

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**1930-1933 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DEKİ İRTİCAİ
FAALİYETLER ve BASINDAKİ YANSIMALARI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**Deniz GÜNER
200312517015**

Balıkesir - 2006

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında hazırlanan Yüksek Lisans tezi jürimiz tarafından incelenerek, aday Deniz GÜNER 29/09/ 2006 tarihinde tez savunma sınavına alınmış ve yapılan sınav sonucunda sunulan tezin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

ÜYE
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI

ÜYE
Yrd.Dç.Dr.Zeki ÇEVİK

ÜYE
Yrd.Dç. Dr. Ahmet AKGÜN

ÜYE

ÖZET

1930–1933 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DEKİ İRTİCAİ FAALİYETLER VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Deniz GÜNER

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
Eylül 2006, 151 sayfa

1923 yılından itibaren Türk halkının yeni devlet rejimini benimsemesi sırasında, kendi çıkarlarını kaybetmek istemeyen bazı gerici zihniyetlerin yanlış yönlendirmeleri sonucu bir takım üzücü olaylar yaşanmıştır. Bu durum ülkenin hassas noktasıdır ve bu hassas nokta, din adını kullanarak kendine ya da mensubu olduğu gruba çıkar sağlamak isteyenlerin hedef alanı haline almıştır.

1930-1933 yılları aralığını seçmemizin nedeni de budur. Bu yıllar aralığında, kendisine basında büyük yer edinmiş ve “irtica” başlığıyla anılmış olan üç farklı olay yaşanmıştır. Her üç olayda, irtica başlığı altında tanımlansa da, aslında üç farklı nedenden kaynaklanmakta ve üç farklı olguyu karşılamaktadır.

1930-1933 yılları arasında, Türkiye gündemine damgasını vuran ve yaşadığı dönem içerisinde basın tarafından uzun uzadıya irdelenen bu üç sosyal olay halkın huzurunu bozma ve cehalet temelli olma noktasında birleşmektedir.

İlk olarak 1930 Ağrı Dağı Harekatı, ardından Menemen Olayı ve son olarak da Bursa’da Ezanın Türkçe okunması karşısında yapılan gösteriler; her üç olay da rejimin işlerliğini, yeni devletin otorite ve gücünü sınyarak, Mustafa Kemal’in ne kadar sağlam temeller üzerine yeni bir devleti inşa ettiğini tüm dünyaya kanıtlamıştır.

Anahtar Sözcükler : İrtica , Türkçe Ezan , Menemen Olayı, Ağrı Dağı Harekatı, Serbest Cumhuriyet Fırkası.

ABSTRACT

REACTIONARY ACTIVITIES IN TURKEY BETWEEN YEARS 1930-1933 AND ITS REFLECTIONS ON PRESS

Deniz GÜNER

**MA. Thesis , Department of History
Supervisor: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
September 2006, 151 pages**

As from the year 1923, at the time of Turkish community were adopting the new system of government, some distressing events were experienced as a result of directing wrongly by reactionary mentalities who do not want to lose their benefits. This circumstances is the sensitive issue of the country and this sensitive issue became the butt of people who want to make benefits to themselves or to the group they belong to by using the name religion.

That is why we chose the years between 1930-1933. Between these years, three different events, which impressed greatly in press and were remembered with the title “reaction”, were experienced. Although each of these three events are characterized under the title of reaction, actually they take the root from Three different reasons and corresponds to three different facts.

Between the years 1930-1933, these three social events, which marked the order of the day of Turkey and were considered, at length by press within the period experienced, unite in the matter of creating social unrest and basing on illiteracy.

Firstly, Mountain Ağrı Operation, then Menemen Event and finally demonstrations made in Bursa against being given Moslem call to prayer as Turkish; each of these three events proved to the whole world that Mustafa Kemal built a new polity on such strong bases by testing the operability of system of government, the authority and the power of the new polity.

Key Words: Reaction, Turkish Moslem call to prayer, Menemen Event, Mountain Ağrı Operation, Liberal Republic Party

ÖNSÖZ

1930–1933 yılları Cumhuriyet rejiminin ilk on yılını tamamlamak üzere olduğu süreci kapsamaktadır. Türk inkılâbı tabandan gelen bir inkılâp olmadığı için inkılâbın uygulanmasında olmasa bile özümseme safhasında bir takım zorluklar yaşanmıştır. Burada bu güçlükleri gerek toplumun gerekse devletin bakış açısından yansıtmaya çalıştık. Böylelikle sahip olduğumuz devletin bu günlere gelmesinde ne kadar yoğun bir çalışmanın sergilendiğini ve bulunduğumuz yerden bakıldığında çok kolay aşılmış gibi görünen engellerin yaşandığı dönem içerisinde ne denli toplumsal bir bunalım yarattığını daha iyi anlamaktayız.

Çalışmamızın hazırlık safhasında İstanbul’da, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi, İstanbul Basın Müzesi, İslam Araştırma Merkezi Kütüphanelerinin kaynaklarından ve gazete arşivlerinden, Ankara’da Milli Kütüphane gazete arşivinden ve diğer yazılı kaynaklarından son olarak da Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi arşiv belgelerinden yararlandık. Bu süreçteki en büyük sıkıntı, özellikle İstanbul’da gerek Atatürk Kütüphanesinde, gerekse Beyazıt Devlet Kütüphanesinde gazete arşivlerinin tamire alınmış olması ve 2005 Mayıs ayından bu yana henüz bu gazetelerin arşivdeki yerlerini almamış olmasıdır. Bu sebepten kütüphane katalogunda var olduğu bilinen ancak tamirde olduğu için ulaşamadığımız gazeteler bulunmaktadır.

Olayları incelerken gazetede haberlerini temel kaynak olarak kullanıp, başlıkları ve genel sıralamayı gazete manşetlerinden hareket ederek belirledik. Ek olarak arşiv belgeleri ve basılı eserlerle, el aldığımız konuyu destekleyip farklı görüşlerden yararlandık. Konularımızdan Menemen Olayı ile ilgili yapılmış çalışmaların fazlalığından dolayı kaynak konusunda sıkıntıya düşülmedi. Menemen’deki gerici faaliyet ile ilgili incelediğimiz kaynakların tamamına yakını olaya aynı görüş açısı ile yaklaşmış ve yorumlamıştı. Fakat Ağrı Dağı Harekatı ve Ezanın Türkçe olarak okunmaya başlaması ile ilgili geniş bir eser yelpazesi yoktu. Mevcut kaynaklar da Ağrı hadisesinde Kürtler lehine, Türkçe Ezanda ise gene aynı yanlı ve gerici tutum içerisinde yazılmış kaynaklardı. Bu yüzden bu iki konuda çalışırken Türk Tarihi’nin önemli gazetesi Cumhuriyet Gazetesi ve Arşiv kayıtlarını temel aldık.

İlk bölümde irtica kavramını değerlendirdik. İkinci bölümde doğu illerimizi kapsayan sözde bir Kürt devletinin kurulması, için örgütlü olarak sınırlarımız dahilinde sorun çıkaran ve huzuru bozan Ağrı Dağı Ayaklanmasının gelişimini ve hareket sürecini üçüncü bölümünde Menemen Olayını ele aldık.

Dördüncü bölümde ise irtica özellikleri taşıyan ve büyümeden sonlanan Ezanın Türkçe olarak okunmasına karşı Bursa ilinde düzenlenen gösterileri ve o noktaya nasıl geldiğini Türk Dil Devrimi ile ilişkilendirerek anlatmaya çalıştık.

Çalışmalarım sırasında beni sabırla yönlendirip cesaret veren sayın hocam Prof.Dr.Metin AYIŞIĞI'na saygılarımı ve sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

BALIKESİR – 2006

Deniz GÜNER

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xı
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

İRTİCA SÖZCÜĞÜNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1 İrtica ve Din.....	3
1.2 İrtica ve Gericilik.....	5
1.3 Laiklik.....	8
1.4 1930'a Yaklaşırken Türkiye'nin Durumu.....	9

II. BÖLÜM

AĞRI DAĞI OLAYI

2.1 Ağrı Dağı.....	17
2.1.1 Dağın Coğrafi Konumu.....	17
2.1.2 Dağın Adı	18
2.2 1923 Öncesi Ağrı.....	18
2.3 Kürt Adı Üzerine.....	20
2.3.1 Sosyal yaşamları Nasıldı.....	22
2.3.2. Hamidiye Alaylarının Kürtler Üzerindeki Etkileri.....	22
2.4 Hoybun Cemiyeti.....	25

2.4.1 Hoybun Örgütünün Kuruluşu.....	25
2.4.2Hoybun'un Tüzüğü.....	26
2.4.3 Şeyh Said'in Oğlu ve Hoybun	28
2.5 Cumhuriyet Dönemi Kürt Ayaklanmaları (1923-1930)	30
2.6 Cumhuriyet Döneminde Ağrı.....	31
2.6.1 Ağrı Harekatı.....	32
2.6.2 Zeylan Olayı.....	37
2.6.3 Salih Paşa'nın Harekat Hakkındaki Tebliği	39
2.6.4 İran'ın Rolü.....	40
2.6.5 Harekatın İkinci Safhası.....	42
2.6.6 Oramar Olayı.....	43
2.7 Ayaklanma'nın Sonu.....	44
2.8 Dış Basında Ağrı Harekatı.....	45
2.9 Bölüm Sonu.....	46

III. BÖLÜM

MENEMEN OLAYI

3.1 Yeni Türkiye Devleti'nin Kuruluşu ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında İnkılâplara Karşı Tepkiler	48
3.2 Menemen Olayı Öncesinde Genel Durum	50
3.2.1 Serbest Cumhuriyet Fırkası'na Doğru.....	50
3.2.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kısa Siyasi Hayatı.....	53
3.2.3 Seçim Sonucu.....	57
3.3 Menemen Olayı.....	60
3.3.1 Asiler Kimdir	60
3.3.2 Olayının Gelişimi.....	62
3.3.3 Olayın Başlaması.....	64

3.3.4 Olayın Yankıları.....	67
3.3.5 Takrir-i Sükûn , İdare-i Örfiye ve Divan-ı Harb-i Örfi.....	73
3.3.6 Menemen Olayı Üzerine Yapılan Soruşturma ve Yargılamalar.....	75
3.4 Nakşibendîlik ve Şeyh Esat Efendi.....	79
3.5 Teğmen Kubilay.....	82
3.5.1 Kişiliği.....	82
3.5.2Basında Kubilay.....	83
3.6. Basında Menemen Yorumları.....	84
3.7. Bölüm Sonu.....	88

IV. BÖLÜM

TÜRKÇE EZANIN KABULÜ MESELESİ

4.1.Ezan.....	92
4.2.Türkçe Ezan'a Giden Yol.....	93
4.2.1.Yeni Türk Harfleri	93
4.2.1.1. İkinci meşrutiyet Öncesi.....	93
4.2.1.2. İkinci meşrutiyet devri ile Cumhuriyetin ilk yılları.....	94
4.2.1.3. Devrimin İşleyişinin Kontrolü.....	98
4.2.2.Türk Dili.....	100
4.2.2.1. Türk Dili Tetkik Cemiyeti.....	102
4.2.2.2.Kurultay ve Sonuçları.....	105
4.3 Türkçe Ezan.....	106
4.3.1.Türkçe Ezanın Hazırlık ve Uygulama Safhası.....	106
4.4 Ezan'a Tepki (Bursa Olayı).....	111
4.4.1. Bursa Ulu Cami.....	112
4.4.2. Olayın Seyri.....	113
4.4.3. Göstericilerin Tutuklanması ve yargılamalar.....	119
4.4.4 Olaya Tepkiler.....	123

4.5 Bölüm Sonu.....	125
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA.....	130
EKLER.....	134
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m. :	adı geçen makale
bknz. :	Bakınız
BCA. :	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
C. :	Cilt
C.H.F. :	Cumhuriyet Halk Fırkası
İst. :	İstanbul
s. :	Sayfa
S.	Sayı
S.C.F. :	Serbest Cumhuriyet Fırkası
T.B.M.M. :	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDTC :	Türk Dili Tetkik Cemiyeti
vb. :	Ve benzeri
vd. :	Ve diğeri

y.a.g.e. : Yukarıda adı geçen eser

Yay. : Yayınları

Zb.C. : Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

İslam düşünce tarihinde ilk irtica hareketi, 8.yüzyılın sonlarından başlayıp 11. yüzyılın başlarına kadar devam eden eski Yunan literatürünün Arapçaya çevrilmesine ve dolayısıyla bu din dışı kültürün Müslüman düşünürler tarafından benimsenmesine karşı duyulan tepkiyle başlamıştır.¹

Aslında gerek İslam aleminde gerekse Hıristiyan dünyasında tarih boyunca yaşanan ikilem insan temeline dayanan Yunan dünya görüşü ile ilahi vahye dayanan Sami dünya görüşünün çatışmasıdır. Bazı dönemlerde bunları barıştırma girişimleri olmuştur. Diğer dönemlerde ise bu iki dünya görüşü zıt cepheler şeklinde birbirleriyle çatışmışlardır. Bu cephelerden biri yeniliği ve özgürlüğü savunurken diğeri ilahi olanı ve değişmezi savunmuştur.²

İslam düşünce tarihinde ikinci irtica hadisesi 19. asrın sonlarında yoğunluk kazanan batı uygarlığı değerlerinin ve teknolojisinin İslam alemine sokulmasına karşı duyulan tepkidir.

Genelde “İrticanın” din kurumları ile ve dini inançlarla ilgilendirilmesi doğrudur. İnsanın doğasına uygun olan “dinamik değerler” kuralını en çok dindarlar reddederler. Çünkü dinler zaman içerisinde kurumlaşmalarını tamamladıktan sonra değişimi kabul etmezler. Bu yüzden de yapılan yeniliklere engel gibi algılanırlar. Özellikle dinin ve ideolojilerin yasakçı özelliği insanın bazı yetkilerinin işlerlik kazanmasına ve icrasına set çekebilir. Bu da zaman zaman insanların farklı potansiyelleriyle kendilerini ifade edememelerine neden olabilir. Böylece insanlar mutsuz olabilirler hatta bilim, sanat ve felsefe alanında sağlıklı gelişmeler olmaz. Peki nedir olması gereken hiçbir değerler kalıbına bağlanmadan yaşamak mıdır? Bu öncelikle insanın yaradılışına aykırıdır insanlar toplum ile var olur ve toplumun içerisinde bir

---

¹ Yasin Ceylan, “İrtica Konusuna Felsefi bir Yaklaşım”, Doğu Batı Dergisi Ankara 1997, C.1 , S.1 , s.115.

² Ceylan, a.g.m. , s.116.

konum elde etmektir aslında asıl amaçlardan biri. Bu durumda herhangi bir dünya görüşünü ve ona inananları eleştiren kişi alternatif olarak ne sunabiliyor bunu kendisine sormalıdır. Sunduğu şey yediği şeyden daha katı ise ve benzeri ise hasmına üstünlük taslayamaz.³

Yobazlık ve bağınazlık salt din açısından değil her türlü düşünce açısından geçerli olan , geçerli olması gereken bir özelliktir. Her düşüncenin, her inancın, her ideolojinin “yobazları” ve “bağınazları” olabilir , vardır da. Yobazlık ve bağınazlık inançları konusunda tartışmaya yer vermeyen , tek doğru şeyin kendi doğrusu olduğuna inanan , kendi gibi düşünmeyenlere en ağır biçimde saldıran , hoşgörüsüz ve sevgisiz insanları nitelemesi gereken kavramlardır.⁴

En evrensel haliyle irtica kavramı siyasi, sosyal ve ekonomik görüşlere göre değişen bir kavramdır. Atatürkçü görüşe göre; hakimiyetin kaynağı millettir, teokratik görüşte ümmet, Marksist görüşte işçi sınıfıdır. Sınıf hakimiyetini reddeden birisi Marksist düşünceye göre mürtecidir, Marksist düşünceye göre dini inancın her türlü irticadır. Atatürkçüler vicdan ve kanaat hürriyetine inanırlar, ibadete karışmazlar. Atatürkçüler bilimden, teokratik görüş sahipleri medrese skolastiğinden , Marksistler Marksist dogmalarından uzaklaşmayı irtica sayarlar. Atatürkçüler halkçı ve milliyetçidir. Marksistlere göre milliyetçilik gericiliktir. Atatürkçülüğün temelinde Milli hakimiyet, laik cumhuriyet, halkçı milliyetçilik, inkılapçılık ve bilim vardır. Bunlardan ayrılmak irticadır...”⁵

---

³ Ceylan, a.g.m. , s.119.

⁴ Koray Durmuş, *Neden Atatürk? Niçin Laiklik* ,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003. s. 415.

⁵ Durmuş, a.g.e.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRTİCA SÖZCÜĞÜNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1 İrtica ve Din

İrtica kelimesi rücutan gelir. Rücu; geri dönme, cayma, sözü ve fikri değiştirme anlamındadır. İrticanın dini anlamdaki karşılığı ise; imandan caymak, uzaklaşmak veya din ile imanı din ve imanın ilkelerine aykırı olarak değiştirmektir. İrtica kavramının bir diğer tarifi de; kendisini dindar sanıp bilerek veya bilmeyerek din kurallarından uzaklaşmak, dinin özünü bir tarafa atıp şekline sarılmaktır. Bundan dolayıdır ki irtica din demek olmadığı gibi din de irtica demek değildir. Ancak bu iki kavram bilgidен ve kültürden yoksun çevrelerde birbirine karıştırılmakta, birbiri yerine kullanılmakta adeta özdeşleştirilmektedir. Bunun nedeni de bütün irticacıların kendilerini birinci sınıf dindar saymalarıdır.⁶

Gericilik sadece İslamiyet'in değil bütün dinlerin sorunu olan bir kavramdır. Ancak İslam ülkelerindeki eğitim yoksunluğu sebebiyle bu kavramın kötüye kullanılmasının etkileri daha kötü sonuçları beraberinde getirmiştir. Din siyasi çıkarlar için istismar edilmiş adına da irtica denilmiştir yani mevcut düzen yüzünden elden giden dini, birileri kurtarmak zorundadır bu da irticacıların yapması gereken bir vazifedir(!).

İrticanın en önemli temellerinden birisi bilgisizliktir, çünkü bilgisiz ve geleneklerine körü körüne bağlı masum halkı siyasi amaçlar doğrultusunda din yoluyla kandırmak kolaydır. Bilgisizliğe düşmüş insan din kurallarını anlayamamıştır, kendisini ve toplumu daha ileriye götürecek yeniliklere karşı muhafazakâr bir tutum izlemiş ve yeniliklere karşı koymuştur. Doğada durağanlık yoktur, dünyanın dönmesi gibi zamana ve mekâna göre insanların ihtiyaçlarının geliştiği gibi milletlerin kaderini tayin eden politikalarda değişecektir. Bu yüzden göreneklere körü körüne bağlılık ilerlemeyi engellemiştir, çünkü ülke üzerinde kendi

---

⁶ Talat Akdağ, , “İslam ve İrtica” , Konya 1968, s.2. ;“Din nedir? İrtica nedir?” Belgelerle Türk Tarihi Dergisi S.5. Temmuz 1985. s.49. ; Vehbi Tanfer, “İrtica Olayları Karşısında Atatürk” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VI. Mart. 1990. S.17. s.307, Faik Gözübüyük,(yazı adı belirtilmemiş) Türk Yurdu, Mayıs 1960. s.23.

menfaatleri yönünde hedefleri olan iç ve dış unsurlar bu bağlılığı kötüye kullanmışlardır ve kullanacaklardır da.

Oysaki gerçek dindar Kuranı bilir ve anlar. Allah Kuranın Nahl Suresinin 43. Ayetinde “... Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun” , Zümer Suresinin 9. Ayetinde “...hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri hakkıyla düşünür...” , Mücadele Suresi 11. ayetinde ise iman ve ilimle tamamlanan ahlak kaidelerini yaşayanların dünya ve ahrette yüksek derecelere erişeceklerini müjdeler. Kaldı ki ilk emir “oku” emridir yani demek oluyor ki, ilim Kuran’a aykırı değil aksine Kuran’ın insanlara gösterdiği amaçlardan birisidir. İslamiyet gericiliği teşvik etmez. Tanrı, kutsal aşk, yücelik ve benzeri kavramlar kişinin gönlünde ve vicdanında oluşup yaşayan kavramlardır. Bunlar insanın iç dünyasını ilgilendirdiğinden tümüyle bireyseldir. Çünkü kişi gönlünde yarattığı bir takım deliller sonunda bunları somut olarak duymaya başlar ve bu duyuşta da mutlu olur.⁷

İnanç bireysel olmaktan çıkıp toplumsallaşırken, toplumlar ona kendi renklerini verip beğendikleri giysileri giydirebilirler. İşte bu yüzden aynı din farklı toplumlarda, farklı yerlerde ve hatta aynı toplum içinde farklı sınıflarda neredeyse birbirinden çok farklı özellikler gösterir.⁸ Toplumlar dini yorumlarken kendi kültürlerinden üretimde kullandıkları teknolojiden yaşadıkları coğrafya ile iklim koşullarından vb. katkıda bulunurlar. Bu nedenle aynı din farklılıklar gösterir. Nitekim İslam’ın Arabistan koşullarına göre yorumu olan şeriat; yeşillikler,gölgelikler, soğuk sular ve serinlikler ülkesi olan cenneti ön plana çıkartırken, Anadolu Müslümanlığında tanrıyı ön plana çıkarmıştır.⁹

1.2 İrtica ve Gericilik

İrtica; bir toplumun içinde bulunduğu uygarlık düzeyini, toplumsal örgütlenme düzeyini ve yönetim biçimini, dinsel bir takım gerekçeler öne sürerek daha geri bir aşamaya döndürmeye yönelik düşünce ve eylemlere verdiğimiz bir addır.¹⁰ Laiklik kavramı ise T.C. Devleti’nin Anayasası’na 1937 yılında girmiştir. Laiklik olgusu Din ve Devlet’in

---

⁷ Durmuş, a.g.e. s.421.

⁸ M. Muhtar Çağlayan, “*Din Cemiyet Teşkili ve Din Propagandası*” Adalet Dergisi, S.9-12 / Eylül Aralık, Ankara 1964. , s.915.

⁹ Durmuş, a.g.e. , s.422.

¹⁰Cengiz Özakıncı , “*United States of İrtica 1945-1999*” , Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s.225.

ayrıştırılması olarak değil, Din-Devlet-Dünya üçlüsünün tek tek ve birbirleriyle bağlantılı olarak ele alınmasıyla anlaşılabilirlik kazanır. Türkiye’de Laiklik, en genel anlamıyla din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlanmaktadır.¹¹

“*Din ne kişilere saldırı içerir ne de siyasete alet edilemez*” 2 Ocak 1930 tarihli Hür Adam gazetesindeki bir başmakalede... “Din insan ile Allah arasında olan vicdani bir emirdir. Bu müesseseyi medeni memleketlerde, kanun “vicdan hürriyeti”¹² namı altında teyit etmiştir. Ona kimse müdahale edemez. Ne fertler birbirlerinin dinlerine karışabilirler, ne de heyeti içtimaiye vicdana nüfuz etmeye kalkışabilir. O da dinin dünya işlerine karışmaması, hele siyasete el uzatmamasıdır. Din dünyaya karışmaz. Dünyada dine karışmaz. Nihayet yeni bir hayata girmek, ortaçağ zihniyet ve usullerinden sıyrılmak isteyen Türkiye’de “laiklik” denilen bu dünya ve din işlerinin ayrılmasını kabul edilmiştir. Dini dünya işlerine karıştırmayı istemek, ya kara bir cehaletten, ya da kasti bir anlam taşımaktan ileri gelir. Genellikle, Müslüman memleketlerde cahil halk mollaların, hocaların, şeyhlerin, gerici fikirlerle ortaya attıkları batıl davaları körü körüne güder durur.” denilmektedir.¹³

İrtica esas olarak sosyal bir hadisedir. Bir hadisenin irtica olabilmesi için bazı özellikler taşınması gerekir. Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz; irtica şuurlu olarak planlanan ve programlanan bir harekettir. İrtica normal ölçüyü aşan ve bir kitle hareketine dönüştüğünde kontrol altına alınması zorlaşan ve devam ettikçe bazı irrasyonel unsurları içeren bir harekettir. İrtica kurulu düzeni yıkıp onun yerine bir önceki düzeni kurmayı amaçlayan bir faaliyettir. İrtica bir niyet bir temayül değil, sosyal bir aksiyona işaret eder. Tıpkı öteki sosyal hareketlerde olduğu gibi, İrticanın da bir lider kadrosu olup bu kadro, geniş kollu kitleleri yanına almak için her türlü çabayı gösterir.¹⁴

İşte bir konuyu irtica olarak ele almak isteniyorsa yukarıdaki özellikleri taşıyıp taşımadığı incelenmelidir. Ortada sadece bir iki unsurun bulunması bir hareketin irtica sayılması için yeterli değildir. Sözcelişi her geriye dönüş hareket irtica sayılamaz. Burada zaman faktörü ve içerik faktörü arasında bir ayırım yapılması gerekir.

¹¹ Aytunç Altındal, *Laiklik Enigma'ya Dönüşen bir Paradigma*, Alfa Yayınevi, İstanbul 2004, s.4.

¹² Vicdan Hürriyeti; Allah ile kulu arasına bir başkasının zorla girmemesi vatandaşın inandığına istediği gibi gönülden bağlanması demektir. İslamiyet’te vicdan hürriyeti (bakara suresi 256 – Dinde zorlama yoktur, doğru ve eğri belli olmuştur, kim şeytana uymayıp da Allaha iman ederse o hiçbir zaman kopması mümkün olmaya en sağlam kulpa sarılmış olur. Allah işitici ve bilicidir.) denilerek çok net açıklanmıştır. Çağlayan, a.g.m. , s.915.

¹³ Hüradam, 02.01.1930.

¹⁴ Belgelerle Türk Tarihi, “*Din nedir İrtica nedir?*” S.5 Temmuz 1985. s.49.

İrtica bir sosyal hadise olmakla birlikte bir takım fikirlere, inançlara dayanır. Fikir ve inançların taşıyıcıları ise kişilerdir. Bu durumda mürteci, belli fikir ve kanaatleri olan bir tip, bir karakterdir. Eski bir deyimle, irtica bir “halet-i ruhiyedir”. İrtica genellikle radikal ve köklü değişimlerin olduğu dönemlerde ortaya çıkar. Kısacası farklı bir deyimle aksiyona verilen reaksiyondur.¹⁵

Öncelikle mürteci olarak adlandırdığımız kişinin psikolojik yapısını inceleyelim. Bilgisizlik; bu noktada inceleyeceğimiz ilk basamaktır. Daha önceden irtica olayında şuurlu bir tepkinin olduğunu söylemiştik. O halde mürteciyi bilgisiz olarak sınıflamak bir çelişki oluşturmaktadır. Ancak; mürtecinin en azından, kendi kültür tarihi hakkında bilgiye sahip olduğu doğrudur. Onun bilmediği husus, her ferдин ve toplumun değişim gerçeği ile karşı karşıya olduğu gerçeğidir. Mürteci, tarihi ve sosyolojik değişimin meydana getirdiği hususları tam anlamıyla fark edememektedir. Tarihten ders alınır, tarih bir dönem olarak örnek alınır, ama aynen yaşanmaz çünkü hayatın temeli değişime ve yeniliğe dönük olarak atılmıştır.¹⁶

Taassup gerici insan tipinin ikinci özelliğidir. Tarihi ve sosyal gerçekleri yeterince bilmeyen gerici tipin bir başka özelliği de mutaassıp olmasıdır. Orijinal anlamıyla kendi kavim ya da kabinesine sadık, ona sıkı sıkıya bağlı olan bir insandır. Zamanla taassup kelimesinin anlamı genişlemiş; bir fikre, bir ideolojiye veya bir dini kanata körü körüne bağlanma tutumunu da anlatmak için de kullanılır olmuştur. Taassubun cehaletle münasebeti de bu körü körüne ve inatla bağlanmadan ileri gelir. Mutaassıp diye adlandırdığımız kimseler, genellikle mürtecinin yaptığı gibi yeniliklere karşıdır. Belirtmek gerekir ki irtica hareketi gibi görülen olaylara mürtecilerin, tutucu ve mutaassıpların yanı sıra olaylara fikren katılmayan başka unsurlar da karşıdır. Kendileri için bir menfaat veya makam temin etmek isteyen bazı fırsatçı kimseler, irticai fikir ve tutumları tahrik eder ve onları kendi gayeleri için kullanırlar. Mesela yeniçeri ayaklanmalarının çoğunda durum böyleydi. Yeniçerileri “şariat isteriz” diye harekete geçirenlerin amacı, ne yeniçerilerin mali durumunu düzeltmek, ne de şariatın hükümlerini tesis etmektir. Amaç servet, makam elde etmek veya bazı çevrelerden intikam almaktır. Bir diğer örnek de matbaanın kurulmasına gösterilen tepkidir. Aslında ekonomik bir çıkarın endişesinden doğmuştur. Bu bütünüyle geçimlerini el yazısı ile kazanan kimselerin bir

---

¹⁵ y.a.g.m. s.50.

¹⁶ y.a.g.em s.50.

reaksiyonudur. Matbaanın gelmesiyle ne şeriat elden gider ne de dinin ilkeleri zarar görür. Buna rağmen olayda din araç olarak kullanılmış, bu yolla da tepki sadece görünüm olarak dini bir nitelik kazanmıştır. Yani olay gerçek bir irtica hareketi değildir, sadece tutucu ve yobaz kişilerin ortaya koymuş oldukları bir senaryodur.¹⁷

Örneğin Şeyh Sait İsyanı; yine din alet edilerek bu kez de Kürtçülük propagandası yapılmıştır. Kısacası mesele her ne olursa olsun halkın en hassas noktası olan din, sömürülmekten geri kalınmamıştır.

Yani olayların nedeni, suçlusu hiç bir zaman din ya da gerçek dindarlar olmamıştır. Din bütün bu karmaşalıkların içinde zarar gören unsur olmuştur. Atatürk dinin bu şekilde istismar edilmesini engellemek istemiştir. O şöyle der: “Milleti esir eden, harap eden fenalıklar, hep din kisvesi altındaki küfür ve melanetlerden gelmiştir.”¹⁸

1.3 Laiklik

Fransızcadan alınan laik sözcüğünün içeriği ve çevirisi bazı yanlış anlamaların doğmasına sebep olmuştur. Laik, Latince kökeni itibariyle “Ruhani olmayan, dinsel olmayan şey, fikir, kurum” anlamına gelir. Bu sözcüğün dinsel olmayan yerine dinsiz gibi anlaşılması bilgisiz kitleleri etkilemek de kullanılmıştır. Laikliğin inanç-akıl dengesi arayışında insanlığın bulduğu son formüldür. Dışışleri eski bakanı Şükrü Kaya laiklik ilkesini şöyle açıklamıştır. “...Bununla biz dinin memleket işleri üzerinde nüfuz sahibi olmasını önlemek istiyoruz. Dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalmalı maddi hayatın ve dünyanın işlerine karışılmamalıdır...”¹⁹

Dini, bireyin şahsi işi saymak toplumu yönlendiren kararlarda kaynak saymamak eğilimi Türkiye’de ani bir davranışının sonucu değildir. Kökleri Tanzimat’a dayanan uzun bir hazırlık süreci geçirmiştir. Eğitimde medresenin hukukta şer-i mahkemeler ve dini yasaların kararı vermesi kalıbının dışına taşma ve benzeri eğilimlerin kökleşmesi adım adım gerçekleşmiştir. Bu süreç sırasında Osmanlı Anayasasında devlet dininin İslam olduğu kaydı hep mevcuttu. Ankara’nın 1921 Anayasasında devlet dini hakkında hiçbir kayıt mevcut

¹⁷ y.a.g.m, s.50.

¹⁸ Fethi Naci, *100 Soruda Atatürk’ün Temel Görüşleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984, s.50. ; Ahmet Bahçeci, *“Atatürk ve İrtica”*, Forum Dergisi, 15.Haziran 1961, s.15

¹⁹ Orhan Koloğlu, *Cumhuriyet’in İlk On Beş Yılı 1933-1938*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999, s.175.

değildi. Bu hüküm Anayasaya 1923'deki değişiklikle girdi. Hilafeti lağveden 3.3.1924 tarihli yasanın yanı sıra Şerriye Vekâletinin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat kararlarının alınması bu alanda kesin adımı oluşturdu. 1924 Anayasa değişikliğinde devlet dininin İslam olduğu kaydı aynen muhafaza edildiyse de 10 Nisan 1928 değişikliğinde ikinci maddedeki bu kayıt kaldırıldığı gibi 26. maddedeki şeri hükümlerin T.B.M.M.'ce düzenleneceğini öngören hüküm de iptal edildi. Böylelikle tamamlanan uygulama 1937'de laikliğin Anayasaya ilke olarak dahil edilmesiyle son şekline ulaştı.²⁰

1.4 1930'a Yaklaşırken Türkiye'nin Durumu

Anadolu ihtilali sırasında meydana gelen tepkiler ile yapılacak olan milli mücadeleyi engelleme çabalarının I. TBMM'nin açılmasıyla yoğunluk kazandığı görülmüştür. Ulusalçılara karşı meydana gelen iç ayaklanmaları; ayrılıkçı ve gerici ayaklanmalar olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. Ulusal güçlere zor günler yaşatan gerici ayaklanmalarda din ilkesi, dindar halk kesimlerinde bağımsızlık savaşına karşı kışkırtıcı bir öge olarak kullanılmıştır. Öte yandan Anadolu'daki kimi toprak ağaları, aşiret başkanları ve tüccarların, kısaca bir bölüm eşrafın tutumları da Milli Mücadele edenlere karşı çıkılmasında etkin rol oynamıştır. Genel olarak meydana gelen isyanlara bakıldığında; Anzavur İsyanı, Kuvâ-yi İnzibatiye, Şeyh Eşref Olayı, Düzce-Hendek ve Adapazarı İsyanları, Yenihan, Yozgat ve Boğazlıyan İsyanları, Afyonkarahisar'da Çopur Musa İsyanı, Konya İsyanı, Milli Aşireti İsyanı, Bozkır İsyanı, Demirci Mehmet Efe İsyanı, Malatya Olayı, Koçkiri Hadisesi ve Çerkez Ethem İsyanları olduğu görülür.

Milli Mücadele döneminde, Ankara Hükümetine karşı oluşan tepkilerin bir diğeri de düzenli ordunun kurulması sırasında görülmüştür. Kuvâ-yi Milliye örgütleri düzenli ordular karşısında pek varlık gösteremeyeceğinden yapılan mücadelenin daha planlı ve etkili olabilmesi için düzenli bir orduya ihtiyaç duymuştur. Bu esnada kişisel hırsları sebebiyle disipline girmek istemeyen Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe isyanları meydana gelmiştir.

Burada şunu önemle belirtmeliyiz ki; ulusal bağımsızlığa ya da siyasal bağımsızlığa kavuşan toplumların, bağımsızlıklarını tam bağımsızlığa ve çağdaşlaşmaya dönüştürme

---

²⁰ Koloğlu, a.g.e. , s.179.

süreçlerinde karşılaştıkları engeller ve tepkiler, bağımsızlık savaşımı dönemindeki engellerden daha da büyük ve zorlayıcıdır. Bu engeller iç ve dış olmak üzere iki grupta toplanabilir.²¹

Dış engeller yeni devletin gelişmesini ve kalkınmasını istemeyen dış güçlerdir. İç engeller ve tepkiler ise, toplumun geleneksel bir yapıda olmasından toplum katmanları arasında ekonomik, etnik, yapısal, kültürel, dinsel ve benzeri yönlerden farklılıkların oluşu, yeni kurulan düzen ile yapılmaya çalışılan çağdaşlaşmanın belli kesimler tarafından kabullenilmemesinden kaynaklanılmaktadır. Bu kesim daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de en etkin silah olarak dini kullanacak ve dinin siyasete alet edilmesi sağlanarak, insanların en hassas oldukları düşünceleri açıkça sömürülecektir. İşte bunların sonucu, milli mücadele sonrasında yapılmaya çalışılan çağdaşlaşmayı ve ilerlemeyi ortadan kaldırır yönde gelişmeler meydana gelmesine neden olmuştur.²²

1923'e döndüğümüzde; Bir yandan Lozan görüşmeleri sürüyor, bir yandan da Atatürk yurttan "İnkılâp"ın en önemli aşaması olan Cumhuriyet fikrini işliyordu. Fakat siyasi kıskançlık ve zıtlıklar, irtica ortamını hazırlıyordu. Henüz gerçek barış sağlanmamıştı. İngiltere ile yeni bir savaş çıkma ihtimali varken, yurt içinde Balkan savaşı öncesinin karmaşasını görmek istemeyen Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet sözcüğünü kullanmıyordu. Birinci T.B.M.M. dağılmadan önce, Atatürk, 15 Nisan 1923'de Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na ek bir madde koydurarak, "Saltanatı geri getirmek için çalışanları" vatan haini kapsamına aldı. Lozan'ın imzalanması ile barış sağlandı ve Atatürk'ün daha 22 Eylül'de Avusturyalı bir gazeteciye açıkladığı gibi "sistemin artık adının konması gerekiyordu" ve 29 Ekim 1923'de yeni Türk devletinin adı kondu: "Türkiye Cumhuriyeti".²³

29 Ekim'de Cumhuriyet'in ilanı ile devlet rejimi belirlenmişti ve bu da bazı yeni tartışmaları beraberinde getirmişti. Cumhuriyet'in ilanı hilafet taraftarlarıyla olan mücadeleyi su yüzüne çıkarmış ve uzun yıllar boyunca da gerek gizli gerekse açıktan yürütülen çalışmalarla, Genç Cumhuriyet'in gerici hareketlerle olan mücadelesi başlamıştır. Zaferden sonra devrimler ile devrimin karşısında olanlar arasındaki bu mücadelenin kazanılması için de ciddi bir siyasal mücadele başlamıştır.

---

²¹ İsmail Kurtuluş, *Menemen Olayı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2000. s.9-10.

²² A.g.e. s.9-10.

²³ Tanfer, a.g.m. , s.315.

Yapılacak bu mücadelenin anahtarları reformlardı ve yapılacak ilk düzenleme hilafeti kaldırmaktı. Ancak ortam hayli gergindi. İstanbul'un inkılâp aleyhtarı basını, Halifeyi öven, Mustafa Kemal Paşa'yı suçlayan yazılar yazıyordu. En sonunda bazı gizlilik içeren mektupların basında yayımlanması üzerine, Aralık 1923'de İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderildi. Basın mensupları yargılama sonrası beraat ettiler. Fakat İstiklal Mahkemeleri'nin yarattığı moral ortamı sayesinde, mahkemenin görevinin sona ermesinden bir ay kadar sonra 3 Mart 1924 de Hilafet kaldırıldı, yine aynı gün "Tevhid-i Tedrisat Kanunu" ile Türk eğitimi laik ve milli karakter kazandı.²⁴

Gericilikle mücadelenin yeni bir ayağı da tek partili siyasi hayata geçiş sürecinde yaşanmıştır. 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuş ve parti cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olmuştur. Ancak ülkenin hassas durumu neticesinde parti kısa zamanda Mustafa Kemal'e ve rejime karşı olan grupların ilgisini çekmiştir. Kısaca partinin varlığı, Cumhuriyet yönetimine karşı olan çeşitli toplumsal sınıf ve kesimlerin, tepkilerini ortaya koymalarına olanak sağlamıştır. Bu gruplar bir biçimde parti etrafında kümelenmişler ve partiyi kendi amaçları lehine kullanmak için çalışmaya başlamışlardır. Parti, her fırsatta hükümeti yıpratmaya yönelik politikalar izlemiştir. Oysaki Genç Cumhuriyet döneminin Türkiye'si için bilinen bir gerçek vardı; ülke, bir muhalefet partisinin istismarlarına son derece müsait ekonomik ve politik sorunlarla karşı karşıya bulunmaktaydı. Yine aynı dönemde ülke toprakları üzerindeki amaçlarından vazgeçmeyen İngilizler bu bağlamda zengin petrol yataklarına sahip olması nedeniyle öncelikle Musul'u ele geçirmek için çalışmalar yapıyorlardı.

Kısacası yeni rejim hem içerideki yerini sağlamlaştırmaya çalışıp iç tehditlerle mücadele ediyor, hem de dış güçlerin istismarlarına karşı kendini müdafaa ediyordu. Bu süreç içerisinde inkılâp hareketlerine karşı olanlar her fırsatta huzursuzluk unsuru olmayı sürdürüyordu. Genç Cumhuriyete ve onun inkılâplarına karşı önceden planlanarak düzenlenmiş bir hareket olarak da Şeyh Sait İsyanı patlak verdi.

İsyanın çıkma nedenleri; yeni kurulan devletin doğudaki aşiretlerin (feodal güçlerin) gücünü kıracağı düşüncesi, dine dayalı yönetim şeklinin geri getirilmesi arzusu, Kürt devleti

---

²⁴ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1982. s.30-31.

kurmak, Musul meselesi sebebiyle dış güçlerin kışkırtmaları, muhalefet partisinin faaliyetlerinin gericiilere umut vermesi.

Ayaklanma Diyarbakır'ın Eğil ilçesinin, Piran köyünde başladı, isyancılar üzerlerine gönderilen birlikleri zaman zaman yenerek çok kan dökülmesine sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu 23 Şubat 1925 tarihinde Genç, Muş, Ergani, Elazığ, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri ve daha sonrada Malatya'da sıkıyönetim ilan etmiştir.²⁵ Ardından da isyanın askeri bir hareketle çözülmesine yönelik olarak hükümet değişikliğine gidilmiştir. Fethi Okyar hükümeti istifa etmiş yerine İsmet İnönü hükümeti kurulmuştur. Ardından isyan sebebiyle 4 Mart 1925 tarihinde Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı, bazı bölgelerde seferberlik ilan edildi, İstiklal Mahkemeleri kuruldu. 7 Mart 1925'den, 7 Mart 1927'ye kadar çalışan bu iki istiklal mahkemesi inkılâbın önemli gücü oldu.²⁶

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı.²⁷ 30 Kasım 1925'de ise Tekke, türbe ve zaviyelerin kapatılması sağlanmış, şeyh ve derviş gibi unvanlar da kaldırılmıştır. Bu reformun gerçekleşmesi Sait isyanının yarattığı zemin sayesinde daha kolay olmuştur. 25 Kasım 1925 tarihinde Şapka Kanunu ile Fes vb. başlıkların giyilmesi yasaklanırken, şapka takılması, modern ve medeni bir insana yakışacak şekilde giyilmesi kabul edilmiştir. Bu beyinlerin gericilikten arınmasının dışında, şekilde de bir arınmanın simgesiydi en azından devrimin elle tutulup gözle görünen bir safta kendini göstermesiydi.²⁸

Mustafa Kemal Paşa, 24 ve 28 Ağustos 1925 tarihleri arasında Kastamonu ve çevresinde yaptığı seyahatinde bizzat şapka giymiş ve bunu halka göstererek benimsetmeyi amaçlamıştır. Bundan sonra şapka Türk devriminin sembolü olmuştur. Atatürk toplumun dini sembolü olan bir giysiyi teokratik düşünceyi yıkmak amacıyla değiştirmeye karar vermiştir.²⁹ Şapka kanunu ilan edildikten sonra da yurt genelinde tepkiler ortaya çıkmıştır. Rize'de hükümetin zorla şapka giydireceği, kadınların çarşafını açacağı, Kur'anı kaldıracağı yolundaki propagandalar, 25 Kasım 1925 günü etkisini göstermiş ve ayaklanma girişimi olmuştur. Hareket Of ilçesine de yayılmış ve halkın silahlı başkaldırısı durumuna

---

²⁵ Kurtoğlu, a.g.e. , s.19.

²⁶ Cumhuriyet, 05.03.1925.

²⁷ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasete Geçiş* , T.C. Kültür Bakanlığı Yay. 2001. , Ankara, s.16.

²⁸ Çağlar Kırçak, *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik* , İmge Yayınevi, Ankara. 1994. , s. 249.

²⁹ Aybars, a.g.e. , s.287.

dönüşmüştür. Nakşibendî tarikatı mensuplarının bu olayda öncülük ettikleri ve İslam Teali Cemiyeti ile Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyetinin de olayda ilgisi olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda, Sivas, Erzurum, Çankırı, Kayseri, Maraş ve Giresun'da Nakşibendî tarikatına bağlı bazı kişiler halkı kışkırtmak için çaba göstermişlerdir. Bunlara karşı gerekli önlemler alındığı gibi Ankara'da da istiklal Mahkemesi oluşturulmuştur.³⁰

Bu dönem içerisinde yapılan yenilik hareketlerinin kıyafete yansıtılması, muhafazakâr çevrelerce bir şekil meselesi olarak görülmemiş, sadece İslam kurallarını çiğneme ve dinsizlik sayılmıştır. İrtica olayları ile ilgili olarak, İstanbul'da da tutuklamalar yapılmıştır. “Frenk Mukallitliği ve Şapka” , “Tesettür-ü Şer’i” kitaplarının yazarı İskilipli Atıf Hoca, Tahir’ül Mevlevi yazarlarından Ömer Rıza (Doğrul) ve bazı kitapçılar bunlar arasındaydı. Yapılan yargulamalar sonucu da birçok idam cezası verilmiştir.³¹

1923–1925 devresinde üç fikir, Cumhuriyetin temel prensipleri olarak belirlendi: Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık. Milliyetçilik rejimin temeli sayılıyordu. Laiklikte milliyetçiliğin gayeleri sayılan modern, milli egemenliğe dayanan, milli bir devleti, Türkiye Cumhuriyeti’ni, gerçekleştirmek için tek yol olarak görülüyordu. Gerek Birinci Dünya Savaşı, gerekse Cumhuriyetin ilanı, Halifeliğin kaldırılması ve yapılan diğer reformlar Türk Milliyetçiliği anlamını genişletmiş ve tek hâkim ideoloji haline getirmiştir. Turancılık ve İslamcılığın gerçekleşmeyeceği anlaşılınca siyasi bir önemi kalmamıştır. Artık akılcı ve Laik bir milliyetçilik vardı ve Din devletten ayrılmıştı.³²

Yapılan bu reformların daha önceleri olduğu gibi yeniden kişisel ihtirasları uyandırdığı ve rejim düşmanlarının faaliyete geçmesine neden olduğu görülür. Bu doğrultuda 16 Haziran 1926 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’ya karşı yapılacak suikast girişimi ortaya çıkmıştır. İzmir suikastı kuşkusuz salt gericilikten kaynaklanan bir hareket değildir. Olayın tabanında Mustafa Kemal Paşa’ya karşı, kişisel ve siyasal hırslar, kin, kıskançlık, Terakkiperver Fırkanın kapatılmasından doğan intikamcı duygular gibi nedenler vardı. Ancak gelenekçi ve gerici tepkilerden cesaret alındığı da bir gerçektir. Suikastı gerçekleştirecek kişiler, eski Lazistan mebusu Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi idi. Giritli Şevki de suikastçıları İzmir’den Sakız adasına kaçırmakla görevlidir. Mustafa Kemal Paşa programa

---

³⁰ Kırçak. a.g.e. s.252.

³¹ Kurtoğlu, a.g.e. s.21.

³²Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa yayıncılık, İstanbul. 1996. s.48-49.

göre 16 Haziran 1926 Çarşamba günü İzmir’de bulunacaktı, fakat alınan karar ile hareketini bir gün sonraya erteledi. Giritli şevki bu gecikmeyi, Karşıyaka İstasyon memuru olan teyzesinin oğlundan öğrenince birde Abidin ve Edip beylerin, bir gün evvel vapurla, İstanbul’a gittiklerini de haber alınca büyük bir telaş ve sinir buhranına kapılmış bu ruh hali içinde Atatürk’e hitaben bir mektup yazarak Vali Kazım Paşa’ya (Dirik) vermişti. Neticede Ziya Hurşit, arkadaşları ve Çopur Hilmi otellerindeki odalarında, silah ve bombaları ile birlikte yakalanmışlardı. Bu kişiler 18 Haziran 1926 günü Hükümet tarafından yayımlanan resmi tebliğ ile İstiklal Mahkemesine sevk edildiler. Aynı gün Atatürk de yayınladığı beyanatın sonunda o tarihi sözünü söylemiştir. “Benim naciz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır; fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır.”³³ Mustafa Kemal Paşa bu açıklamasında kendi ölümünden çekinmediğini eğer kendisine bir şey olursa Türk İnkılâbının devamlılığının çekincesinde olduğunu anlıyoruz bu yüzden de konuşmasında bunun vurgusunu yapmıştır.

İstiklal mahkemesi heyeti olay üzerine İzmir’e hareket edecekti. Öncesinde ise olayla ilgilerinin olduğuna dair kanıtlara ulaşıldığı için Terakkiperver Partili mebusların tutuklanması kararı Ankara ve İstanbul’da hemen uygulanmaya başlandı. Ayrıca İttihat ve Terakkici bir grubun olaya karışmış olduğu belirlendi. Kazım Karabekir Paşa Ankara’da tutuklandı. İstanbul’da tevkif edilenler arasında ise Ali Fuat, Refet ve Cafer Tayyar Paşalar bulunuyordu. Ancak Kazım Karabekir Paşa’nın tutuklanmasını öğrenen İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesine Haber vermeden Polis Müdürü’ne emir vererek Kazım Paşa’yı serbest bıraktırdı. Müdür Dilâver Bey ise durumu hemen Mahkeme Savcılığına bildirdi. Bunun sonucunda da Başvekil ile İstiklal Mahkemesi arasında şiddetli bir itilaf belirmiştir ve mahkeme onun da tevkifine karar vermişti. Ayrıca Kazım Karabekir Paşa’nın da yeniden tutuklanması emri verildi. Mustafa Kemal Atatürk’ün araya girmesiyle başbakan ile İstiklal mahkemesi arasında çıkabilecek çatışma önlendi. Kazım Karabekir Paşa Ankara’da tutuklanırken, Ali Fuat Paşa da İstanbul’da tutuklandı.³⁴

İzmir Suikastı ile ilgili yargılamalar iki kademedede yapılmıştır. İlk evre İzmir’de kurulan istiklal Mahkemelerinde, ikinci evresi ise Ankara’da kurulan İstiklal Mahkemelerinde görülmüştür. İstiklal Mahkemesinin Anadolu ajansına verdiği listeye göre, 49 kişi tutuklu bulunuyordu. Bu olay üzerine kurulan İstiklal Mahkemesinde suçlu bulunan 12 kişi idamla

³³Hasan Rıza Soyak, , *Atatürk’ten Hatıralar* , Yapı Kredi yayınları,İstanbul 2004, s.353–354.

³⁴Aybars, a.g.e. s.337-340. , Kurtoğlu, a.g.e. s22-23. , Soyak, a.g.e. s.354-356. ,

cezalandırılmıştır. İdamlar 13–14 Temmuz 1926 gecesi infaz edilmiştir. İdam edilenlerden altısı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın milletvekiliydi. Bunlar, Arif (Ayıncı-Eskişehir), Şükrü Bey (İzmit-Eski Maarif Nazırı), Halis Turgut Bey (Sivas), İsmail Canbolat (İstanbul), Abidin Bey (Saruhan), Rüştü Paşa (Erzurum), diğerleri ise; Sarı Edip Efe, Hafız Mehmet Bey, Ziya Hurşit Bey, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi ve Rasim.³⁵

İkinci kısım yargılamalarda da, Maliye Eski Bakanı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan Eski Milletvekili Hilmi, İttihat ve Terakki Partisinin sekreteri Nail Beylerin idamına, Rauf (Orbay) ile Eski İzmir Valilerinden Rahmi Bey'in onar yıl sürgün edilmelerine, Salih Kâhya ile Ali Osman Kâhya'nın onar yıl hapislerine, Hüseyin Cahit (Yalçın) ile Dr. Adnan (Adıvar) Beylerin içlerinde olmak üzere öteki sanıkların beraatlarına karar verilmiştir.³⁶ Kazım Karabekir Paşa ise beraat etmiştir.

Türk devrimine karşı oluşan olumsuz tepkiler genelde İslami bir nitelik taşımaktadır. Bu İslamcı tepkiyi genellikle bazı tarikatların verdiğini görürüz. Cumhuriyetin kurulmasından 1930 sonuna kadar geçirilen zaman içerisinde, ülkenin çağdaşlaşması yolunda birçok yeniliğin yapılması ve dinin siyasallaşmasının engellenmesi atılan önemli adımlardır. Devrim atılımları çağdaş ve ulusal Türk devletinin kurulması ve gelişmesi için gerekli kurumları, değerler sistemini getirmiş, çağdaşlaşma ile uzlaşmayan geleneksel toplumun kavram ve kurumlarını ortadan kaldırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yerine ulusçuluk, ümmet yerine millet, dincilik yerine laiklik benimsenmiş ve gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan bu durum karşısında, Türkiye'de 1922–1930 yılları ve sonrasında yapılan devrimlere karşı tepkiler ortaya çıkmıştır. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bu gerici zihniyetlerin 1930–1933 dönemindeki çalışmalarını basından takip ederek inceleyeceğiz.

---

³⁵ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Ankara. 1972. s.202–212. ; Aybars, a.g.e. s.341. ; Kurtoğlu, a.g.e. s.22–23.

³⁶ Kurtoğlu, a.g.e. s.23.

İKİNCİ BÖLÜM

AĞRI DAĞI OLAYI

2.1 Ağrı Dağı

2.1.1 Dağın Coğrafi Konumu

Anadolu yarımadasının kuzey doğusunda, İran ve Rusya'nın, Türkiye sınırlarının düğüm noktasında bir hudut kalesi gibi yükselen dağdır. 5156 metre olup; 3500 m den yukarısı karla örtülüdür. “Büyük ve Küçük Ağrı” diye iki kısımdan oluşur. Büyük Ararat asıl dağı oluşturup kuzey batıdan güney doğuya doğru uzanan 25 mil boy ve 12 mil eninde bir yığını kaplamaktadır. Dağın üst kısımlarında erimez karlar bulunmaktadır. Bu erimez kar yığınları hazar denizinden bile görünmektedir.³⁷

Aras Vadisi, Iğdır Ovası ve Doğu Beyazıt'a hakim olan bu büyük dağ daimi karlı ve dumanlı tepesiyle binlerce yıldır insanlığın ilgisini çekmiştir. Dağın Rusya tarafına bakan yamacı dik değildir ve hafif bir mehil ile Rus vadisine iner. Bu mehil üzerinde 1876 da Rusların bir karakolu bulunmaktaydı. O tarihlerde Büyük Ağrı ile Küçük Ağrının arasında bulunan geçitte “Serdar Bulak” isminde küçük bir askeri karakol varmış. Bu karakola çıkarken geçilen yamaçta bir Kürt obası bulunmuş, bu yere Serdar Bulak denmesinin nedeni burada mevcut bir kuyu veya çeşmeden ileri gelmektedir. Orada bulunanlar bu çeşmeden, hayvanlarını sularlar ve Serdar Bulak'tan yukarıya hayvan çıkaramazlarmış, çünkü dağ mehilli ve diktir. Zirveye çıkmak ancak yaya olarak mümkündür.³⁸

Ağrının sırtları dik sivri ve volkanik kayalardan oluşur. Dağın bir kısmı bulutların arasına gizlenmiştir. Bu yüzden dışarıdan bakanlar, dağın pek yüksek olmadığını zannederler. Bu yüksek dağ Anadolu'nun doğu köşesinde hakim bir gözcü karakolu gibidir. Hazar denizi ,

³⁷ Tarhan Toker, *Ağrı Dağı*, Kars, 1961, s.4 ; Cumhuriyet, 11.07.1930.

³⁸ Toker, a.g.e. , s.2 ; Cumhuriyet, 11.07.1930.

Erivan, Kars, Dağıstan, Kafkaslardaki Kazbek ve Elbürz tepeleri, Bingöl dağları hep ayak altında kalır.³⁹

2.1.2 Dağın Adı

Bu büyük dağı Türkler Ağrı, Ermeni ve Avrupalılar Ararat yerli Hıristiyanların da Masis dediklerini görüyoruz. 1840 tarihine kadar Ağrı Dağının göklere ulaşan sarp kayalıklarda 200 kadar haneden oluşan “agarri” yahut “ağurri” olarak anılan bir köy vardı. O tarihlerde göçebeleri çıkarırsak dağda oturanlar yalnız bu köy ahalisiydi. Bu köyün üstünde de 800 yıl önce söylenen St. Jacob manastırı ve birkaç papaz bulunuyordu. İşte bugün Ağrı olarak bilinen adın bu Agarri ismindeki köyden alınmış olduğunu görüyoruz.⁴⁰

Dağ köyü 1840 yılı Haziranının 21’nci günü akşam üzeri yerle bir olmuştur. Bütün volkanik bölgelerde olduğu gibi burada da şiddetli bir şekilde deprem olmuş ve sonucunda dağdan kopan parçalar köyün üstünü doldurmuştur. Bir tek canlısı bile kurtarılamayan 200 hanelik Agarri köyü ve manastırının bulunduğu parçada koparak birkaç gün sonra sel ve su içinde Aras vadisine doldu. Böylelikle vadinin geniş bir kısmı kum ve çakıllarla dolmuştu. Daha sonraları bu yere bir grup kara tatar gelip yerleşerek hayvanlarını otlatsa da Agarri’nin efsanelerle dolu hayatı çoktan tarihe gömülmüş oldu.⁴¹

2.2 1923 Öncesi Ağrı

Ağrı 400 yıldan fazla Osmanlı Devleti sınırlarında bulunduğu halde gözden uzak kalmıştır, ve ancak 19. yüzyılda dikkatleri toplamıştır. Dağ tarihin üç önemli imparatorluğunun birleştiği yerdedir.

Osmanlı döneminde günümüz Ağrı ili sınırları içinde yer alan Doğu Beyazıt sancak merkeziydi. Ağrı ise ufak bir yerleşim alanıydı ve Şark Bulak olarak anılmaktaydı. Osmanlı, Ermenilerin buraya siyah taşlardan bir kilise inşa etmelerinden sonra bu bölgeyi ele geçirdi. Bölge bazen Van’a bazen de Erzurum Beylerbeyliğine bağlandı. Kanuni dönemine gelindiğinde Ağrı bölgesi tekrardan Safevilerin hâkimiyetine girdi. 1578’de Osmanlılar bölgeyi yeniden hâkimiyeti altına aldı. III.Murat bölgeyi beş sancağa ayırdı. Yerleşik düzene

³⁹ Toker, a.g.e. s.4 ; Cumhuriyet, 11.07.1930.

⁴⁰ Toker, a.g.e. , s.6.

⁴¹ Toker, a.g.e. , s.7.

geçilmesi içinde bazı göçebe aşiretleri iskâna tabi tutarak toprağa yerleşmeyi cazip kıldı, bu aşiretler vergiden muaf tutuldu.⁴²

Fransız İhtilali ile birlikte dünyaya yayılan ulusçuluk hareketleri Avrupa'daki krallıklarla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi altına almıştı. Osmanlı Devleti'nin batı yakasındaki ulusçuluk hareketleri kısa süre içinde İmparatorluğun Hicaz (Arap yarımadası) ve Mısır vilayetlerini de etkisi altına aldı. Mısır ve Hicaz'daki Müslüman unsurların başlattıkları ayrılıkçılık hareketinin etkisi İngiliz, Rus ve Ermeni komitacılarının kışkırtmaları sonucu "Şark ve Serhat İlleri"nde de baş gösterdi. İstanbul'da bulunan bazı Kürtlerin etkisiyle Kürtçülük hareketi, salt milis hareketinden çıkıp "milliyetçi" bir harekete dönüştü.⁴³

Entelektüel ve dış politik desteğine rağmen Kürt ayrılıkçı hareketi, bölgenin sosyal yapısından dolayı istenilen sonuca ulaşamadı. Yavuz Selim, Kanuni ve IV. Murat'ın Kürt beyleri'ne verdiği önem ve iç işlerinde tanıdıkları özerklikten dolayı Kürtler, Osmanlı'ya bağlılıkları en güçlü olan Müslüman unsurların başında geliyorlardı. Bundan dolayı İstanbul merkezli Kürt ayrılıkçı hareketi beklenen sonucu alamadı.⁴⁴

2.3 Kürt Adı Üzerine

Bir toplumun kimliği , kökeninden başlar. Fakat tarihlerde, Kürtlerin kökeni üzerine bir ittifak yoktur. Bazı Kürt tarihçileri, kendilerini Urartulara , Âri ırka bağlamak istemişlerse de belge bulamamışlar ve gayretleri açıkta kalmıştır. Kürt adı, Sümer yazıtlarındaki “Kar-da-ka” , Asur tarihindeki “Kur-ti-e” gibi aşiret adlarıyla ya da Helenistik dönemdeki “Korduene” , Roma dönemindeki “Gordoya” gibi bölge adlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bugün kendilerine “Kürt” dediğimiz topluluğun , İran , Arap ve Bizans tarihçileri tarafından varlıkları kaydedilmiş olduğuna göre, yüzeysel bir toplum olmadığı ortadadır. Ancak buna rağmen Kürtlerin tarihlerinin başlangıcı hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz.⁴⁵

⁴² Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁴³ Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁴⁴ Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁴⁵ İsmet Bozdağ, *Kürt İsyamları* , Turuva Yayınları, İstanbul 2004, s.10 ; Ana Britannica , C.20, İstanbul, 1994, s.193.

Bir diğer yönden ele alacak olursak Kürt dilinden yola çıkarak kökenleri hakkında bir fikir edinilebileceği düşünülebilir, ancak Kürt dili bize böyle bir fırsat tanımamıştır. Çünkü; biraz Arapça, biraz Farsça ve bir miktar da Türkçe karışımından oluşmuş bir hal taşımaktadır. Kürtlerin bir bölümü fonetik Latin alfabesini kullanırken, İran ve Irak'takiler Arap alfabesini, Ermenistan'dakiler ise Kiril alfabesini benimsemişlerdir.⁴⁶

“Kürt” adınıysa aşiretlerin Müslümanlığı kabul ettiğinden beri kullandıkları bilinmektedir. Bu ad genellikle Mezopotamya'nın kuzey ve doğusundaki dağlık yerlerde yaşayan göçebe aşiretleri tanımlamak için kullanılmıştır. Arap Kaynaklarına göre 7. ve 10. yüzyıllar arasında Kürtlerle Araplar arasında önemli çarpışmalar yaşanmıştır. 10. yüzyılda Şeddadiler, Hasanveyhiler, Mervaniler gibi Kürt Hanedanlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.⁴⁷

Selçukluların 11. yüzyılda Anadolu'ya gelmesiyle bölgedeki Kürt aşiretlerinin etkisi azaldı. İlerleyen yıllarda Karakoyunlular ve Akkoyunlular bölgede Kürt hanedanlarının gücünü kırmayı amaçlayan politikalar yürüttüler.

18. ve 19. yüzyıllara geldiğimizde, özellikle de Tanzimat sonrasında merkezi yönetimi güçlendirme girişimlerine etki olarak, Osmanlı yönetimi altındaki Kürtler arasında ayaklanmalar yaşandı. Aşiret beylerinin gücü giderek azalırken, tarikat şeyhleri önem kazanmaya başladı. Yine 19. yüzyılda İkinci Mahmut'un ıslahatları sırasında Osmanlı'nın belli başlı kurumlarının tasfiyesi Kürtlerde hoşnutsuzluk yarattı. Çünkü Kürtler tapu istemiyorlar, özerkliklerinden vazgeçmiyorlardı.⁴⁸

Osmanlı tahtına İkinci Abdülhamit'in geçmesiyle durum biraz değişti. Bu dönem Kürtler bağımsızlık sevdalarını bir kenara bıraktılar. Sultan II. Abdülhamit Medine'de ve

---

⁴⁶ Bozdağ, a.g.e. s.12.

⁴⁷ Bozdağ, a.g.e. s.13.

⁴⁸ Kast etmiş olduğumuz özerklik Osmanlının bazı topluluklara tanımış olduğu toprak tasarruf biçimini tanımlamaktadır. Osmanlı devleti adalet ve eşitliği koruma altına almaya çalışırdı, toprağa dayalı köleliği ele geçirdiği yerlerde kaldırmış olmasına rağmen ne Avrupa da fetih edilen yerlerde ne köylüler alıştıkları düzenden vazgeçebilmişlerdi, ne de şeyhlik ağalık müessesesine yürekten bağlanmış olan Kürtler. Her ikisine göre de beye verilen bu hak tanrısalı. Bu yüzden Her ne kadar özgürlük götürülmesi amaçlansa da yöredeki “Allah'ın verdiğini alıp köleye bağışlama hakkına sahip olunmadığı” görüşünde olduklarından Avrupa'daki feodallere bir çeşit muhtariyet verildi ve böyle bölgelere farklı statüler uygulandı.

Bağdat'ta iki okul açtı; bunlar özel okullardı ve burada yalnız Kürt bey ve şeyhlerin çocukları ile onların tavsiye ettikleri çocuklar okuyabiliyordu.⁴⁹

Bu okullara bey ve şeyhlerin , ikişer oğulları alınıyor; öğretim bittikten sonra bunlardan biri babanın yanına gönderilirken , diğeri saraya alınıyor ve burada iki yıl tutulduktan sonra, oğullar yer değiştiriliyordu. Gerek okulda, gerekse sarayda o kadar iyi muamele görüyorlardı ki, memleketlerine döndükleri zaman padişahın gönüllü adamı oluyorlardı ve her yerde onu övüp yüceltiyorlardı.⁵⁰

Doğu Anadolu'da var olan bu iskan sorununa karşı Sultanın bir diğ er uygulaması ise Hamidiye Alaylarıydı. Aşiretlerin merkeze bağlı kalmalarını sağlayan bu uygulama yaklaşık dört yıl (1905-1908) sürmüştür.

2.3.1 Sosyal Yaşamları Nasıldı

O yıllarda Kürtlerin çoğu kırsal alanlarda ağaların ve şeyhlerin otoritesi altında yaşamaktaydılar. Ağrı bölgesinde aşiret yapısı kendini güçlü bir biçimde gösteriyordu. Bu yapı yüzyıllardır çok ilkel koşullarda sürüp gidiyordu. Göçerlerde kesin sınır söz konusu değildi. İran'ın ve Türklerin yasaklarına rağmen her iki taraf arasında izin olmaksızın gidip geliyorlardı. Bu bölgede iki devletin denetimi de sınırlıydı. Buradaki yerleşikler geçimlerini kaçakçılık ve hayvan ticaretinin dışında hayvansal besinlerin pazarlanması ile sağlamaktaydılar. Göçerler yakalanmadıkları sürece askerlik yapmazlardı. Yerleşiklerin ise bu konuda pek şanssı yoktu ve askerliği yaparlardı, yerleşiklerin göçerlere nazaran daha zayıf aile bağları vardı. Ancak tarikatçılık güçlüydü bu yüzden de aralarındaki problemlerin çözümlerinde şeyhler söz sahibiydi. Göçerlerde aşiret disiplini daha güçlüydü. Aşiret reisinin büyük bir otoritesi vardı. Ekonomik durumları ziraatla uğraşanlardan daha iyiydi. Devlet yıllarca askere gitmekten kaçan ve vergi vermek istemeyen göçerleri toprağa yerleştirmek için uğraşmıştır. Bunların dışında köylerde birde toprağı olmayan, başkalarının topraklarını işleyen ortakçılar vardı. Onların kazandıklarının çoğu toprak sahibine giderdi. Şehir ve kasabalarda yaşayanların genellikle köyle de bağlantıları vardı.⁵¹

---

⁴⁹ Bozdağ , a.g.e. , s.16.

⁵⁰ Bozdağ , a.g.e. , s.16.

⁵¹ M.Kalman , *Belge ve Tutanaklarıyla Ağrı Direnişi*, 1926-1930 İstanbul 1997. s.18.

Aşiretler genellikle birbirleriyle geçinemezdi, Ağrı bölgesinin en büyük aşiretlerinden olan Haydaranlılar'ın Patnos ve Erciş'te oturan üç reisi vardı. Hacı Timur, Emin Paşa ve Kör Hüseyin Paşa. Bu üç kişi çok yakın akraba olmalarına rağmen aralarında anlaşmazlık daima vardı. Aşiret üyelerinin kendilerine ait toprağı çok azdı. Eli silah tutabilen herkes ağanın adamı sayılırdı. Şeyhlik ise bölgenin en güçlü otoritesiydi. Ağrı bölgesinde de bu dini otoritenin ağıalığın yanında büyük etkisi vardı.⁵²

2.3.2 Hamidiye Alaylarının Kürtler Üzerindeki Etkileri

Ağrıdaki gelişmeler için 1926 senesini başlangıç olarak kabul edebiliriz. Bu tarihten öncesine göz atmak gerektiğinde ise Hamidiye Alaylarından bahsedebiliriz. Çünkü Hamidiye Alayları II. Abdülhamit döneminde uygulanmış ve Ağrı bölgesindeki aşiretler arasında da örgütlenmiştir. Bu alayların merkezi, Erzincan'dı ve oradaki IV. Ordu komutanı Mehmet Zeki Paşa'ya bağlıydı.⁵³

Hayat Tarih Mecmuası'nın Temmuz 1976 sayısında Nihat Gültepe de alayların kuruluş sebeplerini şöyle sıralıyor: "Hamidiye Alaylarının kurulması ile şunlar amaçlanmıştı: Askeri disiplin içine alınan aşiretlerden Doğu Anadolu için kolluk kuvvetleri olarak faydalanmak, düzenli süvari birlikleri oluşturularak, muhtemel bir Rus işgaline karşı elde hazır kuvvet oluşturmak, dış tahriklere kapılan ve isyana kalkışacakları açık olan unsurları yola getirme, aşiretleri iskân ettirmek ve bunları medenileştirmek; onları disiplin altına alarak eğitmek, aşiret kavgalarına son vererek bu yöredeki bütün potansiyeli devlet lehine kullanmak, bu vesile ile yol, köprü, okul binaları vs. yaparak Doğu Anadolu'nun imarına çalışmak."⁵⁴

Yılmaz Öztuna ise Büyük Türkiye Tarihi isimli kitabının 181. sayfasında konu ile ilgili olarak şunları söylüyor: "Hamidiye Alayları vasıtasıyla Kürtlerin Ermenilere karşı kullanılmasıyla hem Türk askeri birliklerinin gerilla savaşında yıpratılmadığını, hem de Kürtlerin kendilerini Ermenilere karşı silahlandırılması yönündeki bitip tükenmek bilmeyen talepleri yerine getirilmiş oldu."⁵⁵

---

⁵²Kalman , a.g.e. 18.

⁵³ Bozdağ ,a.g.e. ,19.

⁵⁴ Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁵⁵ Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

Enver Ziya Karal ile Bayram Kodaman konu ile ilgili olarak Şu ortak görüşü savunuyorlar: "Hamidiye Alaylarıyla, asayiŐin bozulmasına neden olan aşiretlerin denetime alınması, Ermenilerin hareketlerine karşı durulması, olası bir Rus-Osmanlı savaşında aşiretlerin Ruslara karşı kullanılması, yabancı devletlerin aşiretleri kışkırtmalarının denetlenmesi amaçlanıyordu." ⁵⁶

Bu alaylarla ilgili ilk yasal düzenleme 1891, ikincisi 1896 ve son düzenleme ise 1910 yılında yapıldı. Şunu hemen belirtmeli , 1911 ve 1912 yıllarında iki nizamname daha çıkarıldı. Ancak bu nizamnameler geneli kapsamayıp sadece belirli birimlerle ilgilidir. 1890 yılında MüŐir Zeki Paşa'nın çabaları ile kurulmaya baŐlanan Hamidiye Alayları'na ilişki ilk matbu nizamname, Rumi 1308 (M.1891) yılında çıkarıldı. Sultan II. Abdülhamit döneminde alaylarla ilgili son kanunname⁵⁷ ise 1896 yılında yayımlandı. İttihat ve Terakki iktidarından sonra çıkarılan yeni nizamnamelerde bu alaylardan "Hamidiye" adı kaldırıldı ve "AŞiret Süvari Alayları" denildi.⁵⁸

Birden elli altıya kadar alay numarası verilen Hamidiye alayları 4 bölükten az 6 bölükten fazla olmayacak Şekilde oluşturuldu. Yani her alay, 1152 kişiden fazla, 512 kişiden az olmayacaktı. Her dört alay bir liva (tugay) kabul edildi. Sayıca kabarık olan aşiretlere ise birkaç bölük kurma hakkı tanındı. Alaylara , yaŐları 17-40 arasındaki erkekler sayımları yapılarak kabul edildi. Hamidiye alaylarının iŐleyiŐlerindeki yetersizlik görülünce alayların sayısı 64 e çıkarıldı. 1912'ye gelindiğinde aşiret alayları bu kez AŞiret süvari Fırkaları Şeklinde rgtlendirildi.⁵⁹

⁵⁶ Yeni Şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁵⁷ Rumi 1308 yılında yayımlanan 53 madde ve bir de son bölümden oluşan Alay Nizamnamesine göre, o güne kadar askere gitmeyen aşiretlerden Hamidiye Süvari Alayları'nın oluŐturulmasında kullanılacakları belirtiliyor. Alaylarla ilgili kanunname Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, Kısım 37, Evrak no. 47/27, Zarf 47, Karton 113'te bulunuyor ve tam adı, "Tenkisat-ı askeriye cümlesinden olarak Hamidiye Süvari Alaylarına dair Kanunnâmedir." Kanunun 2. maddesine göre, kurulacak alaylar 4 bölükten az, 6 bölükten fazla olmayacaktır. Her alay en az 512, en az 1152 kişiden oluŐacaktır. 3, 4 ve 5. maddelere göre büyük aşiretlere bir ve birden fazla, küçük aşiretlere ise birkaç bölük kurma hakkı veriliyordu. Hamidiye Süvari Alayları'nı oluŐturacak erkekler üç kısma ayrılıyordu: 17-20 yaş arası "iptidaiye" (başlangıç), 20-32 yaş arası "nizamiye" (ilk askerlik evresi), 32-40 yaş arası "redif" (ikinci askerlik devresi) sınıfına dahil olacaklardı. Her alaydan iki avuŐ, Ordu-yı Hümayun merkezine gönderilerek "Mektep Alayı"nda eğitime tabi tutulacak ve sonra İstanbul'da veya başka yerde iki yıl hizmet yaptırılıp terfi edilerek alaylara gnderileceklerdi. Ayrıca her alaydan bir ocuk seçilerek İstanbul'a gönderilecek ve orada "Süvari Mektebi"nde eğitim gördükten sonra mülazım (teğmen) rütbesi ile memleketine; alayına dönecekti. Hamidiye Alayları bizzat kendileri elbise, hayvan ve eyer takımlarını temin edecekler; tüfek, cephane ve stoklarını devlet verecekti. Bknz ; AnaBritannica, C.14, İstanbul, 1994.

⁵⁸ M.Kalman ,a.g.e. , s.19.

⁵⁹ M.Kalman ,a.g.e. , s.12. ; AnaBritannica, C.14, İstanbul, 1994, s.375. ; Bozdağ ,a.g.e. , s.18.

Ağrı bölgesinde 1. Liva merkezi Karakulliya, 2. Liva merkezi Karaköse, 3. Liva merkezi Malazgirt, 4. Liva Merkezi ise Erçiş olarak örgütlendirildi. Ağrı bölgesi , birinci bölge olarak seçilen Erzurum-Van arasındaki gruba dahildi. Bu grup Ermenilere ve Ruslara karşı oluşturulurken diğer gruplar İngilizlere karşı oluşturuldu.⁶⁰

Meşrutiyetten sonra, Hamidiye Alaylarının fonksiyonu büyük oranda geriledi. II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile doğudaki Kürt sessizliği tekrardan bozuldu ve ayaklanmalar yeniden başladı.⁶¹

2.4 Hoybun Cemiyeti

Ağrı bölgesindeki ilk kıpırdanmalar 16 Mayıs 1926 senesinde yaşanmıştır. İsyanın ortaya çıkışında bilinen bir gerçek vardı o da Rus, İngiliz ve Fransızların gizli yardımları ile kurulan Hoybun yani Kürt Ermeni iş birliği cemiyetidir.

2.4.1 Hoybun Örgütünün Kuruluşu

Şeyh Sait isyanından sonra, bazı Kürtler Irak, İran ve Suriye'ye sığındı. Bu sıralarda, birbirinden bağımsız olsa da direnişler devam ediyordu. Bu direnişlerin, tek merkezden yönetilmesi önem kazandı. Hoybun ; aşiret çekişmeleri, kan davaları, aileler arası düşmanlıklar, toprak kavgaları ve benzeri nedenlerden ötürü dağınık halde bulunan Kürtleri ortak hedefler doğrultusunda birleştirmek amacıyla kurulmuştur. Birlik yönündeki çabalar, 1926-1927 yılları arasında devam etti. Özellikle 1927 senesinin sonlarına doğru pek çok toplantı yapıldı ve 1927 sonbaharında “Kürt Milli Genel Kurultayı” düzenlendi.⁶²

5 Ekim 1927 yılında, Kürdistan Teali Cemiyeti, Teşkilat-ı İçtimaiye, Kürt Millet Fırkası ve Kürt İstiklal Komitesi birleşerek Hoybun cemiyetini kurdu. Cemiyet tamamıyla Kürtçüdür ve Kürt olmayanları arasına almamıştır.⁶³ Hoybun'un başkanları Celadet, kardeşi Kamuran Bedirhan⁶⁴ ve bir dönem İstanbul'da bir kabine açan “Kürt Teali Cemiyetinde” çalışıp sonradan da sınır dışına kaçan hainlerden doktor Şükrü Mehmet'tir. Genel sekreteri ise

⁶⁰ Yeni şafak, <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> , 20.08.2006.

⁶¹ Bozdağ, a.g.e. s.18.

⁶² M.Kalman, a.g.e. , s.33.

⁶³ Sedat Bingöl, “*Ömer Fevzi Bey'in Müdâfaanâmesi ve Mesut Fani'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri*” , Toplumsal Tarih, Şubat 1999. , C.XI, S.62, s.50.

⁶⁴ Ermenilerle olan ilişkilerinden dolayı bazı Kürtler bu cemiyete girmemişlerdir. Cemiyetin başında bulunan Bedirhan Ailesi bu cemiyeti siper alarak iane parasından istifade etmektedirler. Bingöl, a.g.m. , s.50

Salim Memduh'tu. Hoybun'un o sırada Fransızların egemenliğinde olan Antakya'da da bir şubesi açıldı. Başkanlığına Antakya Lisesi Felsefe öğretmeni Salim Memduh getirildi. Yönetim kurulunun öteki üyeleri Ali Hilmi ve Tarih öğretmeni Mahmut'tu. Salim Memduh pek çok kez cemiyetin toplantı günlerinde Halep'e giderek çalışmalara katılmaktaydı. Cemiyet haftada bir toplanırdı ve hedefi doğu vilayetlerimizde sözde bir Kürt devleti tesis etmektir. Ayrıca Şeyh Sait'in oğlu Selahattin'inde Hoybun ile ilişkisi vardır.⁶⁵

Hoybuncular, Irak ve Suriye'ye ve onların "koruyuculuklarını" üstlenen İngiltere, Fransa'ya ve İran devletine karşı uzlaşmacı tutum sergileyerek menfaat amaçlamışlardır. Bir diğer konuda doğu illerimizden toprak elde etmek isteyen Ermenilerle uzlaşma ve ortak hedef doğrultusunda, ortak hareket etmek için ittifak kurmaktır. Ancak Kürt aşiretlerinin kendi içlerindeki anlaşmazlıklar ve çekişmeler bu tasarımı gerçekleştirememelerine neden olmuştur.⁶⁶

Hoybun çalışmalarının neticesi olarak bildirisini hazırladı. Temel olarak bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması kararı alındı, yinelendi ve bu kararın İngiliz ve Irak hükümetleri tarafından destekleneceğine olan umut vurgulandı.⁶⁷

2.4.2 Hoybun'un Tüzüğü

- 1- 5 Ekim 1927 günü toplanan I. Kürt Kongresi'nin kararlarıyla, Hoybun ismiyle milli bir Kürt Cemiyeti kurulmuştur.
- 2- Cemiyetin amacı, Kürdistan'ın kurulması ve kendi milli hudutlarının ayrılmasıdır.
- 3- Bu gayeye varmak için bütün Kürtleri etrafında toparlayacak ve karşılıklı çıkarlar doğrultusunda her türlü unsurla ilişkiye geçilecektir.
- 4- Kürt milli andını ve bu tüzüğün maddelerini ve çalışmayı kabul eden her Kürt, Hoybun Cemiyeti'ne üye olabilir. Her üye cemiyete girdiğinde giriş parası verecek ve aylık aidatını ödeyecektir.
- 5- Cemiyete katılacak her kişi yemin edecek ve yetkili bir kurul tarafından kabul olunacaktır. Doğrudan doğruya örgüt işinden sorumlular cemiyete kabul edecekleri kimselere aşağıdaki yemin örneğini belge şeklinde yazdırarak imzalatırlar.⁶⁸

---

⁶⁵ Cumhuriyet, 10.07.1930.

⁶⁶ Cumhuriyet, 04.07.1930.

⁶⁷ M.Kalman , a.g.e. , s.35.

⁶⁸ Cumhuriyet, 04.07.1930 ; Bingöl, a.g.m. , s.51.

Yemin: “Cemiyetin yetkili şahıslarının veya kurallarının vereceği bütün emirleri nerede ve ne zaman olursa olsun, hatta hayatım pahasına itirazsız aynen ve harfiyen uygulayacağıma, şimdiye kadar dahil olduğum cemiyetlerden ve şahsi faaliyetlerimden tamamen feragat edeceğime, milli gayenin oluşması uğrunda Hoybun cemiyeti'nin sorumluluğunu taşıyacağıma, elimde bulunan ve bulunacak olan bütün araçları ve örgütü bu cemiyetin emrinde hazır bulunduracağıma ve bu cemiyetin izni olmadıkça ne kendim, ne cemiyet adına hiçbir şahsi ilişkide bulunmayacağıma, cemiyet üyesi olarak genel ve özel gizli faaliyetleri açıklamayacağıma ve bu gizliliğin açıklanması ve cemiyetin emirlerine her ne suretle olursa olsun sırları açıklamam halinde hakkımda verilecek her türlü cezaya razı olacağıma ve emir olunduğu zaman iş bu cezayı şahsım içinde bizzat uygulayacağıma şeref ve namusum üzerine yemin ederim Vallah Billah.⁶⁹

Böylelikle Kürtler ilk defa kendi amaçlarını belirleyen yazılı bir program ile çalışmaya başlamışlardır. Cemiyetin tüzüğü çeşitli çevrelerin düşüncelerinin sentezi olmaya çalışıyordu, özellikle maddeler incelendiğinde yerel örgütlenmelerin, bunların getirdiği şahsi ayrıcalıkların, cemiyet çıkarları doğrultusunda vazgeçilmesini hedeflemesi daha öncede belirttiğimiz şeyhlik ağalık kimliklerinden sıyrılıp ortak bir örgütlenmeye baş koymayı nitelemektedir. Ancak Ağrı'daki Kürt hareketi yenilgiye uğrayınca cemiyetin ve tüzüğün kendi içindeki çelişkileri ortaya çıktı ve etkisini kaybetti. Bu yüzden Kürtler arasındaki bu uyuşmazlıklara karşı bir kardeşlik andı hazırlandı.

Kardeşlik Andı: “Şu anda imza ettiğim tarihten itibaren, iki yıllık zaman süresince, eğer Kürt Ulusunun varlığını ve güvenliğini tehdit eden bir tehlike ortaya çıkmazsa ve şayet hayatımın ve şerefimin ya da kendi şerefini koruyan, ailesini ve Kürtlüğü korumaya zorunlu şahıslara karşı başka bir Kürt tarafından bir hücum olmazsa, herhangi bir Kürde karşı silah kaldırmamayı, kan davalarının ve diğer anlaşmazlıkların çözümünü iki seneyi takip eden döneme ertelemeyi, iki Kürt arasında kişisel nedenlerden dolayı kardeşkanı dökülmesine tüm gücümle engel olmaya, dinimin şerefimin ve kutsallıklarımın üstüne yemin ederim. Vallah, Billah bu andı bozan herhangi birisi Kürt ulusunun düşmanı ve hainidir, herhangi bir hainin hak ettiği ceza ölümdür.”⁷⁰

⁶⁹ Bingöl, a.g.m. , s.51 ; M.Kalman , a.g.e. , s.39.

⁷⁰ M.Kalman , a.g.e., s.41.

Yapılan çabaya rağmen Kürtler arasındaki bu yeminler, kişisel çıkarları aşamadı ve Kürtler içinde askeri bakımdan güçlü olanlar yada kendilerini diğerlerinden güçlü görenler asla bu uzlaşmalara dahil olmadı, kişisel çıkarlardan sıyrılıp kurulmaya çalışan örgütsel çıkarları kollayamadılar.⁷¹

2.4.3 Şeyh Sait'in Oğlu ve Hoybun

Selahattin babasının idamı sırasında Bağdat'ta harbiye mektebinde okuyordu. Bağdat'ta bulunan Selahattin, İngiliz kumandan, Sir Hamilton tarafından himaye altına alınmış ve babasının ölmüş olmasından ötürü kendisine 3000 lira okul ücreti verilmiştir. Bu yardım ile de Bağdat Harbiyesindeki eğitimine devam etmiştir. Selahattin'in Bağdat günlerinde Kürt firarileri ve yüz ellilik listesindekilerden bazıları ile temasa geçmiştir. O sırada firarilerin Bağdat'ta oluşturduğu ve Türkiye aleyhinde çalışmalar yapan Kürt Muhipler cemiyetinde çalışmalara katılmıştır. (Cemiyetin Halep ve Şam'da şubeleri vardı.) Selahattin eğitimini tamamlamasına üç ay kala sağlık nedenlerinden ötürü harbiye mektebini terk etti böylece daha önceden dolaylı olarak görev aldığı cemiyette aktif görev almaya başladı.⁷²

Selahattin'in amacı hem babasının intikamını almak, hemde Kürt Devleti kurmasına destek olmak için Türkiye Cumhuriyeti'nde zararlı çalışmalar yapmaktı. Selahattin amacını Bağdat'ta gerçekleştiremeyeceğini anlayınca Mardin ve Diyarbakır yolu ile Hınıs'a gelmiş burada bir süre gizlenmiş ve yerel bir örgütlenme ile zararlı çalışmalarını başlatmaya çalışmıştır, ancak aradığını bulamayınca , taraftarlarının olabileceğini düşündüğü Erzurum'a ulaşmaya çalışmıştır. Erzurum'a ulaştığında Memduh Efendi isminde bir şahsın evinde misafir olmuştur. Memduh efendinin babası 25 Kasım 1925 de Erzurum'da bazı gericilerin şapka aleyhinde yaptıkları gösteride⁷³ tutuklanan seksen kişiden birisiydi ve ölüm cezasına çarptırıldı.⁷⁴

Memduh ve Selahattin in bir ortak yanı da ikisin de babasının idam edilmiş olmasından dolayı sahip oldukları intikam arzusudur. Bu yüzden de ortak amaçlarını gerçekleştirmek için çalışmalara başladılar.

---

⁷¹ M.Kalman , a.g.e., s.41.

⁷² Cumhuriyet, 08.07.1930.

⁷³ Şapka Aleyhinde gösteriler, Sivas'ta 14-29 Kasım, Erzurum'da 25 Kasım, Maraş'ta 27 Kasım, Rize'de 28 Kasım 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. *Türkiye'nin 77 Yılı* (1923-2000), İstanbul,2001, s.29.

⁷⁴ *Türkiye'nin 77 Yılı* (1923-2000), İstanbul 2001, s.28.

Sınırlarımız dahilinde Hoybun'un bir kolu olan yeni bir Kürt cemiyeti Selahattin tarafından kurmaya çalışılmıştır.⁷⁵ Zaten Hoybun ve Ağrı'daki olayların bağlantısı Hoybun beyannamesinde çok yakında doğudan incek ihtilal müfrezelerine yardımın gerekliliği ile tanımlanmıştır.⁷⁶ Ayrıca olayın düzenleyicilerinden olan İhsan Nuri'nin yazmış olduğu "Ağrı Dağı İsyanı" adlı kitabında bunu açıkça bildirmiştir.

*"Ağrı'yı düşmana teslim etmeden, çete savaşı ile Kürdistan'da devlet'in, Kürtler üzerindeki nüfusunu kırmak ve Kürtler arasında bağımsızlık düşüncesini egemen kılarak onları toplu bir ayaklanmaya, hazırlamaya çalışıyorduk. Bu taktik Hoybun merkezince tespit edilmişti. (İhsanNuri)"*⁷⁷

"Selahattin'in kurmaya çalıştığı örgütün 14 mühür yaptığı bunların yedisini müdevver (yuvarlak) diğer yedisi müstatil (dikdörtgen) biçimdedir. Yuvarlak mühürlerin üzerinde Şimali Kürdistan Cemiyeti yazısı ile ortasında hançer tutan bir el resmi olduğu belirtilmiştir. Kare mühürlerin ise cemiyetin şubelerine ait olduğu belirlenmiştir.⁷⁸

Mühürler tam çözülemese de; birisinin "Heçik Tuevi" tabiri "Merkezi Umumi" manasına gelmektedir. Diğerlerindeki "kumi" kelimesi şube olarak tercüme edilmiştir. "kumi yeküm" 1. şube, "kumi dum" 2. şube, "kumi seyyum" 3. şube dört beş ve altıncı şubelerde ; çarum, paçum, sitünüm. Bunu tercüme edenler ehli kibredir⁷⁹, rapora göre bu Kürtçe yörede kullanılan Kürtçe'den farklı olarak başka bir Kürt lehçesidir Hakkari Kürtlerinin kullandığı Kürkçedir.⁸⁰

Memduh ve Selahattin yedi yandaşı ile beraber yakalandıktan sonra Ankara'ya, Ankara Ağır Ceza mahkemesinde yargılanmak üzere getirildiler. Selahattin ifadesinde Bağdat'ta Sir Hamilton'dan aldığı para yardımını itiraf etmiştir. Ayrıca Şam ve Halep'teki cemiyetlerle olan ilişkilerini de kabul etmiştir.⁸¹

---

⁷⁵ Cumhuriyet, 08.07.1930.

⁷⁶ Cumhuriyet, 06.07.1930.

⁷⁷ İhsan Nuri, *Ağrı Dağı İsyanı*, 1992, s.7.

⁷⁸ Cumhuriyet, 26.05.1930.

⁷⁹ Ehli kibreyi oluşturanlar, Erzurum Murat Paşa mahallesinde 37 yaşlarında Rençper Yusufoglu Yaşar, Yukarı Hasan Basri mahallesinde Mukim Tayyar Kümer Kariyeli tüccardan Hacı Abdurrahim nezdinde 43 yaşındaki Hüseyin oğlu Rahim. Cumhuriyet, 06.07.1930.

⁸⁰ Cumhuriyet, 06.07.1930.

⁸¹ Cumhuriyet, 26.05.1930.

Mevcut bilgiye göre; Sabahattin'in Iraktan Erzurum'a dönerken, Halep'te Ağrıda ayaklanmanın örgütleyicilerinden Cemil Paşa'nın oğulları ve Refik Halit ile görüşmüş onlardan bazı kimselere mektuplar getirmiştir.⁸²

2.5 Cumhuriyet Dönemi Kürt Ayaklanmaları (1923-1930)

Anadolu yeni yönetime doğru adım adım ilerlerken, doğuda Misak-ı Milli olarak belirlenen sınırdaki da Kürt hareketleri sürmekteydi. Ağrı olayına gelene kadar doğuda öncelikle 1920 de Koçgiri İsyanı yapıldı. Daha sonra üzerinden yıllar geçmesine rağmen sık sık doğuda Kürt meselesi denildiğinde ilk hatıra gelen Şeyh Sait isyanı yaşandı. Şeyh Sait ayaklanması bittikten sonra Kürt ayaklanmaları birbiri peşine sürüp gitmiştir.

Ayaklanmalar bastırılıyor, çoğu zaman birkaç ayaklanma ile aynı anda uğraşmak gerekiyordu. 1926 'ya Ağrı hareketinin çekirdeğine gelene kadar yaşanan ayaklanmalar şunlardır. Şemdinli Ayaklanması (1925) , Reşkötan ve Reman Ayaklanması , (1925) , Pervari ayaklanması(1926), Güyan ayaklanması (1926), Haco Ayaklanması (1926) Koçuşağı ayaklanması, Ağrıdaki ilk Hareketler (1926) , Bıçak ayaklanması (1927) , Zilanlı Resul Ağa ayaklanması (1928) , Zeylan Başkaldırısı (1928) ve 1930 yılına gelindiğinde Ağrı Harekatı.⁸³

Tüm bu eylemlerin amacı daha öncede belirttiğimiz gibi doğu illerimizde sözde bir Kürt devleti kurmaktır. Bu amaçta gerek dışarıdan destek alıyorlar, gerekse dini kullanarak hükümet karşıtı gösterilerle köylüyü kendi taraflarına çekmek istiyorlardı. Tüm bu ayaklanmalarda şapkaya karşı simgesel bir saldırının olduğunu görmekteyiz. Şapkaları kesmek, şapka takanların yollarını kesmek, küfretmek zaman zaman onları öldürmek dahil her türlü tepki gösterilmiştir.

2.6 Cumhuriyet Döneminde Ağrı

Ağrı Dağı Türkiye İran Rusya hududundadır. Celaliler burada oturur, 15 bin kişi daima göçebedir, bu yüzden ziraat işiyle uğraşamazlar. İran ve Türkiye arasındaki her karakolun arası 2-3 mil uzaklıktadır ve bu geniş mesafeden ötürü çeteler kolaylıkla Türkiye sınırlarına girip çıkabilmektedir. Bu demektir ki ellerine silah verip her an kullanılmaya hazır

---

⁸² Cumhuriyet, 06.07.1930.

⁸³ Bozdağ a.g.e. , s.50.

bir grup, Türk sınırlarında tehdit oluşturmaktadır. Şeyh Sait isyanı bastırılıp Şark bölgesi adeta elekten geçirildikten sonra nasıl oluyordu da bir aşiret dolusu insan silahlı kalabiliyordu ? Bu bize şakilerin dışarıdan desteklendiklerinin en önemli delillerindendi.

Bir diğer nokta da köylere saldıran, eşkıyalık yapan bu şakilerin İran sınırında, İran için tehlikeli olmaya başlamasıyla bir grubu silahlandırılıp, diğerlerine karşı kullanılmasıyla çeteler hem imha edilmekte, hem de kontrolde tutulmaktadır. Ancak son dönemde olay kontrol dışı bir hal almış, Türk ordusu çeteleri kökünden temizlemeye kararlı olunca İran'da tutumunu farklılaştırmak durumunda kalmıştır.⁸⁴ Bütün bunların birleşimden Ağrı olayları ve devamında da Türk ordusunun gerçekleştirdiği Ağrı hareketi başlamıştır.

2.6.1 Ağrı Harekatı

Şeyh Sait isyanının bastırılmasından sonra, Kürtler Irak, Suriye ve İran'a geçerler. 1927 yılında Kürtler küçük de olsa tecavüzlerini çeteler halinde sürdürürler. Devlet bu kez işi sıkı tutmakta, doğuyu özel plana tabi tutulmaktadır. Bölgede "genel müfettişlik" adı altında bir birimin kurulması da bu döneme rastlar.⁸⁵

Ağrı ve etrafındaki Kürt sorunu üç aşamada yaşanmıştır. Bunlardan ilki Mayıs 1926 da başlamıştır ve I. Ağrı ayaklanması olarak adlandırılır, II. Ağrı Ayaklanması ise ilkinden hemen bir yıl sonra olmuştur ancak bu kez ayaklanma değil hareket olarak adlandırılmıştır. Köylere ve yöreye yapılan tecavüzlerin engellenmesi için gerçekleştirilmiştir. Bu hareket 13-20 Eylül 1927 tarihlerini kapsamıştır. Bizim konumuz olan asıl hareket ise eşkıyalık faaliyetlerin artması ve Hoybun'un örgütlenişinin ardından yeni rejimin yedinci yılında yaşanmıştır. 1930 senesi Mayıs'ında başlayan hareket eylül sonuna kadar sürmüş ve eşkıya kurutulmuştur.

Şeyh Sait isyanı ve idamlardan sonra, Celali, Hasenen, Cibra ve Hayderan aşiretleri ileri gelenleri bir araya geldiler ve durum muhakemesi yaptılar. Şimdi ne olacaktı? Şeyh Sait ve en nüfuzlu aşiret reisleri asılmış, aşiretleri paramparça olmuştu. Hayatlarını istedikleri gibi sürdürmek için, devletten uzak, kapalı bir toplum olarak bulunmaktan başka çare

---

⁸⁴ Cumhuriyet, 02.07.1930.

⁸⁵Umumi Müfettişlik 1925 yılındaki "Şeyh Sait Ayaklanması" sonrasında 25 Haziran 1927 tarihinde kuruldu. İlk Umumi Müfettişlik 1927 yılında kuruldu; Elazığ, Urfa , Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt ve Mardin ilerini kapsıyordu.

göremiyorlardı. Ağrı dağına yerleştiler ve dağın eteklerini de kontrol altına aldılar. Kafalarındaki düşünce “Bu dağa hükümet kuvvetleri gelmez onlar da dağdan inmez” biçimindeydi. Ancak bu insanlar kısa bir süre sonra Hoybun cemiyetinin amacına hizmet etmek üzere kullanılacaklarını hesaba katmamışlardı.⁸⁶

Şakilerin Hoybun ile ortak hareket ettikleri ve Doğu illerimizdeki bu eşkıya faaliyetinin müşterek düzenleneceği istihbaratımız tarafından bilinmekteydi. 1929 senesi bu bakımdan Hoybuncular için oldukça hareketli geçmiştir, Cemil Paşanın oğullarından Mehmet Bedri , Ekrem, Ferzende, Halit, İhsan Nuri, Kör Hüseyin Paşa Oğullarından Mehmet ve Nadir’in 1929 senesini bu tecavüzü planlamakta oldukları ele geçen vesikalardan anlaşılmaktadır.⁸⁷

Ağrı’daki bu tecavüzün gerisinde oldukça planlı bir yapılanma yatmaktaydı, Olayın başında İhsan Nuri ve Cemil Paşa’nın oğulları bulunmaktaydı. Daha detaylı incelemeye başladığımızda, 22 Nisan 1929 da ayaklanma henüz hazırlık safhasındadır. Cemil Paşanın oğullarından Mehmet Bedri ve Ekrem Kadri aileleri ile birlikte Halep’te santral otelinde kalmaktadırlar. Oysaki oraya kaçmak için herhangi bir sebepleri yoktur. Gitmeden önce İstanbul’da ziraatla meşguldüler ve iki yüz altın getiren iki pirinç tarlasına sahiptiler. Halep’e gidiş öncesinde bu tarlaları iki seneliğine seksen altına kiraya vermesi dikkat çekici bir durumdur. Bunun dışında Ziraat ve Osmanlı Bankalarından üç bin lira almaları firar kararını vermiş olduklarının bir kanıtıdır.⁸⁸ On sekiz Mart tarihinde, Mardin’den İstanbul ve İzmir’e gitmek için yola çıkmışlar ancak Halep’e gitmişlerdir.⁸⁹ Halep’e gider gitmez de Hoybun’un, Hoybun üyesi Memduh Selimin evinde yapılan ve bazı ileri gelen Kürtlerin katıldığı bir toplantısına katılmışlardır.⁹⁰

Harekat öncesi Cemil Paşa’nın oğullarından Ekrem Paris’e gitmiş ve oradan bazı evraklarla dönüp, bu evrakları Resülyan’da İbrahim oğullarından Halil’in yanına gelerek Siirt, Bitlis ve diğer vilayetlerde bulunan aşiret reislerine dağıtması için bırakmıştır. Erkemin ifadesine göre bir ay sonra doğuda olacak kıyama Fransızların ve İngilizlerin , Suriye ve Irak sınırlarında yardımcı olacaklardır. Yine aynı senede güneyden kuzeye (Suriye sınırlarından

---

⁸⁶ Bozdağ a.g.e. , s.74.

⁸⁷ Bozdağ a.g.e. , s.74.

⁸⁸ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.04.) 31.03.929.

⁸⁹ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.03.) 01.04.929.

⁹⁰ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.01.) 30.03.929.

topraklarımıza) doğru silah kaçakçılığı yapılmaktadır.⁹¹ Tüm bu hareketlilikten sonra Ağrı Harekatı öncesinde 1929 yılının sonlarına doğru Cemil Paşa'nın oğulları ve güneydeki bazı güçlü aşiretler Kürtlük aleyhine propagandalarını yapmaya başladılar. Asıl patlak ise 16 Mayıs 1930 da yaşandı.⁹²

Bu aşiretlerin kendilerince direniş olarak gördükleri hareket için askeri yapılanmayı gerçekleştirmek üzere İhsan Nuri görevlendirildi. Bu görevlendirme Hoybun tarafından yapıldı ve İhsan Nuri sözde Ağrı Valisi ve Milli Hareketin Genel Kumandanı olarak Ağrı Dağına yerleşti.

Yüzbaşı İhsan Nuri ile birlikte Ermeni Zilan da Hoybun cemiyetinin emri ile Ağrı dağına gitti ve orada İbrahim Hasso, Biro Telli⁹³ ve Yusuf Tayo komutasındaki kuvvetleri, askeri eğitime aldılar. Bu arada Hoybun Örgütü İngilizlerden sağlanıldığı düşünülen bir telsiz ve şebekesini de Ağrı Dağı'na göndererek İhsan Nuri'nin Emrine verdi.

Hoybun örgütünün yönlendirdiği Ağrı isyanı, artık daha da nitelikli bir hale gelmişti. İhsan Nuri bazı kaynaklara göre elindeki ilkel bir matbaa ile bazılarına göreyse İngilizlerin Hoybun Cemiyetine sağladığı bir matbaayı Ağrıya aldırıp "Ağrı" ve "Gaziya Velat" (Vatanın Çağrısı) adında iki gazete çıkartıp Kürt devleti kurulmasına yönelik propagandalar yapmaya ve bölge halkını hükümet aleyhinde tahrik etmeye başladı. Ağrı Dağında yürütülen bu faaliyetlerin yanı sıra , Hoybun cemiyeti de "Ağır Dibarina" (Ateş yağdırıyor) , adlı bir bülten çıkararak emperyalist devletlerin Ağrı'daki ayaklanmaya destek olmalarını sağlamak isteniyordu.⁹⁴ Eşkıyanın kurmuş olduğu bu matbaada basılıp doğu köylerimizde dağıtmış bir beyannamenin tercümesi aşağıdadır;

"Ey büyük bir millet olmaya layık Kürt dostu!

Bütün milletlerin istiklallerini kurtardıkları bugün Türk idaresinde kavruan aziz

Kürt milletinin hala esaret halinde yaşamasına tahammül edecek misiniz?

Bize şark hudutlarında, İran'a doğru cenup hudutların da Irak'a doğru geniş bir muntika vaat edildi. Ancak Türkiye'de esarete bulunan kardeşlerimizi kurtarmak

⁹¹ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.07.) 15.08.929.

⁹² BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.09.) 12.07.929.

⁹³ İbrahim Bro Telli İran kökenli aşiretlerin reisiydi.

⁹⁴ Bozdağ a.g.e. , s.75.

ve Türkiye hudutları dahilinde, asırlardan beri bizim olan yerlerimizi kurtarmak için açtığımız mukaddes cihada iştirak ediniz!”⁹⁵

Bu biçimde çeşitli bildirimler, yapılan askeri hazırlıklar ve benzeri hazırlıklar tamamlandıktan sonra artık sıra örgütlü bir silahlı saldırının başlatılmasına gelmişti. Yani hazırlıklar tamamlandı artık iş bombanın fitilini ateşlemeye kalmıştı.

Tuyus Tayo'nun yönettiği bir isyancı grup, doğu Beyazıt'ın bir köyünden hayvan ve çeşitli malzemeler çaldı ve Ağrı'ya çekildiler. Artık ayaklanma başlayabilirdi. Jandarma nasıl olsa çalıntıların peşine düşecek, Ağrıya dayanacak, onlarda ateşle karşılık verince, ayaklanma başlamış olacaktı. 16 Mayıs günü, bir jandarma alayı, bu hırsız topluluğunun hakkından gelmek için Ağrı'ya tırmandı. Böylelikle sıcak temas başlamış oldu. Vuruşmanın sonuç getirecek noktasında Alayın sağından Serdar Bulak yönünden Kızılbaşlardan oluşan isyancı bir güç çarpışmaya katıldı. Bu grup İran'dan geliyordu. Çarpışma sekiz saat sürdü. İki yandan ateş yiyen alay sabaha karşı Doğu Beyazıt'a çekildi. İran yönünden gelen Kızılbaşlar iyi silahlarla donatılmıştı. Hemen ardından 9 Haziran gecesi Celalilerin saldırıları ciddi bir hal alınca Cumhuriyet kuvvetleri de aynı oranda gücünü arttırdı ve asıl harekât Haziranın onunu on birine bağlayan gece çetelerin saldırılarını arttırdığı anda başladı.⁹⁶ Türk kuvvetleri kara ordusunun yanı sıra 10 Haziran gecesi uçakla havadan bombalayarak şakilerle mücadeleyi kuvvetlendirdi.⁹⁷

19-20 Haziran gecesi İran'da Yekmel köyünde hazırlanan 110 atlıdan oluşan bir şaki grubu Maktul Kör Hüseyin'in Oğullarının idaresinde Gevirişamyan civarında Türk sınırına geldiler ve üyesi oldukları Haydaranlı aşiretinin sınırlarımız dahilindeki akrabalarının yaşadıkları köylere ilerlediler. Bu ilerleyiş sırasında yollarında bulunan Hanik Köyüne saldırdılar. Şakiler girdikleri Türk köylerinde öncelikle dini kullanarak taraftar toplamaya çalışıyor eğer karşı gelinirse köyü yağmalıyorlar köylünün sürüsünü İran'a sürüyorlardı. Bu şekilde ilerleyerek de Ağrıya ulaşmayı hedeflediler.⁹⁸

---

⁹⁵ M.Kalman , a.g.e., s.44.

⁹⁶ Cumhuriyet, 10.Temmuz.1930 ; 11. Temmuz.1930.

⁹⁷ Cumhuriyet, 29.07.1930.

⁹⁸ Cumhuriyet, 10.07.1930 ; Milliyet, 10.07.1930.

Temmuzun ilk haftasında şakilerin büyük çoğunluğu Türk ordusunun çemberine alındı, dışarıdan ve içeriden toplanan şakilerin sayısı 1500 ü geçiyordu bir kısmı da İran sınırına kaçmaya çalışırken yakalandı.⁹⁹

Ağrıda sıkıştırılan Kürtlerden bir kısmı Güneyde askerimizin olmadığını düşündüğünden Makü'ye indiler, orada hazırlanmış yeni bir şaki grubuna önderlik ederek Kızıldize'den Beyazıt ovasına geçmeyi planladılar. Eşkîya İran'da hazırlandıktan sonra Van Gölünün kuzeyindeki Erciş Dağı gerisinde birikmeye başladı. Şakiler İran Makü'den Erciş'e uzanan dağ mıntıkasını aşarak Erciş kasabasını hâkimiyet altına almaya çalıştılar ancak Erciyes yakınlarında Zilan ve Hacıdiri derelerinde sıkıştırılan bu şakiler ağır kayıplar vererek Süphan¹⁰⁰ dağına kaçtılar. Böylelikle Temmuzun ilk haftası eşkîya iki farklı dağda kıskaç altına alınmış oldu.¹⁰¹

Eşkîyanın ele geçirmeye çalıştığı Erciyes kasabası ile Van Gölüne kıyısı olan Adilcevaz kasabalarının halkı Türk'tür ve Türkçe konuşmaktadır. Erciyes'in on üç, Adilcevaz'ın on dört köyünün sakinleri Türk'tür. Diğer köylerinde ise daha önceden Ermeniler bulunurdu ancak sonradan onların yerine Haydaranlı aşiretine mensup bir grup Kürt yerleşmiştir ancak bunlar köy başına beş altı haneyi geçmemektedir. Bu yüzden sayıları az bile olsa bu iki kasabayı hâkimiyet altına almak istemeleri burada akrabalarının olmasından ileri gelmektedir, bir diğer sebep ise Haydaran aşiretine mensup kör Hüseyin'in hayattayken burada bulunan Nurşin köyüne sahip çıkmış olmasıdır.¹⁰²

Böylelikle Celali aşireti üyeleri Ağrıyı sahiplenmeye çalışırken Ağrı Dağına, Haydaranlı aşireti ise Süphan çevresine hakim olmaya çalışırken Süphan dağına sıkıştırılmıştı. Dağlara kaçan şakiler büyük kayıplar vermişler ve kaçarken öldürülmüş olan bazı eşkîyanın kellelerini alıp yanlarında götürmüşlerdir. Kellesi alınmış olan cesetlerin bir tanesinin eşkîya reislerinden Emin İbrahim Paşa'nın oğlu bir diğerinin de Kör Hüseyin Paşanın oğlu Nadir olduğu belirlenmiştir.

---

⁹⁹ Cumhuriyet, 13.07.1930.

¹⁰⁰ Süphan Dağı Erciyes kasabasının batısındadır. Dağdan Bitlis, Muş ve Van vilayetleri görülebilmektedir. Süphan da insan yaşamı yoktur. Sönmüş volkanik bir dağ olan Süphan'da bitki ve su yoktur.

¹⁰¹ Cumhuriyet, 10.07.1930 ; 11.07.1930.

¹⁰² Cumhuriyet, 11.07.1930.

Takvimler 13 Temmuz'u gösterdiğinde hükümet harekâtın bitişini bildiren tebliği yayınladı. Oysaki bu bir bitiş değildi İstanbul ve Ankara gazeteleri harekâtın henüz başladığını ve 28 Temmuz tarihinde doğu da yeni ve daha kapsamlı bir askeri operasyonun yapılacağını duyurdular.¹⁰³

Başlangıçta yalnızca Ağrı etrafında olmasından ötürü Ağrı ayaklanması diye adlandırılan eşkıyalık faaliyetleri örgütlü bir Kürt saldırısına dönüşüp Doğudaki pek çok ile sızayınca Türk kuvvetleri de daha kapsamlı bir biçimde bu saldırılara cevap vermeye başlamak için hareket planı yeniden yapılandırıldı. Yapılan hareketin programlanmış olduğu üzere 18 Temmuz'da biteceği sanılıyordu, ancak İran Makû'den gelen şakiler güneydoğu bölgemizde yeni cephele (Zeylan, Oramar ve çevresi) açarak olayı daha da kapsamlı bir hale getirdi ve 28 Temmuz'da ikinci bir hareket başladı.

2.6.2 Zeylan Olayı

Ağrı harekâtı sırasında Zeylan'da da Kör Hüseyin Paşanın oğullarının katkılarıyla bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bir grup şaki 23 Haziranda Zeylan'a giderek halkın başından şapkalarını almış, şapkaların kenarlarını keserek külah biçimine getirmiş ve bu kesilmiş şapkalarla köylüyü köyde dolaşmaya zorlayıp kendilerince küçük düşürmüşlerdir. Yine aynı eşkıya topluluğu bir kamyon şoförünü yolda durdurmuş, “bıyıklarını kesmişsin eşini de sokakta gezdirmişsin” diyerek Cumhuriyet'in yeniliklerine sözlü saldırıda bulunmuşlardır.

104

Zeylan'da köylünün anlattığı bir diğer örnek ise okuluna giden bir öğretmen yolda durdurulmuştur ve kendisine ne iş yaptığı sorulmuştur. Kişi öğretmen olduğunu söylediğinde sen öğretmen olsan sarığın olur öğretmeye de okula değil camiye giderdin diyerek, öğretmenin üzerindeki tüm kıyafetleri çıkartmışlar ve kıyafetleri alıp gitmişlerdir.¹⁰⁵

Bu bakımdan incelendiğinde Zeylan'daki olay Cumhuriyetin getirmiş olduğu yeniliklere hakaret içerip dini bir nitelik taşıyormuş gibi görülebilmektedir. Ancak olayın düzenleyicileri Ağrı'da ve Süphan civarındaki saldırıları gerçekleştirenle aynı ellerdir,

---

¹⁰³ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.10.) 17.07.930. , BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.08.) 14.07.930.

¹⁰⁴ Cumhuriyet, 13.07.1930 ; Milliyet, 14.07.1930 ; 15.07.1930.

¹⁰⁵ Cumhuriyet, 13.07.1930 ; Milliyet, 14.07.1930.

dolayısıyla Zeylan'daki bu olay da Hoybun örgütüyle bağlantısı olan Kürtlerin ülkemize yaptığı tecavüzlerin bir diğer ayağıdır.

Zeylan sahasındaki askeri harekât kolordu kumandanlarından Zeki ve Salih Paşalar ile ordunun Erkanı Harbiye Reisi ve İstanbul eski polis müdürü Ekrem Bey tarafından idare edildi. Zeylan'da ikisi subay dokuzu er olmak üzere on bir askerimiz şehit düşmüştür. Bunların dışında bir kaybımız olmamış ancak büyük oranda Kürt hayatını kaybetmiştir. Ölenlerin aileleri Erciş'e iskân ettirildi ve Hilal-ı Amer'imiz tarafından yardım edildi.¹⁰⁶

Zeylan şakiler tarafından ilk saldırıya uğradığında Erciş telgraf memuru Baha Bey kuvvetlerimizi yardıma çağırmıştır ve ellerinde bulunan silahları köylüye dağıtarak yardım gelene kadar zaman kazandırmıştır. Hareket, kuvvetlerimizin başındaki Salih Paşa ve Erkanı Harbiye Reisi Ekrem Bey tarafından hazırlanmış ve 8 Temmuzda uygulanmıştır.¹⁰⁷

Harekât sırasında Erciş mıntıkasında alçak uçuş anında kolundan yaralanan Yüzbaşı Selahattin Bey uçağın arızalanması ile zorunlu olarak asilerin olduğu bölgeye iniş yapmıştır. Selahattin Bey ve yardımcısı Şerafettin Bey eşkiya tarafından esir edilerek burunları ve kulakları kesilmek, gözleri oyulmak suretiyle şehit edilmişlerdir. Şehitlerin cansız bedenleri Erciş yakınlarında bir ormanda bulunmuş ve Erciş'te defnedilmiştir. Selahattin ve Şerafettin beyleri öldüren şaki yakalanmış ve bu vahşi cinayeti reisinin emri ile yaptığını itiraf etmiştir.¹⁰⁸

Zeylan deresi hareketinin sonlanmasıyla birlikte kaçmayı başaran bir grup şaki Iğdır'ın "Aralık" nahiyesi merkezine saldırmış ve hükümet konağını ele geçirmişler buradaki telgraf tellerini tahrip etmişlerdir. Ancak kuvvetlerimizin bölgeye gelmesiyle birlikte tekrardan dağlara kaçmışlardır.¹⁰⁹

Aslında Ağrı hareketinin ilk safhasının büyük oranda noktalandığı yer Zeylan deresi civarındır. Çünkü Ağrı dağı çevrelenince dağ tepesindekilerin yapabilecekleri pek bir şey

---

¹⁰⁶ Cumhuriyet, 13.07.1930 ; 16.07.1930.

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 16.07.1930.

¹⁰⁸ Cumhuriyet, 17.07.1930.

¹⁰⁹ Cumhuriyet, 17.07.1930.

kalmamıştı, zaten hava bombardımanlarımız da sürüyordu. Kaçıp yeni bir eylem planlayanlar ise Zelanda imha olmuştu.¹¹⁰

2.6.3 Salih Paşa'nın Harekât Hakkındaki Tebliği

Erciş ve çevresinde kuvvetlerimizin bulunmadığı yerlerde irticai bir hareket uyandırmak ve Ağrı eşkiyasına yardım etmek amacıyla sınırın Gevrişamya, Aşigiran mntıkalarından memleketimizin dahiline gelen Kör Hüseyin, Emin Paşaoğulları, yardımcıları ve bunları teşvik eden İran kabileleri Zeylan bölgesine tecavüze başlamış, ancak askeri kuvvetlerimiz onları 24 Haziranda Erciş'in kuzeyinde Zeylan Deresi kıyısında etkisiz hale getirmeye başlamıştır.

Binbaşı Yaşar Bey kumandasındaki süvari kuvvetlerimiz Akşarık dağları civarında karşılaşmış olduğu eşkiyayı imha etmiştir. Zeylan mntıkasındaki şakiler ikiye ayrılarak Seyit Resul kumandasındaki kısım, Erciş mntikasına ve Kör Hüseyin oğulları ile Emin Paşa kumandasındaki diğer bir kısım da Dedeli ve Patnos'a yürümüşlerdir. Birliklerimiz toparlanana kadar eşkiya Muradiye, Erciş ve Patnos da taarruza geçmiş ancak askerimizin olaya müdahalesiyle ağır kayıplar vermişlerdir. Özellikle hava bombardımanı eşkiyayı perişan etmiştir. Böylelikle de 10 Temmuz Perşembe gününden itibaren hareket son bulmuştur.¹¹¹

2.6.4 İran'ın Rolü

Doğu komşumuz İran ile 454 km uzunluğunda bir sınırimız vardır. Bu sınır Aras Nehrinden, Türk-Nahcivan sınırının bittiği yerden başlar. Kuzeybatıya doğru Arasın bir kolu olan Karasu Çayının talveg hattını yukarıya doğru 25 km kadar takip eder. Sonra güneybatıya Küçük ağırı dağının eteklerine doğru geometrik bir hat halinde uzanır ve Güneye indiğinde Çimen dağının zirvesinden geçerek Kelşim Gediğinde Irak sınırına kavuşur.

İran sınırimız IV. Murat'ın İranlılarla yapmış olduğu Kasr-ı Şirin Antlaşmasına (1639) dayanmaktadır. Bağdat seferinden sonra bu anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma ile bugünkü Türkiye-İran ve İran-Irak sınırı hemen hemen çizilmiştir. Ancak Ağrı'nın eşkiyadan temizlenmesinden sonra bölgede daha güvenli bir hal yaratmak için İran ile temaslara geçilmiş ve 23 Ocak 1932 senesinde sınırdaki değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişikliğe göre

---

¹¹⁰ Milliyet, 10.07.1930.

¹¹¹ Milliyet, 15.07.1930.

Küçük Ağrı Dağı Türk sınırlarına alınmış karşılığında Kotur çevresindeki birkaç köy İran'a bırakılmış böylece bugünkü sınırimız tam şeklini almıştır.¹¹²

Doğu illerimizde harekate başladığımız dönem en çok merak edilen konulardan bir teki de şakilerin nereden destek aldıkları, ya da böyle bir destek alıp almadıkları sorusuydu. Harekatın sürdüğü haziran ayında hemen hemen her gazetede bununla ilgili çeşitli yorumlar yapıldı, yardımın İngilizlerden geldiği, İran'dan geldiği, Ermenistan ile Kürtlerin birleştiği, Kürtlerin İngilizler tarafından kullanıldığı hatta İngiliz casus Lawrens ve yüz ellilikler bile olayın örgütleyici grubu içinde anılmıştır. 9 Temmuz 1930 tarihli Milliyet ve Politika gazetesi şakilerin İran'dan desteklendiğini, Cumhuriyet, ve Yarın gazeteleri Kürt-Ermeni cemiyetlerinin ortak bir hareketi olduğunu, Vakıf gazetesi ise Ağrı ve çevresindeki halk arasında olayın düzenleyicilerinden birinin casus Lawrens olduğunun kulaktan kulağa yayıldığını yazmıştır.¹¹³

İran'ın tam bir acizlik içerisinde olduğuna inanmak güçtür. Çünkü daha önce İran'da Maruf Sergerde¹¹⁴ (Simko) , Rumiye'de, Şeyh Haz'al Muhammere'de, Kolonel Mehmet Taki Han Horasan'da, gene Horasan'da Muazzez han birer hükümet oluşturmak amacıyla çeşitli isyanlar yapmışlar ancak bu aşiretler her ne kadar çok güçlü olsalar dahi İran hükümeti bunlarla başa çıkabilmiştir. O halde Tahran hükümetinin şakiler karşısında elinin kolunun bağlı olduğunu söyleyemez. Ancak doğrudan yardımı olmasa da sınırlarını açık tutması İran hakkında olumlu düşünmeyi engellemektedir. İran'ın aşiretleri kontrol altında tutamaması diye bir durumun olanaksızlığı konusundaki bir diğer örnek de şudur; daha eskiden Makû'de Türk asıllı bir hanlık bulunmuş. Emir Leşker buradaki Türklerin tamamını kılıçtan geçirip Makû'yü adeta bir kan gölü haline getirmiş. Yine Emir Leşker Azerbaycan'daki Servenler isimindeki Türk aşiretini de kılıçtan geçirmiş. Oysaki aynı emir Leşker İran sahasında hükümetin istemediği bir işi yapamamaktadır bu da gösterir ki İran istediği zaman sınırlarında yaşayan bu aşiretlere söz geçirebiliyor. Öte yandan 1929 senesinde yani olaydan bir yıl önce

---

¹¹² TBMM,Zb.C. , Türkiye Cumhuriyeti ile İran Hükümeti arasında akdedilen hudut hattının tayini hakkındaki itirafnamenin tasdikine dair 1/323 numaralı kanun lâyihası ve Hariciye, Milli Müdafaa ve Dahiliye encümenleri mazbataları , Sıra no: 198. sy 1-7.

¹¹³ **BCA**, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.05.) 10.07.930. ; (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.09.) 14.07.930.

¹¹⁴ Simko'da Ağrı ayaklanmasında yer alan Kürt ağalarındandır ve Ağustos 1930 da otuz adamıyla beraber sınırlarımıza girmeye çalışırken öldürülmüştür. Cumhuriyet, 03.08.1930.

İran'da Bahtiyariler aşireti geniş alana yayılan bir İsyan düzenlemiştir, ancak Tahran hükümeti bu ayaklanmayı çok kısa sürede kontrol altına almıştır.¹¹⁵

İran hükümetine ilk notayı 7 Temmuz 1930 tarihinde gönderdik. Notada İran'daki Halikanlı ve Ali Maholu aşiretlerinin eşkıyaya yardım ettiği, silah ve erzak sağladığı ve İran'ın konuya müdahale etmesinin gerekliliği bildirilmiştir.¹¹⁶

Tahran sefirimiz Memduh Şevket Bey vasıtasıyla yollanmış notalara ilk cevabı İran basınından öğrendik. Tahrandan Kahire'ye çekilen bir telgraf Ajans Dolapres haberiyle duyuldu. 5 Temmuz tarihinde Bağdat aracılığıyla Mısır'daki "Efseyasete" gazetesine çektiği telgrafta ; "Türkiye'nin doğusundaki isyanın İran'ı rahatsız ettiği İran harbiye nezaretinin derhal mitralyöz ve hafif toplarla donanımlı asker ile huduttaki kuvvetleri takviye ettiği ve ecnebi parmağıyla döndürülen Kürt hareketinin tenkili için Türkiye ile İran arasında sıkı bir anlaşmanın olduğu beyan edilmiştir."¹¹⁷

İran Hükümetine yolladığımız ikinci nota;

*"Çok ciddi ve samimi; şurası kesindir ki gayet samimi ve ciddi suretle iki tarafta işi bütün ciddiyetiyle göz önüne almaktadır. Ümit ediyorum ki ciddi rahatsızlık veren bu durum sona erer ve ancak bu sayede iki taraf dostluğunun uzun yıllar boyu devamı sağlanabilir. Arzu edilen de budur."*¹¹⁸

2.6.5 Harekatın İkinci Safhası

İkinci safhada Süphan'a ve Ağrı Dağının üst kesimlerine çıkmış eşkıyanın imhası için çalışmalar yapılmış ve büyük oranda başarı sağlanmıştır. Bu dönemde Dağın üst kısımlarında başlayan kar fırtınaları, çığ tehlikesi ve uçakların bombardımanı sonucu eşkıya daha yukarılara çıkamamış ve imha olmuştur. Öte yandan harekatın ikinci süreci dediğimiz 28 Temmuz sonrasındaki dönemde göçebe hayat süren Kürtlerin iskanına başlanmış ve Ağustos ayı sonlanmadan iskan büyük oranda tamamlanmıştır.

---

¹¹⁵ Cumhuriyet, 10.07.1930.

¹¹⁶ Cumhuriyet, 08.07.1930.

¹¹⁷ Cumhuriyet, 12.07.1930.

¹¹⁸ Cumhuriyet, 31.07.1930.

İskân faaliyetleri sırasında bilinen bir diğer gerçekte doğuda pek çok köyün tamamen yanmış olmasıdır. İlk harekâta ve Erciş mıntıkasında iki yüze yakın köy yanmıştır. İskân faaliyetleri sırasında doğuda tahrip edilen telgraf telleri de onarılmaya başlanmıştır.¹¹⁹

Harekâtın 28 Temmuz sonrası dönemine etkisini vuran durum elbetteki dağlarda sıkışıp kalan şakilerin kıtlıkla karşılaşmalarıdır. Bu da eşkıyanın önemli bir bölümünün teslim olmasına neden olmuştur.¹²⁰ Teslim olan şakilerden bir tanesi bu sıkıntıları “Eskiden bir tek çığ tehlikesi vardı, şimdi Ebabil kuşları gibi gelip geçtikleri yerleri mahveden tayyareler çıktı” diyerek dile getirmiştir.¹²¹

İkinci dönem harekâtın bir diğer önemli niteliğinde İran ile ortak hareket edilmesidir. Böylelikle sınırlardan İran’a kaçıp kuvvet toplayabilmeleri kesilmiş ve kaçmaları dahilinde İran askerine yakalanmışlardır.¹²² Örneğin İran sefaretinin verdiği bilgiye göre Halit ağa ve beraberindeki şaki topluluğu İran’a geçtiği sırada sınırda İran askeri ile karşılaşmış ve aralarında yaşanan şiddetli çarpışma İran askerinin başarısıyla sonuçlanmış, reisleri Halit kaçmış ancak beraberindeki 300 kişi öldürülmüştür. Bu biçimde İran ile müşterek bir amaç doğrultusunda çalışılabilmesi Ankara’yı memnun etmektedir.¹²³

Salih Paşa’nın yönettiği Ağrı hareketi 30 Ağustos tarihinden önce sonlandırılacaktır böylece Paşa Zafer kutlamaları sırasında Ankara’ya bu sevindirici hediyeyi vermek istemektedir. Ancak hareketin durağanlaştığı ve hava saldırılarının yoğun olarak devam ettiği bu dönemde de tam bir sona gidilememiş bu kez de Üçüncü bir hareket düzenlenmesi kararı alınmıştır. Böylelikle Eylül 1930’da üçüncü kez hareket başlamış bir hafta içerisinde topraklarımız eşkıyadan temizlenmiş ve hareket 14 Eylül de resmen sonlanmıştır.¹²⁴ Son aşama da sıcak çarpışmadan ziyade maktullerin toplanması bölgedeki düzenin yeniden sağlanmasına yönelik olmuştur.¹²⁵

2.6.6 Oramar Olayı

¹¹⁹ Milliyet, 16.07.1930 ; Cumhuriyet, 31.07.1930.

¹²⁰ Cumhuriyet, 03.08.1930.

¹²¹ Cumhuriyet, 30.07.1930.

¹²² Cumhuriyet, 14.08.1930.

¹²³ Cumhuriyet, 17.08.1930.

¹²⁴ Cumhuriyet, 15.09.1930.

¹²⁵ Cumhuriyet, 16.09.1930.

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Ağrı'daki ayaklanmayı bastırmaya çalışırken 28 Temmuzdan itibaren başlayan ikinci safhada dağlarda mahsur kalan şakilerin dışında bu kez ilk dönemden farklı olarak Irak'tan gelen şakiler sınırlarımız dahiline girmeye çalışmıştır. Iraktan gelen bu Kürt grubu Barzan şakilerine mensuptu ve Oramar çevresine saldırı düzenlemeye teşebbüs ettiler. Amaç gene aynıdır, Türk topraklarında sözde bir Kürt devleti kurmak.¹²⁶

Oramar bölgesi sıradan bir bölge değildi. 2500-3000 metreyi bulan dağlık arazi, sarp uçurumlar, tırmanılmaz kayalarla doluydu. Şeyh Ahmet Barzani'nin kuvvetleri, Oramar'ın 47 km doğusunda Şat dağı eteklerine yerleşti. Molla Hüseyin, buradaki ağalarla konuşup onları da ayaklanmaya ikna ettikten sonra Oramar'daki bölüğe baskın yapmaya karar verdiler.¹²⁷ Oramar'daki bölük bu baskını haber aldı, Şeyh Ahmet Barzani kuvvetleri, bölüğe hücum etti ama şiddetli bir ateşle karşılaştıkları için geri çekilmek zorunda kaldılar.¹²⁸

Oramar baskınında devlet güçleri, sadece iki ölü, dört yaralı verdi. Ancak eşkıyaların kaybı büyüktü. Şakilerden bir kısmı da İran, Irak ve Suriye'ye kaçmayı başardılar.¹²⁹

2.7 Ayaklanma'nın Sonu

Hükümet kuvvetlerinin planlı çalışmaları sonucunda hareket tamamlandı. Ayaklananların Kürt devleti kurma hayalleri bir kez daha gerçekleşemedi. Pek çok aşiretin ele başı yakalandı. Ancak İhsan Nuri ile Ermeni Zilan kaçmayı başarmışlardı.¹³⁰

Başbakan İsmet İnönü ayaklanmanın son bulmasının ardından 22 Eylül 1930 Pazartesi günü Meclis Kürsüsünde uzun bir konuşma yaptı. İsmet Paşa'ya göre saldırılar için 1930'un seçilmesinin sebebi; doğu illerimize yapılmakta olan demir yolunun tamamlanmasına engel olmaktı. Aksi halde ayaklanmacılar, yapılan demiryolu ağı ile bölgeye gidecek olan kültür ve medeniyetin çıkarlarına ters düşeceğini ve taraftar toplamakta sıkıntı çekeceklerini göz önünde bulundurmuşlardır.¹³¹

---

¹²⁶ Cumhuriyet,03.08.1930.

¹²⁷ Bozdağ,a.g.e, s.92.

¹²⁸ Cumhuriyet,03.08.1930.

¹²⁹ Bozdağ a.g.e. , s.92.

¹³⁰ Bozdağ a.g.e. , s.91.

¹³¹ T.B.M.M. Z.b.C. C.21, Devre.3 , İctima.3 , 22.09.1930.

Malatya Vekili ve Başbakan olan İsmet İnönü konuşmasının devamında doğudaki ayaklanmaya destek veren köylerin ve köylünün cezasını çektiğini, tahammül etmeye mecbur olduğumuz fedakarlıkların göz ardı edilemeyeceğini, jandarma ve orduda zabıt ve nefer olarak şehitler verdiğimizizi ve bunların ölçülemeyecek derecede büyük zararlar olduğunu vurguladıktan sonra, ordu kuvvetlerine yardımlarından ve gösterdikleri kahramanlıktan dolayı Erciş, Van, Adilcevaz ve Ahlat halkına teşekkür etmiştir.¹³²

2.8 Dış Basında Ağrı Harekatı

Ağrı ayaklanmasının yabancı basındaki yansımalarına gelince; Alman “Grarus zeitung” gazetesi 11 Ekim 1930 da şunları yazıyor. “Kürtler, İngiliz memurları tarafından teşvik edilmiş; silah malzeme ve para yardımı yapılmıştır. İranlılar isyana yardım etmişlerdir. İsyanın amacı Türkiye ve Rusya arasına tampon bir devlet sokmak, Türkiye iktisadını zayıf düşürmek, Türkiye’yi zor durumda bırakıp İngiltere ile anlaşmaya sürüklemek, Doğu petrolerinden yararlanmak için Kürtleri elde tutmak, Kürtleri kontrolde tutup bölgede çıkar sağlamak.”¹³³

“Fethel Arap” Gazetesi 21 Ekim 1930 “... Kürtler ezildiler. Onları ateşe sürenler için, Türkler ya da Kürtler ezilsin hiç önemi yok! Türkler bu başarıları ile övünmezler; çünkü ölen kardeşleridir. Kürtler, herhalde iyi ders aldı. Gördüler ki yabancı vaatleri bir yere kadar gider; felaket baş gösterince, hemen ortadan siliniverirler. Bu harekette Ermenilerin rolü büyüktür. Kürtler unutmazınlar ki, şerefli Türk tarihinden ayrılarak yabancı boyunduruğuna girmek, gaflet ve zillettir.”¹³⁴

“El Kabis” Gazetesi 21 Ekim 1930, “Yabancı vaatlerine aldanarak Türkler aleyhine ayaklananların hali meydanda. Bizi Türkiye’den büsbütün ayırmak için istismarcılar, Suriye Türk sınırına Ermenileri yığıyorlar. Fakat bu iki millet (Türkler ve Suriyeliler) elbet ittifak edecektir.”¹³⁵

---

¹³² T.B.M.M. Z.b.C. C.21, Devre.3 , İctima.3 , 22.09.1930.

¹³³ Bozdağ,a.g.e. , s.79.

¹³⁴ y.a.g.e. , s80.

¹³⁵ y.a.g.e. , s.80.

“Elifba” Gazetesi , “Türklerle ilişkilerini kesenler, derhal Ecnebi lokması olmuşlardır. Teşvikçilerin “Cemiyet-i Akvam” (Birleşmiş Milletler) diye ortaya attıkları teşekkül , bir seraptan ibarettir.”¹³⁶

“Sehed” gazetesi 7 aralık 1930 (Bu gazete İran kökenlidir.) “...Araplar derler ki: Akıllı adam, akrebin deliğine iki defa parmağını sokmaz. Halbuki Türkler, aynı delikte, kendilerini kaç defa zehirlettiler” ¹³⁷ Oysaki Cumhuriyet Gazetesi ayaklanma haberini verirken “irtica akrebinin son kuyruk kaldırışı” manşetini atmıştı. ¹³⁸

2.9 Bölüm Sonu

Cumhuriyetin ilanı ve arkasından da halifeliğin kaldırılması, Kürt aşiretleri arasında tepkiyle karşılanmıştır. Mesela Uğur Mumcuya göre, halifeliğin kaldırılması, daha öncesinden gelişmekte olan Kürt milliyetçiliğinin patlama yapmasına neden olmuştur. Şeyh Sait isyanı için hazırlıklar 1923 baharında başlamış, Cibranlı Kürt Halit Bey, Kürt Teali Cemiyetinin Paris’teki elemanlarıyla temas kurmuş, 1925 Ağustosunda kurulan gizli Kürt İstiklal Cemiyetinin başkanlığına Şeyh Sait seçilmişti. Bozan aşireti reisi Şahin bey 15 Nisan 1924’de Halep’te yayınladığı bildiride Süleymaniye Dağlarından Karadeniz’e uzanan yirmi milyon Kürt için isyan çağrısı yapıyordu. Bildiride Hilafetin kaldırılmış olması kişisel propagandaya alet ediliyor, Cumhuriyet “dinsizlikle” suçlanıyordu. ¹³⁹

Ancak tüm bu olumsuz propagandaya rağmen Şeyh Sait Olayı Türkiye’nin içinde isyan çıkartmanın nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını gösterdiyse, Ağrı’daki olayda her ne tarzda olursa olsun Türkiye’nin sükunetine zarar vermeye çalışmanın ağır sonuçlarla ödeteleceğini göstermiştir. Ayaklanmadan sonra yakalananlar yargılanmışlar ve son duruşma görülerek haydutlar 125. ¹⁴⁰ maddeyle cezalandırıldılar. ¹⁴¹

Ağrıdaki bu olay içinde az çok dini motifler barındırmayı amaçlasa da tam anlamıyla sözde Kürt devleti kurmak için gerçekleştirilmiş bir olaydır. Türklerle Kürtler bin senelik

---

¹³⁶ y.a.g.e., s.80.

¹³⁷ y.a.g.e. , s.80.

¹³⁸ Cumhuriyet, 17.07.1930.

¹³⁹ Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, Um:Ag Vakfi Yayınları, Ankara 1999, s.57-58.

¹⁴⁰ 125. madde; Türkiye Cumhuriyeti topraklarını başka bir devlet idaresine geçirmeye veya devletin istiklaline karşı tecavüz etmeye yeltenenlerin, ölüm cezasına çarptırılacağını içerir.

¹⁴¹ Son Posta , 18.03.1933.

müşterek din, müşterek tarih, müşterek bir coğrafyada yaşamalarının sonucunda hem maddi hem de manevi anlamda birleşmişlerdi. Ancak buna rağmen Kürtler, halen bütün tarihleri boyunca, bağımsız yaşamak, bir ülke ve devlete sahip olmak fırsatını ele geçirememiş oldukları için, bir başkaldırı potansiyeli görünümündedirler. İçinde yaşadıkları devlet ile hangi devletin çıkarları varsa , o devlet, Kürtleri “Bağımsızlık” aldatmacasıyla ayaklandırabilmiştir.¹⁴²

Ağrı Dağı ayaklanması da böyle bir ayaklanmadır. 1926 ‘dan 1930’a kadar aralıklarla sürmüş ve şiddetini 1930 senesinde göstermiştir. Bir irtica hareketi değil bir Kürtçülük hareketidir.

---

¹⁴² Ziya Gökalp, *Türk Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan: Şevket Beysaoğlu, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, s.118.

ÜÇÜNCÜBÖLÜM

MENEMEN OLAYI

3.1 Yeni Türkiye Devleti'nin Kuruluşu ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında İnkılâplara Karşı Tepkiler

Kurtuluş Savaşının kazanılmasından sonra Cumhuriyetin ilanı, Hilafet ve Saltanatın kaldırılışı devleti laik temeller üzerine oturtmak amacını gerçekleştirmek içindi. Bu köklü değişim Yeni Türk devletinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi olmadığını gösteriyordu. Şimdi yapılması gereken ise devrim hareketlerinin getirdiği yeniliklerle Çağdaş Türk insanının düşünce yapısını geliştirmektir. Devrimler yapılmıştı ama uygulanması ve sürekli olması halk tarafından özümsemesi ile olacaktı. Bu da ancak eğitim ile mümkündür, bu amaç doğrultusunda Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edildi. Bu kanun ile eğitim ve öğretimdeki ikilik kalktı ve laik bir eğitim sisteminin oluşturulması amaçlandı.

Elbette yapılan yeniliklere muhalif olanlarda vardı. Onlar teokratik devlet düzeninden laik düzene geçişte çıkarları zarar gördüğünden dolayı laikliği dinsizlik olarak betimleyen bir tutum sergilediler ve bu doğrultuda bir muhalefet kitlesi yaratmak için çalıştılar. Belirtmek gerekir ki yenilikleri sadece belirli bir halk kitlesi değil meclis içinde de hazmedemeyen cepheler vardı. Özellikle I. T.B.M.M. döneminde meclisin içindeki bazı kimseler mücadelenin sadece düşmanın yurttan atılmasına yönelik olduğunu ve her şey bittiğinde padişahın gene ülkenin yöneticisi olacağını düşünüyorlardı. Bu yüzden bu ciddi görüş ayrılıkları neticesinde T.B.M.M içinde gruplaşmalar yaşandı ve 23 Nisan 1923 tarihinde seçimler yenilerek II. T.B.M.M. dönemi başladı.

Yine aynı zaman diliminde Müdafaa-i Hukuk Grubu Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüştürüldü. İçeride hilafetin kaldırılmasının yarattığı hoşnutsuzluk ortamı yeni gruplaşmalara ve bir muhalefet partisine zemin hazırlıyordu. 17 Kasım 1924 de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fırkanın başkanı Mustafa Kemal'e yakın isimlerden Kazım Karabekir idi.

Mustafa Kemal Paşa Söylev’inde Terakkiperver Fırka ile ilgili olarak ; “... Baylar olup bitenler de gösterdi ve kanıtladı ki, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi yurttta en hain kafaların esiridir. Bu parti, memlekette suikastçıların, gericilerin sığınağı ve ümitlerinin dayanağı oldu. Dış düşmanların, yeni Türk Devleti’ni yıkmayı hedef alan planlarının kolaylıkla uygulanmasına yardım etmeye çalıştı. Tarih, gizli maksatlarla hazırlanmış, genel ve gerici nitelikteki Doğu isyanının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin dinsel konularda verdiği sözleri, doğuya gönderdiği sorumlu sekreterinin kurduğu örgütü ve yaptığı kışkırtmaları bulacaktır...”¹⁴³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşundan üç gün sonra Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis grubunda sıkıyönetim ilanı önerisi reddedilen İsmet Paşa Hükümeti 21 Kasımda istifa etti. Böylece muhalefet partisinin varlığı ilk siyasi bunalımı oluşturmuş oldu. Bu siyasi ortam içerisinde Cumhuriyet aleyhtarları aradıkları zemini bulmuşlardı ve Ankara’daki siyasi kargaşadan faydalanan gericiler Şubat 1925 de Doğu Anadolu’da Şeyh Sait isyanını başlattılar.

Bu gelişmenin üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, dinin siyasete alet edilmesinin suç olduğunu ve vatana ihanet sayılacağı Hıyanet-i Vataniye Kanununa eklendi. Hükümet değişikliğinin gerçekleştiği 4 Mart 1925’de Takrir-i Sükûn kanunu da kabul edildi. Ve ardından da İstiklal Mahkemeleri faaliyete geçti. Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri isyanın bastırılmasına kadar etkili oldu. Sonuçta Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası karşı devrimcileri ve hilafet yanlılarını cesaretlendirdiği gerekçesi ile Haziran 1925 de kapatıldı. Bunun neticesinde çok partili siyasal yaşama geçişin ilk denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. İkinci kez çok partili siyasal deneme Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yapılacaktı.

1930 senesi sonuna geldiğimizde Türk Devrimi başarıya ulaşmıştı, ancak daha öncede belirttiğimiz gibi önemli olan toplumun beyninde devrimin yerleşmesi ve benimsenmesiydi. İşte menemen olayı da beyinlerde yıkılamayan geçmişe olan bağlılığın ve yeniliklere duyulan tepkinin, dönemin ekonomik ve siyasi şartlarının durumu sayesinde uygun zemin bulup ortaya çıkmasıdır. Olayın kökü cahil ve gerici zihniyete dayanıyor. Bu zihniyet sahipleri Cumhuriyet sonrası halkı ayaklandırmak için fırsat kollar bir şekilde bekler hale gelmişlerdi.

---

¹⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* , Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.602.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyetin ilanından sonra demokrasinin gelişmesi için çok partili rejime geçişin ilk denemesi 1925’de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile yapıldı, ikinci deneme ise 1930 yılında Serbest Fırka’nın kuruluşu ile olmuştur ve sonuç ilki ile aynı olmuştur yani “İnna fetehtüna fethan mübina” (şeriat isteriz) , din elden gidiyor sesleri arasında çok partili rejim denemeleri noktalanmıştır. Çünkü devrimi hazmedemeyenler, muhalefetin de ne anlama geldiğini kavrayamamış, muhalefeti ülkenin daha iyiye gitmesi için beyin fırtınası yaratmak yerine, rejime karşı bir kalkan olarak kullanma niyetine girişmiştir. Menemen’de 23 Aralık 1930 tarihinde meydana gelen bu olayda da din ile bağdaşmayan bir cahillik örneği sergilenmiştir.

3.2 Menemen Olayı Öncesinde Genel Durum

3.2.1 Serbest Cumhuriyet Fırkası’na Doğru

Menemen olayı öncesinde ülkenin iç ve dış siyasette bir takım problemler yaşaması rejim aleyhtarı kişilerin örgütlenmesine zaman kazandırmıştır.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi 1930 senesi ikinci yarısında Doğu’da İran sınırında, sınırı geçerek Doğu Anadolu köylerine yapılan tecavüzler askeri birliklerimiz tarafından kontrol altına alınıp memleketteki asayiş bozulmadan durdurulmuş ve bu olay Temmuz 1930 tarihinden Eylül 1930 tarihine kadar ülke gündeminde yerini korumuştur. Bunun dışında bir diğer mühim faktör de 1929 Dünya Ekonomik Buhranının yarattığı olumsuz etkilerin ülkemiz çiftçisinin de üzerinde olması ve hoşnutsuz bir halk kesimini oluşturmuş bulunmasıdır. *Takrir-i Sükun kanunundan itibaren burjuva demokratik hak ve hürriyetlerinin kısıtlanması ve iktisat politikasının vergiler ve tekeller kanalı ile yoksul kitlelerin sırtından yürütülmesi siyasi iktidarın –görünürdeki- sahipleri olan bürokratların halk nezdindeki itibarını azaltmıştı¹⁴⁴.* Bu ekonomik buhran etkileri de Halk Fırkası ile rekabet etmeye çalışan Serbest Fırkanın siyasi bir malzemesi olarak kendini göstermektedir.

Serbest Fırkanın kurulacak olması basında da önemli bir yer edinmişti. Dönemin hemen hemen tüm gazeteleri yeni fırka teşebbüsü ile ilgili haberleri manşetten veriyordu. Parti kurucusu Fethi Bey partisinin liberal, laik ve cumhuriyetçi bir parti olacağını ve

---

¹⁴⁴ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş* , İmge Kitabevi Yayınları, 2003. s.192.

fikirlerinin kendi fikirleriyle uyduğunu düşünen arkadaşlarının da partisine katılmasından şeref duyacağını açıklıyordu. İsmet Paşa ise yeni fırka'nın kurucusu olan arkadaşlarına atıfta bulunarak onlarla sık sık tartışacaklarını söylemiş ve buna rağmen yeni fırkayı endişe ile karşılamadığını onu ülkenin yararına gördüğünü belirtmiştir.¹⁴⁵ Mustafa Kemal ise Yalova'da bir akşam yemeği esnasındaki sohbette Ankara mebusu Talat Bey'in "önümüzdeki seçimi de siz yapmış olsaydınız daha iyi olmaz mıydı?" sorusu üzerine, Fethi Beyin teşkil etmekte olduğu "Serbest Cumhuriyet" fırkası hakkında düşündüklerini izah etmiştir. Onun açıklaması da İsmet Paşa'nın açıklamaları ile aynı paralelde idi. Mustafa Kemal; İnsanların kendi siyasi renklerini kendilerinin belirlemesinin gerekli olduğunu ve yeni fırkanın Türkün yüksek siyasi müessesesini yükseltmek anlamına geldiğini söylemiştir. Bu esnada aynı sofrada bulunan Fethi Bey de konuya binaen; "Bizim muhalefetimiz nezaket dairesinde olacak ve hiçbir zaman ciddiyetini kaybetmeyecektir" demiştir. Paşa'nın Fethi Bey'e cevabı ise dikkate değerdir; "...Cumhuriyet Halk Fırkası reisleriyle çok mücadele edeceğinizi tahmin ediyorum. Fakat ben, Cumhuriyet idaresi esaslarını temin edecek olan bu mücadeleleri memnuniyetle kontrol edeceğim. Ve şimdiden söyleyebilirim ki, en çok kavgalı gibi olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim ve o zaman ayrı ayrı her birinize soracağım: Sen ne dedin ve ne için dedin? Senin cevabın ne idi ve neye istinaden bunu söyledin? Bu benim için büyük bir zevk olacaktır."¹⁴⁶

Mustafa Kemal ikinci bir partiyi kendisi kurdu muş tur ancak bu talebi doğrudan Fethi Bey yapıyormuş gibi göstermiştir. Çünkü kamuoyu önünde yeni fırkaya doğal bir görünüm verilmesi gerekiyordu. Fethi Bey partisinin feshinden on gün sonra kaleme almaya başladığı notlarında, Atatürk'ün yeni fırkanın kurulmasının lüzumlu olduğunu, çünkü batının Türk devletine bir diktatorya gözü ile baktığını ve bundan son derece rahatsız olduğunu söylediğini belirtmiştir. Yani bu durumda demokrasi adına güdümlü bir muhalefet kurulmuştur. Bu da

---

¹⁴⁵ Bunun dışında bir diğer dikkat çekici nokta da dönem içerisinde İsmet Paşa'nın kazandığı kuvvettir. Yani İsmet Paşa'ya karşı onun gücünü kırabilecek bir unsurda oluşturmak istemesi de yeni fırka girişiminde etkili olabilir.Yani Gazi'nin İsmet Paşa Yönetimine bir seçenek olarak SCF'ni kurmuş olabildiğine dair bir sav da vardır.Bu ; 1930 yılından bu yana zaman zaman şu ya da bu biçimde dile getiriliyor. Örneğin SCF'nin kapatılmasından hemen üç gün sonraki bir yazısında Yunus Nadi, bu yolda çıkan söylentilere değinmiştir. "...Gazi Paşa'nın ; İsmet Paşa Hükümetini bertaraf etmek istiyor. Bunun çaresini bizzat Fethi Bey'e fırka teşkil ettirmekte bulmuştur." Ancak, Gazi'nin İsmet Paşaya karşı böyle bir girişimde bulunmuş olmasına, bu yoldaki amacını gerçekleştirmesi için bir başkasının yardımına gereksinim duymayacağı gerekçesiyle karşı çıkılması gerektiği akla ilk gelecek şeydir. Avni Doğan aynı gerekçeyi şöyle açıklıyor."Gazi İsmet Paşayı başvekaletten uzaklaştırmak istiyorsa,bunu yapmak için uzun vadeli yapmacıklara başvurmak zorunda değildi. Hastalığının arttığı son yıllarda, İnönü'nün yerine Celal Bayar'ı başvekil yapmaktan çekinmemiştir. Çetin Yetkin, "**SCF Olayı**" *İstanbul*.1982, s.99-100.

¹⁴⁶ Milliyet, 11.08.1930.

Serbest Fırkayı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farklı kılmıştır. Bu fırkalar tek partili siyasal yaşamdan çıkmanın ilk iki girişimi ve ilk iki partisidir. Gerek kuruluş gerekse sona eriş biçimleri farklı özellikler taşımaktadır, ancak iki partiyi benzer yapan nokta her ikisinde ardından irtica ile anılacak olmasıdır... Belirtilmesi gereken ayrımlardan bir diğeri de; Serbest Fırka çok partili hayata geçmenin demokratik lüzumluluğundan güdümlü bir biçimde kurulmuştur, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise meclis içindeki ciddi görüş ayrılıkları neticesinde doğmuştur.

Halk cephesine döndüğümüzde ise parti programında ki bazı maddelerin halkın ilgisini çektiğini görüyoruz. Özellikle vergiler ile ilgili olan madde iki ve çiftçi için kredi ile ilgili olan altıncı madde sayesinde fırka, halk arasında ilgi görmüştür.¹⁴⁷ Bu maddeler fırkanın kullanabileceği ciddi birer siyasi koz olabilirdi. Çünkü savaştan yeni çıkmış ve yeni kurulmuş bir devlet gerek ekonomik olanaksızlıklar, gerekse 1929 buhranının olumsuz etkilerinden dolayı maddi açıdan zor durumdaydı. Serbest Cumhuriyet Fırkası, savunduğu liberal ekonomi politikası, özellikle dar gelirli halkın şikâyetlerini ifade ettiği için kısa zamanda taraftar topladı. Yani bu maddelerle ekonomisi tarıma dayanan ülkenin çiftçisi de partiye çekilmiş oldu. Zaten fırkanın en fazla ilgi gördüğü yer de çiftçinin yaygın olduğu Ege bölgesiydi.

Cumhuriyet yönetimi ve getirdiği inkılâplar büyük kesimi eğitimsiz ve yoksullukla mücadele eden halka kabullendirilmeye çalışılıyordu. Bunun yanında demokratikleşme sürecine girilmek istenmişti. Modernleşmede batıyı örnek almış Türkiye Cumhuriyeti batının demokrasisine eşdeğerde olabilmeliydi. Bu sebepten tek partili bir sistem benimsenemezdi. Halk ise bu oluşumlara yabancıydı, yenilikler yaşanıyor, onlar ise bu değişime karşı kendilerince tutumlar geliştirmeye yeni durumu içlerinde benimsemeye çabalıyorlardı. Ancak bu tutum geliştirme sürecindeki ekonomik olanaksızlıklar halk ile hükümeti karşı karşıya getiriyordu. Kısaca halkın belirli bir tabanı, içlerinde buldukları durumu yönetim ile bağdaştırıyordu, bu elbette cehaletin bir dışı vurumuydu. Çünkü sıfırdan kurulan bir devlet için 1930 senesindeki noktaya gelebilmek, düşman işgalinden çıkıp bağımsızlığı tesis edip yeni bir devlet kurup, yeni bir rejim ve yeni bir hayat tarzı oluşturabilmek, bunu da sıfıra yakın bir sermaye ile yapabilmek her toplumun altından kalkabileceği, her devrimcinin de mesuliyetini kabul edebileceği bir sorumluluktan çok öte bir durumdu.

---

¹⁴⁷ “Madde 2: Vergiler millet efradının iktisadi teşebbüs kabiliyetini sarsmayacak ve halkın takati hududunu aşmayacak derecede tahfif olacaktır.” “Madde Altı: Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve müşkülatsız usullerle para bulması ve iktisadi bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması fırkanın en mühim maksatlarındanır.”

3.2.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kısa Siyasi Hayatı

Fırkanın kısa sürede yoğun bir taraftar toplamasının ve ardından da iktidar ile ters düşmesinin önemli bir etkeni de basındır. Takrir-i Sükun'un sessizliğinden sıyrılmış olan basın, neşriyatıyla iktidar ile muhalefetin arasını açmaktaydı. Özellikle Fethi Bey'in gazetecilerin "İktidar mevkiine geçmek arzusunda mısınız?" sorusuna millet tercih ederse yanıtını vermesi tansiyonu iyice yükseltmiştir.¹⁴⁸

Nihayetinde SCF 12 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul valiliğine yapılan başvuru ile kuruldu. Partiye Mustafa Kemal Paşa'nın kız kardeşi Makbule Hanım ve yakın arkadaşı Nuri Conker de kayıt oldu. Fırka hayatının başladığı yeni dönemde yani 1930 Eylülünde yapılan Belediye seçimleri öncesinde İzmir ilinde kanlı olaylar yaşanmıştır. Olay şöyle gelişmiştir; 5 Eylül tarihinde Halk Fırkası mensuplarının düzenlemiş oldukları mitinge engel olacak bazı tezahüratlar yapılmıştır ve bu tezahüratları yapanlar yakalanarak miting mahallinden uzaklaştırılmıştır. Bunun dışında bir başka grubun da Halk Fırkası önünde yapmak istedikleri gösteri zabıta tarafından önlenmiş ve bu kimseler yakalanmıştır ancak bu kimseleri korkutmak amacıyla silah kullanılmış bir polis memurumuz hayatını kaybetmiş, dört jandarma da yaralanmıştır. Olay sebebiyle üzüntü duyan Fethi Bey yaralıları kendi hesabına hastaneye kaldırtmıştır. Ayrıca kalabalığa ön ayak olan kimseler Anadolu Gazetesi matbaasını da taşaya tutmuşlardır.¹⁴⁹ Bunu üzerine Serbest fırka liderinin ve mensuplarının fikirlerini rahatça belirtebilmeleri için bütün tedbirlerin alınması İsmet Paşa tarafından mahalli birimlere emredilmiştir. Esasında Bahribaba parkında vukuu bulan eylemi gerçekleştirenler, tamamıyla Halk Fırkası lehindedir. Fakat tezahürat esnasında halk arasına karışan bir grup serseri bu olayı teşkil etmiş ardından da Anadolu Gazetesi matbaasını taşlamıştır. Fırka mahfilinin (toplantı yeri) camları kırıldığı esnada Çeşme mutemedi Refik Bey Başından yaralanmıştır.¹⁵⁰

Olay sırasında hayatını kaybeden çocuğun cenazesi ise 6 Eylül günü toprağa verilmek için götürülürken bir grup liman şirketi amelesi gösteri yapmak istemiş ancak hükümetin aldığı önlemler sonucunda hiçbir taşkınlığa meydan bırakılmamıştır. Ayrıca komünist olduğu belirlenmiş ve Cuma günü gösteriye karıştıkları belirlenen Çakalkafa Ahmet, Yusuf ve Sabıkallardan Yıldırım Şevki isimindeki kişiler de tutuklanmıştır. Bunların arasında Arabacı

---

¹⁴⁸ Milliyet, 11.08.1930.

¹⁴⁹ Milliyet, 06.09.1930.

¹⁵⁰ Milliyet, 06.09.1930.

Ahmet, Tatar Osman, Kaçakçı Sait, Şen Gazinosundan İngiliz Hakkı, Kaçakçı Yakup, Kör Sait, Kürt şefik, Kürt Cafer, Sabıkalı arabacı Salih, Sabıkalı Ahmet, Sabıkalı yankesici Altındiş Recep, Dişçi Adnan, Devriâlem seyyahı görünen Hayrettin de bulunmaktadır. Bunların dışında gösterilerin tertibinde parmağının olduğu belirlenen diğer kişiler de; Yeniasır baş muhabiri İsmail Hakkı, Hizmet gazetesi baş muhabiri Zeynel Besim Bey¹⁵¹ ve İzmir'in işgali sırasında Kozmos gazetesini çıkarmış daha sonradan da Halkın Sesi gazetesini çıkarmaya başlamış olan Mehmet Sırrı Beylerdir.¹⁵²

İzmir de bu gelişmeler yaşanırken, basında Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyet Halk Fırkasının yerine Serbest Fırkayı teşekkül ettirip bu yeni partiye geçeceği söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Bunu üzerine Mustafa Kemal gerek bu söylenti gerekse İzmir'deki kanlı hadise ile ilgili olarak açıklama yapmayı lüzumlu görmüştür ve bir beyanat yayınlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk fırkası mensubu olduğunu vurgulamış ve yeni parti ile hiçbir ilgisinin olmadığını şu sözleriyle belirtmiştir: "... Ben Cumhuriyet Halk Fırkasının umumi reisiyim. Cumhuriyet Halk Fırkası Anadolu'ya ilk ayak bastığımdan itibaren teşekkül edip benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin mevlududur (o cemiyetten doğmuştur) , bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz."

Mustafa Kemal Atatürk İzmir'de ki gösterilerle ilgili olarak da;

"... İşaret olan hadiseler meyanında İzmir'de bir gazete idarehanesine ve Cumhuriyet Halk Fırkası merkezine her ne sebep ve suretle olursa olsun vuku bulmuş tecavüzlerden ve hükümet ricaline ve otoritesine karşı bazı idraksizler tarafından yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Bu teessürümü akan kanlar ve zayi olan hayat şiddetlendirmiştir. Bu gibi mütecavizler ve muharrikleri Cumhuriyet kanunlarının takiplerinden kurtulamazlar."¹⁵³

Ayrıca Mustafa Kemal, Serbest Fırkaya yönelik yorumlamalar yaparken Fırkanın bu tarz yanlış anlamalara ve neticesinde ülke sükûnetini bozacak olaylara karışmasını önlemesi için fırkanın fikirlerini ve bu fikirlerin nasıl uygulanacağını izah etmelerinin gerekliliği ve bu fikirlerin muhataplarının da hiçbir sebep ve suretle kanuna muhalif hareketlerde bulunmamalarının gerekliliğini belirtmiştir. Aksi halde devletin kanunlarının ve memurlarının harekete geçeceğini ve kanunu tanımayanlara haddini bildireceğini, bunun bir devlet ve

---

¹⁵¹ Yukarı da isimleri sayılanlardan bazıları milli cidal esnasında Anadolu idaresinin aleyhinde cephe almış şahsiyetlerdir. Bknz: Milliyet, 07.09.1930.

¹⁵² Milliyet, 07.09.1930.

¹⁵³ Milliyet, 10.09.1930.

hükümet vazifesi kudretinin gerekliliği olduğunu söyleyerek tavrını açık bir biçimde ortaya koymuştur.¹⁵⁴

Fethi Bey'in İzmir gezisi sonrasında meydana gelen olaylar, genel olarak bakıldığında SCF'nin sonunu hazırlayan sebeplerdir. Özellikle Fethi Bey'in İzmir'de söylevini sunduğu sırada iktidardaki yönetime karşı halkın gösterdiği tepki, yönetim ve hükümet tarafından endişeyle karşılanmıştır. Daha önceki günlerde yaşanan bu gerginliklere rağmen Alsancak Stadyumundaki miting sakin başlamıştır. Fakat beklenmedik bir olay bütün gelişmeleri ve SCF ileri gelenlerinin şaşkınlığa uğramalarına, kuşkuya hatta endişeye düşmelerine neden olmuştur. 1930 yılında bir lise öğrencisi olan Aslan Tufan Yazman olayı şöyle anlatmaktadır.

“Devrimleri henüz kabullenememiş olan birçok softalar Fethi Bey'in eski gelenekleri tekrar geri getireceği, devrimleri ortadan kaldıracığı, şapkayı atıp fes'i iade edeceği söylentilerini çıkarmışlardı. Kulağına kadar geldiği için Fethi Bey, bu söylentileri kesinlikle yalanlamak üzere ağızını açtı. Lider, sözlerinin Conker tarafından tekrarlanabilmesi için kelimeleri birer ikişer söylemek zorunluluğunda kalmış ve bakınız bu usul ne acı bir olaya sebep olmuştu. Fethi Bey'in şapkayı atıp tekrar fesi getireceğimizi diyerek başladığı cümlenin Conker tarafından tekrar edilmesi için susmuştu ve bu esnada halk cümlenin tamamlanmasını beklemeden (şapkayı atıp fes'i getireceğimizi) lafını duyar duymaz, 50 bin kişinin belki de 45 bini büyük uğultularla “Yaşa Fethi Bey!” diye bağırmaya, başlarındaki şapka ve kasketleri ayaklarıyla çiğnemeye başladılar. Stadyumu bir anda yerden yükselen toz bulutları kapladı. Fethi Bey renkten renge giriyordu. Nuri Conker ve arkadaşları bağırıyor, tepiniyor, el ve ayaklarıyla halkı uyarmaya çalışıyorlardı. Bu karışıklık birkaç dakika sürmüştü. Bizler cümlenin gelişinden cümlenin henüz bitmediğini ve Fethi Bey'in, halkın anlamak istediğinin tam tersini ifade edeceğini kestirmiştik. Nuri Bey tam o sırada gür sesi ile halkı uyardı ve Fethi bey sözüne kaldığı yerden şu şekilde devam etti; “Bazı kimseler, bizim şapkayı atıp tekrar fes'i getireceğimizi zannediyorlar, yanılıyorlar, Gazinin inkılâpları devam edecektir!” Cümlenin böyle olduğu anlaşılınca meydanı derin bir sessizlik kapladı...”¹⁵⁵

3.2.3 Seçim Sonucu

¹⁵⁴ Milliyet, 06.09.1930.

¹⁵⁵ Kurtoğlu İsmail, “*Menemen Olayı*”, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2000, s.28.

İşte İzmir’de olaylı bir şekilde başlayan ve olaylı bir biçimde devam eden Belediye seçimleri, yerel bir biçimde başlamış ve her bölgede farklı zamanlarda sonuçlanmıştır. Örneğin Uzunköprü 1.10.1930–6.10.1930 tarihleri arasında seçimini sonuçlandırırken, İmroz’da 29.9.1930–7.10.1930, Manisa’da 8.10.1930–10.10.1930 tarihlerini kapsamıştır. Bütün bölgeler incelenip ortalaması alındığında 12 günlük bir süreyi kapsamaktadır.¹⁵⁶

Menemen, Kınık, Biga, Borçika, Tire, Çatalca, Kocahisar, Keşan, Silifke, Darıca, Manastır, Seferihisar, Bergama da Cumhuriyet Halk fırkasının aleyhine sonuçlanmıştı ve bu bölgelerde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle seçimler iptal edildi. Bu açık bir biçimde bölge halklarının yönetime karşı hoşnutsuzluğu, daha öncede söylediğimiz gibi ekonomik buhranın etkisiyle geçimi tarıma dayalı olan yöre halklarının yaşadığı ekonomik sorunlardır.¹⁵⁷

İllere göre sıralamaya baktığımızda Dahiliye vekaletinin belirlediği sonuçlara göre seçilen başkanlar hakkındaki genel değerlendirme listesi şu şekildedir.¹⁵⁸

Vilayet ismi	Seçilen reis hakkındaki Yorum
Isparta	+
Maraş	-
Kayseri	+
İçel	-
Ordu	+
Trabzon	+
Denizli	+

¹⁵⁶ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.26.) 11.02.1931.

¹⁵⁷ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.32.) 11.02.1931.

¹⁵⁸ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.30.) 11.02.1931.

İzmir	+
Aksaray	+
Yozgat	+
Mersin	+ , -
Malatya	+
Çankırı	+
Manisa	-
Bursa	+
A.Karahisar	+ , -
Sivas	+
Antalya	+
Kırşehir	+
Kütahya	+
Kırklareli	+
Edirne	-
Tekirdağ	+
Bilecik	+ , -
Eskişehir	+

Maraş reisi seçilen Kadı Zade Tevfik Bey ve ailesinin memlekette her zaman kendi aile çıkarlarına yönelik çalıştıkları, yörenin halkının ihtiyaçlarını düşünme kapasitesine sahip olmadıkları gerekçesiyle hakkında olumsuz karar verilmiştir. Diğer olumsuz bulunan vekillerde yolsuzluk ya da işden anlamamak, rejime karşı olmak vb. nedenlerle rapor edilmişlerdir.¹⁵⁹

Daha sonrasında tarihler 15 Kasım 1930'u gösterdiğinde meclisteki konuşmaların kırıcılık düzeyi artmış ve iki partinin bir arada yaşamasının mümkün olmadığı görülmüştür. M. Kemal tarafından ortaya atılan “**Milli Blok**” oluşturulması fikrinin de CHF ileri gelenleri

---

¹⁵⁹ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.30.) 26.10.1930.

tarafından reddinden sonra iki partinin karşı karşıya gelerek kıyasıya mücadeleye girmesi söz konusuydu. Ancak bu, Mustafa Kemal'in CHF'nin kurucusu ve "reisi" olması nedeniyle, dolaylı olarak O'nunla zıtlaşmak anlamına geliyordu. Fethi bey istenmeyen bu durum karşısında partiyi kapatacaklarını bildirdi. 17 Kasım 1930'da şu "fesih beyannamesini" yayınladı.

"Tebellür eden (belirginleşen) son vaziyete göre Fırkamız, büyük Gazi Hazretlerine karşı siyasi sahnede mücadele edecek bir mevkie getirilmiştir. Fırkamız doğrudan doğruya Gazi Hazretleri'nin teşvik, ırar ve tasvipleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muameleleriyle vücuda gelmiş ve büyük reisimizin her iki fırkaya karşı eşit yardım muamelelerine mazhar olacağı teminatı almıştı. Esasen başka türlü siyasi bir teşekküle vücut vermek sorumluluğunu hiçbir zaman hatırımıza getirmedi. Halbuki emri vaki şeklinde gerçekleşen son durum karşısında bizce başarılması imkansız olan bu teşebbüse devam etmek beyhude olacağından fırkamızın feshine ve durumun tüm teşkilata ve dahiliye vekaletine bildirilmesine karar verilmiştir."¹⁶⁰

Böylece parti kuruluşundan 3 ay sonra siyasi hayata veda etmiş oldu. Partinin kapatılmasından bir ay kadar sonra da Menemen'de Kubilay olayı meydana gelmiştir.

3.3 Menemen Olayı

Menemen olayı ile gerçekleştirilmek istenen amaç; dinden çıkmış (!) bulunan Türkiye devletini yıkararak, yerine İslami şartlara uygun bir düzeni tekrar kurmak, diğer bir deyişle eski sisteme geri dönmektir.¹⁶¹ Bunu sağlamanın tek yolu da hükümete karşı örgütlenmek, cumhuriyet uygulamalarını, dinsizliğe ve kötülüğe teşvik olduğu gerekçesiyle lanetlemek ve silahlı bir eylem gerçekleştirmektir. Şeriat sistemli bir yönetim tesis edebilmek için Türkiye Cumhuriyetine karşı yapılan ilk büyük eylem Şeyh Sait ayaklanmasıydı. Ardından doğuda Ağrı dağında sonuçları aynen Sait isyanı ya da Menemen olayı gibi olabilecek bir oluşum yaratma çabası içerisine girildi ancak daha evvel de açıkladığımız gibi hükümetimiz bu olayı büyümeden bertaraf edebilmeyi başardı.

¹⁶⁰ Yetkin, a.g.e.s.227-228.

¹⁶¹ TBMM,Zb.C., Cilt.24,Devre.3, İçtima.4, s.3.

Ancak şeriat sevdalıları yılmadı ve bu uğurda mücadeleye devam etti. Menemen hadisesi de aslında üç beş yobazın ya da esrarkeşin bir gecede planladıkları bir eylem değildi, olayın ardında ciddi bir hazırlık evresi yatmaktaydı.

3.3.1 Asiler Kimdir?

Yapılan tahkikat, irtica hareketinin Manisa’da gizli faaliyette bulunan keçeci Süleyman namındaki bir şahıs tarafından teşkil edilen bir tekke ve tarikat mensupları tarafından idare edildiğini ortaya çıkardı. Gözü dönmüş canilerin ele başısı Manisa’nın Ebeköy (ebekuyu) mahallesinden Giritli Hasan oğlu 33 yaşındaki Derviş Mehmet’tir. Asıl mesleği berberlik olan Giritli Mehmet son yedi yıldır budakçılık ve çapacılık ile uğraşmaktadır. 1923 yılında Nakşibendi tarikatına üye olmuştur. Böylelikle kendisi de bir Nakşibendî şeyhi olmuştur. Uzunca bir süredir Cumhuriyet rejimi ve İnkılâp aleyhtarıdır. Son dönemlerde hükümet aleyhine yapılan neşriyattan cesaret alarak hükümet ve icraatı aleyhinde çeşitli yerlerde olumsuz ileri geri konuşup özellikle inkılâplarımıza, şapka ve yeni harf uygulamasına küfre varan sözler söyleyip irtica propagandası yapmaktadır. Böylece bu uğurda etrafında müritler toplamaya ve tekke hayatı yaşamaya başlamıştır. Derviş Mehmet bu hareketi için Manisa’da Keçeci Süleyman isimli birisinden ilham ve kuvvet almaktadır. Derviş Mehmet’in şeyhi “Alaşehirli Şeyh Ahmet Muhtar” Efendi’dir. Çerkez Ethem’in Kuvay-i Milliye’den arkadaşı olup birlikte Yunan saflarına geçmişlerdir. Olay sırasında ölü ele geçirilmiştir.¹⁶²

Bir diğer isyankâr ise derviş Mehmet ile aynı mahalleden yani Ebeköy mahallesinden Şamdan Mehmet’tir. Yirmi sekiz yaşındadır ve mesleği bağcılıktır. 1927 senesinde Nakşibendî tarikatına katılmıştır ve bağlı olduğu şeyh Giritli Hasan oğlu Mehmet’tir.

Şeyhi Giritli Mehmet olup menemen olayına karışmış bir diğer hain de Ebeköy Mahallesinden Ali oğlu Hasan’dır. Bağcılık yapan Hasan on dokuz yaşındadır. Ailesinin soyu Bedavaoğullarından gelmektedir ve kendisinin hiçbir eğitimi yoktur. Olaydan bir ay önce tarikata katılmıştır.

---

¹⁶² Halk Dostu, 25.12.1930.

Bir diğerk isyankâr da, Emrullah oğlu Mehmet Emin'dir. Manisa'nın Narlıca mahallesindedir. Ailesinin soyu Bozköyoğularıdır. 29 yaşındadır, evlidir ve okuryazardır. Bağcılık ile uğraşmaktadır, Olaydan üç ay önce Nakşibendi tarikatına katılmıştır, bağlı olduğu şeyh diğerk isyankarlar da olduğu gibi Giritli Hasan oğlu Mehmet'tir.

Manisa'nın Arka mahallesinden (Aktar hoca Mahallesi) Murtaza ((Mustafa) oğlu Hasan, On dokuz yaşındadır. Nalıcılık ile uğraşmaktadır. Bekar ve eğitimsizdir. 1928 yılında tarikata katılmıştır. Bağlı olduğu Şeyh Manisa Tabur imamı Laz İbrahim Efendi'dir.

Hacı topuz oğlu Mehmet, Menemen'in Bozalan köyündendir, Manisa'nın Lalapaşa mahallesinde oturmaktadır. 63 yaşlarındadır, Eski mesleği rençperlik-çiftçiliktir ancak daha sonra sütçülük yapmaya başlamıştır. 1925 senesinde tarikata katılmıştır, menemen hadisesi sonucu ölü olarak ele geçirilmiştir.¹⁶³

3.3.2Olayının Gelişimi

Kendisine Mehdi süsü veren Derviş Mehmet ve arkadaşları Manisa'da Çırac Mustafâ'nın bir esrar tekkesi olan kahvesinde haftanın belirli günlerinde toplanırlardı. Muhtemelen irtica hareketine yeltenmeyi de burada planlamışlardır. Zaten yaptıkları sohbetler içerisinde en sık duyulanı şapka aleyhtarlığıymış. Bu toplantılar da zikirlerin yapıldığı haberi hükümet görevlileri tarafından öğrenilince, kahve kapatılmıştır. Bunun üzerine de toplantılar Tatlıcı Hüseyin denilen şahsın evinde yapılmaya başlanmıştır.¹⁶⁴

Tatlıcı Hüseyin'in evinde her akşam zikirler yapılmaya başlanmış, hadisenin sanıklarından Mehmet Emin'in anlattığına göre son gecelerde Mehdi Mehmet Emin'e yanlarına Küçük Hasan'ı, Nalinci Hasanı ve Ramazan'ı alarak hep beraber bir mağaraya gideceklerini ve orada belirli bir süre zikir edeceklerini söylemiş. Ardından da, müritlerine; "oradan Paşa Köyüne giderim ve Mehdiliğimi ilan ederim" demiştir. Manisa'da planlanan hadisenin ardından olayın eylem safhası için 7.12.1930 sabahı yola çıkılmıştır. Yola çıkan ilk grup Paşa köyüne geldikten sonra Mehdi'nin analığı ve kayınvalidesi Rukiye'nin evinde misafir olmuşlardır. 8.12.1930 tarihinde Emrulloğlu Mehmet Emin, Ali oğlu Hasan, Nalinci Hasan, Çakıroğlu Ramazan arabayla Paşa köyüne hareket etmiştir. Arabacı onları Giritli Mehmet'in bacanağı Posta sürücüsü Ahmet'in evine götürmüştür. Yobazlar, bir kaç gün Paşa

¹⁶³ Kurtoğlu İsmail, a.g.e., s.42 ; Halk Dostu, 25.12.1930.

¹⁶⁴ Halk Dostu, 24.12.1930 ; Cumhuriyet, 26.12.1930.

köyünde kalmışlardır. Mehdi Mehmet köydeki halka önce av maksadı ile gelmiş olduğunu söylemiştir, sonradan da ahir zamanda gelecek olan mehdinin kendisi olduğunu söylemiştir. Paşa köyündeki Ahmet, gerekli erzakı aldıktan sonra Rukiye'nin evine bırakılan silahları ve Kıtırmir dedikleri köpeklerini alarak, gece yarısı Paşa köyünden Bozalan köyüne hareket etmişlerdir. Sanıklar Bozalan köyüne gelmeden Manisa yakınlarında Yağcılar köyüne uğramışlardır. Sonra Sümbüller köyü yolundaki çamlık ormanında mola verip geceyi burada geçirmişlerdir. Bu moladan istifade eden Çakır Mustafa oğlu Ramazan, olayın gidişinden memnun olmadığı için su dökmek (tuvaletini yapmak) bahanesi ile ekipten ayrıлып kaçmış ve Manisa'ya geri dönmüştür.¹⁶⁵

Giritli Derviş Mehmet Menemen'e giriş ve orada da mehdiliğini ilan etme fikrinin son hazırlıklarını Bozalan köyünde yapmıştır. Menemen'i kimin iyi bildiğini Küçük Hasan'a sormuştur. Küçük Hasan'da, Nalıncı Hasan'ın Menemen'e nalın satmaya gittiğini söyleyerek onun Menemen'i daha iyi bilebileceğini söylemiştir. Giritli Mehmet bunun üzerine Menemen'e giderek saffet Hoca'ya uğrayacaklarını ve oradan da Kutbülaktap Esat Hoca'ya ve bütün Şeyhlere telgraflar çekerek hükümeti işgal edeceklerini, hatta tekkelerin tekrar açılacağını bildireceğini belirtmiştir. Mürteciler, 22.12.1930 Salı gecesini Bozalan'dan ayrıldılar ve Menemen'e doğru yola çıktılar. Yol üzerinde belli bir süre Görece bölgesinde dinlenip Göreceli Abdülkerim'in getirdiği yemekleri yediler. Abdülkerim, Giritli Mehmet'e hitaben bu işi başarıyla sonuçlandırması halinde kendisinin ve arkadaşlarının da onlara katılarak yardım edeceklerini söylemiştir. Asiler Görece'den ayrıлып Gediz kıyısına geldiklerinde ise uyumakta olan kayıkçıyı uyandırmışlar ve bozulan düzeni ve unutulmuş dini yeniden tesis etmek için vazifeli olduklarını ve de paralarının olmadığını ama karşıya geçmelerinin gerekliliğini kayıkçıya anlatmışlar. Kayıkçı onları para almadan karşıya geçirmenin yanı sıra çay ve sigara da ikram etmiştir. Haydutlar burada da bir süre dinlenip yollarına devam etmiştir. Gericici grup Menemen'e varıncaya kadar Paşaköy, Yağcılar, Bozalan, Çukurköy bölgelerini on beş gün süreyle dolaşarak halka çeşitli telkinlerde bulunmuşlardır.¹⁶⁶

İşte burada durup düşünmek lazımdır, nasıl olmuştur da haydutlar ellerini kollarını sallayıp her yerde amaçlarını beyan ederken hükümet güçleri bundan haberdar olmamıştır, ya da her hangi bir önlem almamıştır? Dikkati çeken nokta şudur ki eylem için seçilen bölge

¹⁶⁵ Kurtoğlu İsmail, a.g.e.,43.

¹⁶⁶ Halk Dostu,24.12.1930 ; 26.12.1930 ; Hür Adam, 28.12.1931.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının güçlü olduğu yani halkın mevcut hükümete karşı tutum içerisinde olduğu bölgedir.¹⁶⁷ Bu da asilerin umutlanmasına sebep olurken hükümeti gerçekten hayrete düşürmüştür. Olay sonrası mecliste yapılan konuşmalarda sıkça sorulan “Kubilay’ın katledilmesi” esnasında Menemen halkının neden kılını bile kıpırdatmamış olmasıdır, öyle ki bu yüzden Mustafa Kemal Paşa tüm menemen halkını zorunlu olarak farklı yerlere göç ettirip kasabayı ortadan kaldıracak kadar öfkelenmesine rağmen diğer yöneticiler onu bu fikirden vazgeçirmişlerdir. Çünkü halkın büyük bir kısmının kayıtsız kalmasının altındaki gerçek aşırı korkudur. Öyle ki bir kısmı evlerinden çıkmamayı tercih ederken bir kısmı olayı sessizce izlemiştir. Dahası yetmiş bin kişinin şehri kuşattığına dair yaymış oldukları söylenti ve de kendilerini asabı-ı keyf olarak tanıtmaları ciddi bir psikolojik baskı oluşturuyordu.¹⁶⁸

Peki, nasıl olmuştu da halk bu kadar ürkmüş ve sessiz kalmıştı? Aslında Nakşibendi tarikatı müritlerin beynini nasıl esrar ile uyuşturduysa halkı da can damarından vurmuştu, olay sonrası yapılan tahkikatlardan ve itiraflardan öğrenildiğine göre olay öncesi hazırlıklar yapılırken, Derviş Mehmet ve yanlıları Halife Abdülmecit’in memlekete geri döndüğünü kulaktan kulağa yaymışlar ve dünyayı kırk günde ıslah edip, Müslümanlığı yayacağını söyleyip, halkı imana davet ettiği söylentisini yaymışlardır. Bu da geleneklerine bağlı olan halkı etkisiz hale getirmişti. Bu yüzden ki köylerden ve Manisa’dan tutuklanan iki yüz kişinin sayılarının beş yüze yükseleceği tahmin edilmekteydi.¹⁶⁹

3.3.3 Olayın Başlaması

23. Kanunu Evvel 1930 Giritli Mehmet ve müritleri, Türk İnkılap tarihine damgasını vuracak eylemi gerçekleştirmek üzere sabaha karşı Menemen ilçesine varırlar. Giritli Mehmet kendisine mehdi süsü vererek ona inanan beş silahlı kişi ile birlikte yola çıkmış ve Manisa’dan Menemen’e gelmiştir. Şahıslar Keseköy camiine girmişler, cami müezzine bazı şeyler söylemişler. Müezzin bu adamların söylediklerini kabul etmemiş olacak ki altı kişi birden aynı anda onun etrafını almış ve içlerinden birisi müezzini elindeki mavzerin namlusu ile dürterek müezzin efendi kelime-i şهادet getir, İslam değilsin galiba diyerek bağırılmış. Hep bir ağızdan yükselen Allahüekber,Allahüekber Lailahe İllahlah nidalarına, civarda

¹⁶⁷ TBMM. Zabıt ceridesi, “Menemen hadisesini ika ve teşkilatı esasiye kanununu cebren tağyire teşebbüse edenlerden 37 şahsın ölüm cezasına çarptırılması hakkında 3/564 numaralı Başvekâlet tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası” C.25 Devre 3, İctima 4, s.9 vd.

¹⁶⁸ Halk Dostu,24.12.1930 ; 26.12.1930 ; Hür Adam, 28.12.1931.

¹⁶⁹ Halk Dostu,24.12.1930 ; 26.12.1930 ; Hür Adam, 28.12.1931.

bulunan halk koşmuş ve önemli bir kalabalık merak içerisinde toplanmıştır. Asilerden en yaşlı gözükeni sabah namazında olan cemaate dönüp ellerini havaya kaldırıp, “Ey ahali ben Mehdi Resul’üm beni peygamber gönderdi, ortalık çok fena oldu din kalmadı ve biz şeriatı tekrar kurmaya geldik arkamızda yetmiş bin kişi vardır, Öğleye kadar hepiniz bu sancağın altında toplanacaksınız yoksa çok pişman olursunuz. Çünkü arkamızdaki 70 bin kişi etrafı sardı, İzmir ve İstanbul’u da aldık. Sancağın altına gelmeyenler Müslüman değildir, cezalarını çekeceklerdir, hükümet yoktur, biz dini korumaya geldik.” der. Cemaat içerisinde bazılarının da onların arasına karıştığı ve gözü dönmüş canilerin bu sözlerine önem verdikleri görülmüştür. Derviş Mehmet Halkı etrafına toplamış ve kendisini izleyen meraklı kalabalığa vaaz vermeye devam etmiştir ve halkı kendilerine katılmaya teşvik etmeye çalışmışlardır. Olaya görgü tanığı olan Anadolu gazetesi muhabirinin anlattığına göre asilerin üzerlerinde çaprazlama fişekler, omuzlarında mavzer ve bellerinde tabancalar, bıçaklar bulunmaktadır.¹⁷⁰

Bu sırada cami kapısındaki halk arasında kıpırdanmalar yaşanır, Yedek Subay Mustafa Fehmi Kubilay askerlerini biraz geride bırakır ve halkı yarararak ilerler ve haydutlara dağılmasını söyler. Mehdi olduğunu iddia eden şahıs ise genç zabite kâfir dininden çıkmasını ve sancağın altından geçmesini söyler. Yaşanan kısa süreli söz dalaşından sonra genç teğmen Derviş Mehmet’in yakasına yapışır ve boğuşmaya başlarlar. Kubilay beyin boğuşma sırasında yere düşmesini fırsat bilen Giritli Mehmet , Kubilay’a ateş etmiş ve onu yaralamıştır. Atılan kurşun, Kubilay Bey’in sağ koltuk altı yukarı ve ön kısmından eski bir beş para büyüklüğünde girerek, aşağı ve arkaya doğru sol kürek kemiği ucunun üç parmak aşağısından bir el ayası (avuç içi) büyüklüğünde yara açarak çıktı. Kurşun, göğüs kafesinin kemiklerini ve akciğerlerini parçalamıştır. Hadise bitmemiştir, tam olarak başlamıştır. Kubilay kanlar içinde yaralandığı yerin 20-30 metre ilerisindeki camiye kadar gitmiş ve avluda yığılıp kalmıştır. Yaralandıktan sonraki bu ilerleyişinin maksadı neydi? Hükümet binasına mı girmek istedi, müfrezesine mi ulaşmak istedi hangi düşünceler içerisindeydi bunu asla bilemeyeceğiz.¹⁷¹

Kubilay’ın yaralandığını gören müfrezesinin asker ve çavuşları herhangi bir müdahalede bulunmamış ve olay yerinden kaçmışlardır. Gerek askerlerin kaçması gerekse halk arasından bir grubun olay anında alkış tutması Derviş Mehmet’i cesaretlendirmiştir. Bunun üzerine yerde yatan yaralı zabitin kolundan tutup caminin ortasındaki bayrağın altına

---

¹⁷⁰ Halk Dostu, 26.12.1930.

¹⁷¹ Kurtoğlu a.g.e. , s.56.

çeker ve bıçakla boğazını kesip, başını gövdesinden ayırır. Şimdi olayın devamını olayın tanıklarından Evkaf memuru'nun ifadesini dinleyelim.

“... ben dairede yatarım, alkış ile uyandım. Meydan tarafındaki pencereye koştum oradaki vaziyeti gördüm. Heyecan içindeydim. Silah patladıktan sonra iki kişinin hükümet avlusuna girip çıktığını ve bunlardan tekinin Methi Mehmet olduğunu sonradan öğrendim. Adamın sırtındaki çantadan bir şeyler alarak içeriye girdiğini Kazez cami köşesi ile Hükümetin avlu duvarı arasındaki aralık yere eğilerek bazı hareketler yaptığını gördüm. Yerde ne vardı göremiyordum, kalktıkları zaman mehdinin elinde saçlarından tutulmuş, henüz kanlar akmakta olan bir baş gördüm.”¹⁷²

Sahte mehdi resul kan içmenin haram olduğunu ancak yerdeki bu kafirin kanını içmenin helal olduğunu söyler, bunun üzerine haydutlar genç zabitanın kanının tadına bakarlar. Bu hareket de bittikten sonra başını bayrağın üzerine geçirirler ve etrafında zikir yapmayı sürdürürler.¹⁷³

Ardından bir süre sonra jandarmalar camiye girerler, sahte mehti ise bu sırada kendisine kurşun işlemediğini iddia etmektedir. Bu esnada jandarmalar etrafı çevrelemiştir. Kubilay'ın ölümünü gören Menemenli kır bekçisi Hasan Çavuş ve Bekçi Şevki de silahlı çatışma sırasında şehit düşmüşlerdi.

Teslim olmaya yanaşmayan iki haydut ve sahte mehdi jandarmalar (Yüzbaşı Bari Bey ve Yüzbaşı Ragıp Bey'in müfrezeleri) tarafından öldürülür, birisi ağır yaralanır, diğer üç haydut ise kaçmayı başarır. Yaralı hain ise, ölmüş sahte mehdisinin söylemiş olduğu gibi sayıklıyordu “beni öldüremezsiniz, arkamızda 70 bin kişi geliyor”.¹⁷⁴ Olayın hemen ardından yayınlanan ilk resmi tebliğ¹⁷⁵ 26 Aralık günü basına yansıdı, İstanbul basını olayı ara sayfalardan verirken, ege basını haberi manşetten yayınlamıştı.¹⁷⁶

¹⁷² Yusuf Ziya Bilgin, “*Menemen İrtica Olayı ve Sonucu*”, C.19, S.212-213, Ankara 1973, s.23.

¹⁷³ Halk Dostu, 24.12.1930 ; Cumhuriyet, 26.12.1930 ; Kurtuluş a.g.e. , s.57.

¹⁷⁴ Halk Dostu, 24.12.1930 ; Cumhuriyet, 26.12.1930.

¹⁷⁵ Resmi tebliğ, “kendine mehdi süsü veren Derviş Mehmet namında bir mürteci; cahil beş silahlı arkadaşıyla Manisa'dan çıkmış ve köyler haricinden dağlarda bir çardakda barınarak bu sabah menemen'e gelmiş; “Şeriat isteriz” diyerek innafetahneke yazılı bir bayrak çıkartarak halkı kendilerine davet etmişlensede halk reddetmiştir. Kendilerini ihata eden müfrezelerimizin teslim tekliflerini kabul etmeyerek müfreze üzerine ateş açmışlar, bir müfreze kumandanı, bir mahalle bekçisi şehit olmuştur. Mürtecilerden üçü ölü, birisi ağır yaralı olarak silahlarıyla tutulmuştur. Ağır yaralı; arkadaşlarının hüviyetlerini vermiştir. Vilayet makamınca lazım gelen şiddetli ve müessir tertibat zamanında ve derhal alınmıştır. Ayrıca kaçan iki haydut un da kimlikleri bellidir.Cumhuriyet, 24.12.1930,s.4., Hür Adam, 26.12.1930.

¹⁷⁶ Bahriye Acar, “*İzmir Basınında Menemen Olayı*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, s.32.

3.3.4 Olayın Yankıları

Daha önce de belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Menemen olayına ve olaydan ötürü Menemen halkına karşı hissettikleri; onun bir komutan, bir devlet başkanı, bir siyaset adamı olmasının dışında duygusal ve öfkeli yönünü en net biçimde açığa çıkarmış hadiselerden birisidir. Olayı duyar duymaz ilk tepkisi, “Bu Cumhuriyeti ve bizim başımızı kesmektir.” Demiştir ve Menemen'in “ville maudite”¹⁷⁷ olmak üzere boşaltılmasını ve bu gibi hadiselerle yeltenenlere ibret olmasını düşünmüştür ve gereğinin yapılması için emir vermiştir, ancak sakinleştikten sonra fikrini değiştirmiştir. Çünkü Menemen'de yaşayan ve daha evvelinde orduya hizmet edenler ve onların aileleri, masum çocuklar, acizler ve ihtiyarlar da vardı.

Mustafa Kemal olayı öğrendiğinde Edirne Gezisindeydi. “Soyak” hatıralarında ilk günlerde hükümetin olayın birkaç şakinin sapkın davranışı olarak gördüğünü ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bunun planlı bir eylem olduğundan şüphelendiğini belirtiyor. Keza tahkikat neticesinde olayın tertipli bir hadise olduğu anlaşılıyordu.¹⁷⁸

Gazi Paşa, olay sırasında Menemen halkının tepkisiz kalmasında ve bir kısım Menemenlinin vahşet anında alkışlaması üzerine duyduğu acıyı dile getirerek “Bu ne haldir? Mürteciler Hükümet Meydanı'nda ordunun subayını din adına boğazlıyorlar ve halk buna alkış tutuyor, kimse buna engel olmuyor. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeymiş? Onların namusunu ve dinini kurtaran bir subaya yapılan bu davranış, eylemi gerçekleştirenler kadar, seyirci kalanlarında suçudur ve hepsi cezalarını çekeceklerdir” der.

Hadiseyi takiben Mustafa Kemal, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'ya bir taziye mektubu göndermiştir. Mektupta olaydan duyduğu üzüntünün derinliğini belirtmiş ve vatan severler adına duyduğu utancı dile getirmiştir.

“Menemen'de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında Zabıt Vekili Kubilay Beyin vazife ifa ederken duçar olduğu akıbetten Cumhuriyet ordusunu taziyet ederim. Kubilay Beyin şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışla tasvripkâr bulunmaları, bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir hâdisedir. Vatani

¹⁷⁷ Ville maudite; (vilmodit: Kasaba) lanetli şehir. Vilmodirt ilan edilen şehir boşaltılır ve orada yaşayan aileler birer ikişer farklı şehirlere dağıtılırlar. Boşaltılan lanetli kent tamamıyla yakılır ve gelecek nesillere ibret olması için meydana bir siyah taş sütun dikilir.

¹⁷⁸ Soyak.a.g.e. , s.433.

müdafaa için yetiştirilen; dahili her politika ve ihtilâfın haricinde ve fevkinde muhterem bir vaziyette bulunan Türk zabitanın mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen'de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti müteallim etmiştir.

İstilanın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman Zabit vekilinin uğradığı tecavüzü milletin bizzat cumhuriyete karşı bir suikast telâkki ettiği ve mütecasirlerle, müşevvikleri, ona göre takip edeceği muhakkaktır. Hepimizin dikkatimiz bu meseledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkı ile yerine getirmeye matuftur.

Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve Cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli uzvu Kubilay'ın temiz kanı ile Cumhuriyet hayatietini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.¹⁷⁹

Cumhurbaşkanının orduya taziyelerini ilettiği bu mektuptan sonra Genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak Paşa da aşağıdaki bildiriye orduya sunarak Gazi'nin taziye dileklerini kabul etmiştir.

"Zabit Vekili Kublay Beyin feci bir surette vuku bulan şehadeti münasebetile Reisicumhur Hazretlerinin ordumuza taziyetnameleri sureti aynen yukarıya dercedilmiştir. Bütün kıtaat ve müessesatta umum zabit ve neferler muvacehesinde merasimi mahsusla ile okunmasını tamamen tebliğ ederim.

Yüksek ordumuz hakkında her vakit ızhar buyurulan ve bu defa da pek âli bir surette tecelli eden bu muhabbet ve hıssiyatı âliye karşı ordumuzun lâyezal rabita ve şükranları Reisicumhur Hazretlerine bizzat arz olunmuştur. Bu kahraman arkadaşımızın şehadetinden dolayı teessürlerimi ifade ederken, bu aziz şehidin ruhunu tebçilen zati taziyelerimin de bütün ordu arkadaşlarıma ıblâğını ayrıca rica ederim."¹⁸⁰

Dönemin Hükümeti İsmet İnönü Başkanlığında 6. İcra vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) idi. İsmet Paşa 1.Ocak 1931 tarihli meclis konuşmasında hükümetin konu ile ilgili olan tepkisini dile getirmiştir. Paşa konuşmasında genel olarak, laiklik kavramı, muhalefet tutumu, menemen halkının tutumu ve askeri müdahale hakkında hükümetin görüşlerini açıklamıştır. Ayrıca hükümet yine bu celsede olay bölgesinde denetimi sağlamak adına sıkıyönetim ilan etmiştir.¹⁸¹

¹⁷⁹ Halk Dostu, 28.12.1930.

¹⁸⁰ Halk Dostu, 29.12.1930. , <http://www.belgenet.com/1930/kubilay-02.html> 02.05.2006.

¹⁸¹ TBMM. Z.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İçtima:4 s.3.

İsmet Paşa'nın konuşmasının ardından vekiller kendisine çeşitli sorular yöneltmişler ve alınan önlemlerle ilgili bilgi sunmasını talep etmişlerdir. Paşa'nın ardından kürsüye sırasıyla İzmir Mebusu Mazhar Müfit Bey, Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Bey, İzmir Mebusu Kamil ve Urfa Mebusu Ali Saip Beyler gelmişlerdir.¹⁸²

Mazhar Bey'in konuşmasında da aynen İsmet Paşa'da olduğu gibi halkın olay anında neden seyirci kalmış olduğu üzerine yoğunlaşmıştır. Ayrıca olağanüstü halin şartlarını değerlendirerek gereken önlemin alınmasını istediğini belirtmiştir.

“Bazı böyle fevkalade vekayi ceraim vardır ki onların mütecasirleri onların şefleri, onu idare eden eller seri olarak ve derhal adilane olmak şartı ile tahkik edilip de cezaya çarptırılması lazımdır ki ibreti umumiye temin olunabilsin”¹⁸³

Bu cümleden meclistekilerin, gericiliğe karşı ibret ortamının oluşturulması yönündeki yoğun beklentilerini anlıyoruz. Daha önceden de hatırlayacağımız gibi Mustafa Kemal Paşa da aynı noktaya değinmişti. Bundan sonrada konu ile ilgili olarak açıklama yapacak olan tüm yetkili birimler, kişiler ve basın kuruluşları, sivil toplum örgütleri aynı husustaki isteklerini ve gerekliliği dile getireceklerdir.¹⁸⁴

Mazhar Bey ayrıca olay anında gerekli güvenliği sağlayamayan Menemen Hükümet görevlilerini suçlu bulduğunu beyan etmiş ve sıkıyönetim ilanının zorunluluğunu dile getirmiştir.

“...idarei mülkiyemiz neredeydi? Bunun valisi, polisi,zabıtası, jandarma kumandanı yok muydu?...”¹⁸⁵

Mazhar Bey'in yerel yönetime yöneltmiş olduğu bu suçlama Genel Kurmay Başkanlığının yayınlamış olduğu “Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar” adlı eserde de doğrulanmıştır. Eserde gerek olayın hazırlık safhasında yaşananlara kalınan tepkisizlik gerekse hadise esnasındaki rehavet yüzünden yerel yönetim birimleri suçlu bulunmuştur. Buna delil olarak da asilerin Manisa'dan birden bire kaybolması neticesinde ailelerinin hükümete bilgi vermiş olmasına rağmen hükümet, hiçbir teşebbüste bulunmamış olması

¹⁸² TBMM. Z.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İçtima:4 s.3.

¹⁸³ TBMM. Z.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İçtima:4 s.3.

¹⁸⁴ Kurtoğlu a.g.e. , s.58.

¹⁸⁵ a.g.e. s. 6-7.

gösterilmiştir. Ayrıca hadise anında İlçe Kaymakamının, hükümet konağı asker tarafından işgal edildikten sonra hükümete gelmesine ve o ana kadar olaya seyirci kalmış olmasına da dikkat çekilmiştir.¹⁸⁶

Menemen halkının kayıtsızlığına hayretlerini dile getiren bir diğer vekil de Ağaoğlu Ahmet Bey'dir. Kars mebusu konuşmasında konunun vicdani boyutuna da dikkat çekmiştir. Bu esnada Kırşehir Mebusu Yahya Bey ile aralarında bir atışma yaşanmıştır. Türk milletinin medeniyete kavuşmak için çabaladığını söyleyen Ahmet bey;

“...Seciyesi aynı mahiyette, aynı hamurdan yapılmış bir takım heyülâller onun (Türk milletinin medeniyet çabasını kast etmiştir.) karşısına çıkmaktadır. Selimi salisten Beri Mahmudu Sanineden beri gelip giden bütün Derviş Vahdetiler, Kabakçı Mustafalar, bugünkü Şeyh Mehmetler hep aynı mahiyette, aynı hamurdan yapılmış insanlardır” **dediği sırada, Yahya galip Bey** “Hiç birisi Türk değildir, Türkleri tenzih ederim” **diyerek olaya milliyetçilik boyutu katacak olmuştur. Ancak Ahmet Bey konuyu toparlayıp olayın insani boyutuna ve memleketin içindeki olumsuz atmosfere getirip;**

“Türk mü gayri Türk mü nedir, bilmem, fakat memlekette bu gibi adamlar vardır. O kadar vardır ki bir Türk zabitanı öldürmek faciası, bir Türk şehrinde yapılmıştır. Bunu kimse inkar edemez...” , “... bunu kim yapmıştır? Tabiat ile Türk değilse de Türk tabiiyetinde bulunan ve Türk Hükümetine iştirak etmiş insanlardır.” , “...Bugünkü hadisenin bir alameti daha vardır ki o alamet üzerinde bir daha durulması lazımdır. O da bu faciayı görüp de lâkayt ve seyirci kalan halkın haleti ruhiyesidir. Ki bu o kadar adi bir şeydir ki insan bunu duyduğu zaman şahsen mahcup bir vaziyette kalıyor, yerin dibine girmek istiyor. Çünkü hepimiz bu memleketin adamıyız, bu memleketin içinde, bir şehirde adam boğazlanıyor. O da kim? Zabit, muallim yani memleketin maddi manevi inkişafı vazifesini üzerine alan bir genç, o kadar izdihamın ortasında boğazlanıyor, yirmi dakika boğazı kesiliyor da, müdahale edilmiyor...”¹⁸⁷

Ahmet Bey konuşmasının devamında da memleketin mualliminin, âliminin, gazetecisinin yani aydın kesimin üzerine düşen görevi yapmadıklarını ya da yapmayı bilmediklerine deyinmiş ve “ Cumhuriyet, inkılap baştan aşağı bir dindir, bir imandır” diyerek bu sistemin aydınlar ve de kendileri (mebusları kast ederek) tarafından halka yeteri kadar izah edilmemiş olmasının hadisenin nedenleri arasında olduğunu söylemiştir.¹⁸⁸

Ağaoğlu'nun bu konuşması meclisteki diğer mebuslar tarafından tepki görmüştür. Çünkü Ahmet Ağaoğlu daha öncesinde muhalif bir partinin Serbest Fırkanın vekiliydi.

¹⁸⁶ *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara.1972, s.362-363.

¹⁸⁷ TBMM. Z.b.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İctima:4 s. 8-9.

¹⁸⁸ TBMM. Z.b.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İctima:4 s. 8-9.

Ağaoğlu'na karşı verilen tepkilerden birisinin sahibi de Urfa mebusu Ali Saip Bey'dir. Ali Bey, Ağaoğlu'ndan meclis kürsüsünde milletten af dilemesini istemişti. Çünkü bu hadise'den açıkça belirtilmese de Serbest Fırkanın etkili olduğu hissiyatı hâkimdi. Belirtmemiz gereken bir diğer görüş ise gene serbest Fırka kökenlidir, ancak tamamen farklı bir yorumla ki bu yorum yüzünden İsmet Paşa, Fethi Bey'in soruşturmayla alınmasını isteyecektir. Yorum şudur;

Menemen Türk Ocağı ile Belediye Başkanı “Olay Serbest Fırkayı lekelemek için düzenlenmiştir”¹⁸⁹ şeklinde bir açıklama yapmışlardır. Hadisenin yaşanmasından bir buçuk ay kadar önce Serbest fırkanın kendisini feshettiğini hatırlayacak olursak bu sözün düşüncesizce söylendiğini algılamamız çok zor olmayacaktır. Sonuç olarak yapılan konuşmalar değerlendirildiği zaman meclisin olayı “**dine dayalı planlı bir gerici eylem girişimi**” olarak değerlendirdiği sonucuna ulaşıyoruz. Ayrıca siyasilerin olaya çok sert tepki gösterdiğini sıkıyönetim mahkemesinin verdiği cezaları hemen onaylamasından anlamaktayız.

Meseleye karşı yapılan siyasal yorumlara kısaca değindikten sonra Ordunun olaya nasıl tepki verdiğine deyinmek gerekmektedir. Çünkü vahşice katledilen vatani görevini yapan bir yedek subaydı yani bir ordu mensubuydu. Mustafa Kemal Paşa, olay sonrası Erkânı Harbiye reisliğine taziyelerini iletmişti. Bu mektup da askerlere tören eşliğinde sunulmuştu ve Genel Kurmay Başkanı da Mustafa Kemal Paşa'ya bir teşekkür mektubu göndermişti.

Erkânı Harbiye reisliği olay yerine inceleme ve araştırma yapmak üzere ikinci Kolordu Kumandanı Vekili Mustafa Bey'i göndermiştir. Sonuç olarak ordu da Menemen Halkının kayıtsızlığına hatta alkışlarına anlam verememiş, sivil yöneticilere kayıtsızlıklarından ötürü, Kubilay'ın müfrezesine ise komutanları öldürülürken kaçtıklarından ötürü tepkisini dile getirmiş ve kendileri hakkında soruşturma açarak menemenden uzaklaştırmıştır. Ayrıca suçluların vasıfsız esrarkeşler değil örgütlü bir grup olduğunu bu yüzden örgütü tesis edenlerin derhal cezalandırılmasını yetkili makamlardan talep etmişlerdir.

Tepkilerin en büyüğü şüphesiz en geniş tabana yani halk zümresine aitti. Hadise ülkenin her köşesinde nefretle karşılanmıştır, Halk tepkilerini yetkililere, gazetelere ve özellikle de Mustafa Kemal'e yollanan telgraflarla beyan etmiştir, halkın çeşitli zümreleri

---

¹⁸⁹ Kurtoğlu, a.g.e., s.63.

zaman zaman toplantılar yapmışlar, tüm yurttaki protesto mitingleri düzenlenmiştir, bu mitinglerin en büyüğü İstanbul'daki Darülfünun mitingidir.¹⁹⁰ Ayrıca Edirne, İnebolu, Kayseri, Kastamonu, Denizli ve Konya'da büyük gösteriler¹⁹¹ düzenlenerek Cumhuriyete olan bağlılık gösterilmiştir.¹⁹²

3.3.5 Takrir-i Sükûn , İdare-i Örfiye ve Divan-ı Harb-i Örfi

Takrir-i Sükun Kanunu, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Şeyh Said isyanının yarattığı tehlikelerin ve olağanüstü şartların ortaya koyduğu engelleri önlemek amacıyla, 4 Mart 1925 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Önce iki yıl için çıkarılan Kanun, iki yıl daha uzatıldıktan sonra, 4 Mart 1929'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Söylevinde şöyle demiştir; "Takrir-i Sükun Kanunu'nun ve İstiklal Mahkemelerini istibdat vasıtası olarak kullanacağımız fikrini ortaya atanlar ve bu fikri aşılamağa çalışanlar oldu. Biz, olağanüstü sayılan ve fakat kanuni olan tedbirleri, hiçbir vakit ve hiçbir suretle, kanunun üstüne çıkmak için, vasıta olarak kullanmadık, aksine memlekette düzen ve güvenlik kurmak için uyguladık; devletin hayat ve bağımsızlığını temin için kullandık. Biz o tedbirleri milletin medeni ve sosyal gelişmesinde istifade edildik. Bu sebeple, biz her vasıttan, yalnız ve ancak, bir görüşten istifade ederiz. O görüş şudur: Türk Milletini, medeni dünyada layık olduğu yere yükseltmek ve Türk Cumhuriyetini sarsılmaz temelleri üzerinde, her gün, daha ziyade kuvvetlendirmek ve bunun için de, istibdat fikrini öldürmek."¹⁹³

Sıkıyönetim uygulaması her ne kadar hoş karşılanmasa da Menemen hadisesi neticesinde tekrar gündeme gelmişti. Ancak bu kez yerel bir idare-i örfiye söz konusuydu.

¹⁹⁰ Darülfünun meydanında yapılacak mitinge darülfünun emini Muammer Raşit bey ile müderris Musleheddin Adil Bey ve bazı talebe nutuklar verecek. Muallimler birliği ise, şehit arkadaşları Kubilay beyin kahramanlığını 1. Ocak günü Sultan Ahmet'teki merkezlerine, bütün muallimleri davet etmiştir. Halk Dostu 31.12.1930.

¹⁹¹ "Gazeteler ve yetkililere ülkenin her yanından telgraflar yollanmıştır. Telgrafların yollandığı yerler: Afyonkarahisar, Gaziantep, Birecik, Soma, Bornova, Düzcce, Denizli, Bergama, Mardin, Kırıkkale, Sivas, Kula, Kayseri, Erzurum, Diyarbakır, Sinop, Tekirdağ, Çarşamba, Bilecik, Kırşehir, Sürmene, Sivrihisar, Iğdır, Taraklı, Erzincan, Rize, Giresun, Malatya, Malkara, Adapazarı, Maçka, Beyoğlu, Reşadiye, Giresun, Bafra, Tavşanlı, Bolu, Yozgat, Bursa, Kilis, Ceyhan, Kızılcahamam, Silifke, Karaman, Burhaniye, Ayvalık, Nazilli, Aksaray, Niğde, Bartın, Isparta, Ahlat, Gerede, Finike, Kahta, Edremit, Havza, Söğüt, Manisa, Akhisar, Beypazarı, Kağızman. Hakimiyeti Milliye, Aralık 1930, Ocak 1931.

¹⁹² Mustafa Kemal uşak gençliğinin yolladığı telgraf ;

"Uşak gençliği Kubilay'ın kesilen başını Türk Cumhuriyetinin temeline ilave edilen bir destek olarak addeder, Türk gençliğini icap ederse Cumhuriyetinin muhafazası uğruna Kubilay gibi başlarını vermeği en büyük bir zevk telakki eder. Cumhuriyetin büyük şehidini takdis ederken huzurunuzda yemin eder ve deriz ki; Her Türk genci birer Kubilay'dır. Büyük reis sana ve senin eserine fena nazarla bakan başlar utansın..." Hür adam, Halk Dostu, Cumhuriyet, 30.12.1930.

¹⁹³ Mustafa Kemal Atatürk, a.g.e., s.605.

Menemen olayı, devlet ve cumhuriyet rejimi aleyhinde fiili bir tecavüz ve suikast eylemi olmasıyla birlikte, sistemi değiştirerek şeriata dayalı bir yapıyı tekrar oluşturmak amacı taşıması nedeniyle önemli tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir.

İsmet Paşa grup toplantısındaki konuşmasında, yapılan tahkikat neticesinde hadisenin yüzeysel bir durum olmadığını çeşitli yerlerde pek çok kimse ile alakalı bir mesele olduğundan siyasal boyutunun önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yüzden Teşkilatı esasiye kanununun 86. maddesine göre Menemen, Manisa ve Balıkesir’de bir ay süreyle sıkı yönetim ilan edilmesi ile ilgili karar derhal uygulanmak üzere dâhiliye vekiline bildirilmiştir. Meclis vekillerin soru takririne cevaben başbakan İsmet İnönü’nün yapacağı açıklamayı dinledikten sonra hükümetin bu kararını onaylayacaktır. CHF’nin meclis grubu yaptığı toplantıda irtica olayı karşısında, inkılâbın korunması için alınacak önlemleri görüştü ve neticesinde İdare-i Örfiye yani sıkıyönetim ilanına karar verdi. Ayrıca sanıkların Divan-ı Harbe¹⁹⁴ verilmesini kararlaştırdı.¹⁹⁵ Ayrıca bakanlar kurulu tarafından “İdare-i Örfiye Kararnamesi” ve “Cumhuriyet’i Koruma Kanunu Hazırlanmıştır.”¹⁹⁶

Hazırlanan Kararname Cumhurbaşkanının onayından geçmiş ve menemen kazasıyla Manisa ve Balıkesir kazalarında 1.Ocak.1931 tarihinden itibaren bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmiştir. İdarei örfiye amirliğine ikinci kolordu müfettişi birinci ferik Fahrettin Paşa tayin edilmiştir.¹⁹⁷

Sanıklar neden istiklal mahkemelerinde yargılanacaktır? Belirtmek gerekir ki sivil bir mahkeme yerine askeri mahkemenin kullanılmasının en temel nedeni şehit edilen Kubilay’ın bir asker olmasıdır. Bakanlar Kurulu, Genel Kurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı’nın yaptığı çalışmalar doğrultusunda 1 ocak 1931 tarihinde İstiklal Mahkemeleri tekrar kurulmuştur.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ “Divan-ı Harp Azaları: Reis; Birinci Kolordu Kumandan Vekili Mirliva Mustafa paşa, Aza; Topçu alay ikinci Kumandanı Miralay Ata Bey, Kolordu Şube Yedinci Müdürü Miralay Demir Bey, Alay 176 Kumandan Muavini E. K. Kaymakamı Yusuf Ziya, Kaymakam Rasim Bey, Binbaşı Hüsnü Bey.” Halk Dostu, 02.01.1931.

¹⁹⁵ Cumhuriyet,31.12.1930.

¹⁹⁶ TBMM Z.C. 1.1.1931 Cilt:24, devre:3 İçtima:4 s.2. ; Hür Adam 01.01.1931.

¹⁹⁷ Halk Dostu, 02.01.1931.

¹⁹⁸ Halk Dostu, 02.01.1931.

Sıkıyönetim ile birlikte olayın suçluları da cezalandırılmaya başlanmıştır ve bir aylık sürenin sonunda İdare-i Örfiyye'nin uzatılması gündeme gelmiştir. Nihayetinde 2.Ocak 1931 tarihli meclis oturumunda konu oylanmış ve kabul edilmiştir.¹⁹⁹

3.3.6 Menemen Olayı Üzerine Yapılan Soruşturma ve Yargılamalar

Hadise sonrası çalışmalara başlayan Sıkıyönetim mahkemesi yargılamaları iki bölümde gruplanmıştır. İlk safhada, hadisede fiilen yer alanların mahkemesi yapılmıştır. İkinci safhadaki yargılamalar ise devletin düzenini korumaya yöneliktir. Yargılamalar 51 günde tamamlanmıştır. Olayla ilgili ilk soruşturmalar, İzmir Valiliği'nin girişimleri sonucu İzmir Savcısı Hidayet Bey'in öncülüğünde oluşturulan Tahkikat heyeti tarafından gerçekleştirilmiştir. Tahkikat Heyeti, Mustafa Muğlalı başkanlığındaki sıkıyönetim mahkemesinin göreve başladığı 2 Ocak gününe dek sürmüştür.²⁰⁰

Şeyh Esat, Şeyh Mehmet, Laz İbrahim Hoca, Mehmet Emin gibi olayın tanınan isimleri ile birlikte ilk safhada 105 kişinin mahkemesi yapılmıştır.²⁰¹ Yargılama ile ilgili bilgilere geçmeden önce sanıkların sosyo-ekonomik durumları hakkında bir değerlendirme yapabiliriz. Çünkü ayaklanmaya katılanların toplumsal seviyeleri gericiliğe teşvik edilebilecek halkın profilinden bir kesit sunmaktadır.

Sorgulaması yapılanlardan serbest meslek sahibi olan 34 kişi vardı. Bunlardan on tanesi sanatkâr geri kalanı da sütçülük, tütüncülük çobanlık ve kahvecilik gibi işlerle meşguldü. Biri öğretmen ve Bekçi olmak üzere dört devlet memuru, 16 din adamı, muhtarlar, ihtiyar heyeti üyeleri ve mesleği belirsiz olan 36 kişi sorgulanmıştır. Sanıkların yaş dağılımı ise 30 ve 40 yaş dilimi arasında yoğunlaşmıştır. Sorgulananların en genci 17, en büyüğü 87 yaşındaydı. Neredeyse çoğu evliydi. Sanıkların 68 i Manisa'da, 33'ü Menemen'de, 3'ü İstanbul'da, 1'i de İzmir'de oturmaktadır.

En belirleyici kısım olan okuryazarlık oranına baktığımızda, okuryazar olan sadece 15 kişi vardır. Diğerlerinininki belirli değildir. Kısacası bu durum gerçekleştirenlerin neyi neden yapabildiklerini bilemeyecek yani çok kolay etki altına alınabilecek, bu yüzden de inkılâplara

¹⁹⁹ TBMM Z.b.C. Cilt:25, içtima:4, devre.3, s.3.

²⁰⁰ Kurtoğlu, a.g.e. s.101.

²⁰¹ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İçtima:4 s.5 vd.

karşı yapılacak olan eylemlerde rahatlıkla kullanılacak bir kesimi teşkil etmekte olduklarını ortaya koymaktadır.

Sıkıyönetim mahkemesi, sanıklar hakkındaki kararını dört sebebe dayanarak vermiştir. Bu sebepler;

Sanıklar, Türkiye Cumhuriyeti Teşkilat-ı Esasiye Kanununu (1924 Anayasası) zorla değiştirmeye çalıştıkları ve ya bu uğurda çalışanlara yardım ettikleri, Mehdi Mehmet'in mehdilik için harekete giriştiğini bildikleri halde hükümete haber vermedikleri ve tekkelerin kapatılmasından sonra tarikat ayinleri yaptıkları için yargılanmaktadırlar.²⁰²

Yargılama sonucunda idamlarına karar verilenler:

- 1-Manisa'dan kahveci çırağı Mustafa
- 2-Manisa'dan Topçu Hüseyin
- 3-Manisa'dan Tatlıcı Mustafa Hüseyin
- 4-Manisa'dan eskici Hüseyin Ali
- 5-Manisa'dan Keçeli köyünden Himmet oğlu Süleyman
- 6-Manisa'dan Emrullah oğlu Mehmet
- 7-Bozalan'dan Koca Mustafa
- 8-Bozalan'dan Hacı İsmail
- 9-Bozalan'dan Hacı İsmail oğlu Hüseyin
- 10-Menemenden Ramiz
- 11-Menemenden Molla Süleyman
- 12-Menemenden Yahya oğlu Hüseyin
- 13-Menemen'den Çingene Mehmet oğlu Ali
- 14-Menemenden Hayim oğlu Josef
- 15-Menemen'den Şımbıllı Ali Osman oğlu Mehmet
- 16- Menemenden Arnavut Yusuf oğlu Kamil
- 17-Menemenden Kerim oğlu İbrahim
- 18-Menemenden Selim oğlu Boşnak Abbas
- 19-Menemenden Şih Esat oğlu Mehmet Ali
- 20-Manisa hastanesi İmamlığından mütekait Laz İbrahim

---

²⁰² Halk Dostu, 18.01.1931.

- 21-Manisa'dan Mutaf Süleyman
- 22-Manisa'dan Manifaturacı Osman
- 23-Manisa'dan hafız Cemal
- 24-Manisa'dan Tabur İmamı İlyas Hoca
- 25-Manisa'dan Ali Paşa oğlu Ragıp
- 26-Manisa'dan şeyh Hafız Ahmet
- 27-Alaşehir'de Şeyh Ahmet Muhtar
- 28-Manisa'dan Giritli İbrahim oğlu İsmail

İdam listesinde olmayıp da hadise içerisinde önemli rolü olan Ali oğlu Hasan, Nalınacı Hasan ve Çakır Ramazan yaşlarının küçük olması dolayısıyla haklarında alınan idam kararı hapis cezasına çevrilmiştir. Bunların dışında Şeyh Esat, Harputlu Mehmet ve Rizeli Hoca Mehmet Ali 65 yaşını bitirmiş oldukları için haklarındaki idam cezası 24'er yıl ağır hapse çevrilmiştir.²⁰³

Yargılamaya safhasına tekrar dönüp detaylı inceleyelim:

Mahkeme, 15 Ocak 1930 günü Menemende başlamıştır. İlk sorgular olayın elebaşlarınıydı yani Derviş Mehmet, Mehmet Emin, Nalınacı Hasan, Küçük Hasan, Çoban Ramazan, Tatlıcı Hüseyin.

Mehmet Emin, Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu ve bu tarikata kendisini Derviş Mehmet'in soktuğunu açıkladı. Mehtinin yaptıkları toplantılarda hükümetin amacının halkı dinden çıkarmak olduğunu, memurların kâfir olduğunu çünkü ailelerini açık saçık gezdirdiklerine dair açıklamalar yaptığını söyledi.²⁰⁴

Nalınacı Hasan ise Derviş Mehmet ile Şamdan Mehmet aracılığıyla tanıştığını ve kendisinden müridi olmasını istediğini söyledi. Önceleri Mustafa'nın kahvesinde zikir yapıldığını, sonradan tatlıcı Hüseyin'in evinde toplantılara devam edildiğini açıkladı. Ancak tatlıcı Hüseyin ise kendi sorgulamasında evinde toplanılmadığını söylemiştir.²⁰⁵

---

²⁰³ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İctima:4 s.90-91.

²⁰⁴ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İctima:4 s.90-91.

²⁰⁵ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İctima:4 s.90-91.

Alkış tutan Menemenlinin sorgusu genel olarak baktığımızda, Bunlardan Arnavut Kamil, silahla tehdit edildiği için belindeki ipi verdiğini, arabacı Hüseyin de bayrağı dikmek için kazma kullandığını söylemiştir. Molla Süleyman mehdiye sigara verdiğini ve Mehmet Eminle, nalıncı Hüseyin’de mehdiye sigara verdiğini gördüklerini doğrulamıştır. Bunun dışında Sanıklardan alkışlayanlar tespit edilmeye çalışılmış, alkışlardan sorumlu olanların pek çoğu ise unu yapmadıklarını düşmanlarının rakiplerinin kendilerini çekemeyenlerin bu pis iftirayı attığını söylemişlerdir, hatta bir kısmı olay sırasında Belediye meydanında bulunduğunu bilir inkâr etmiştir. Ancak şahitlerin dinlenmesinden sonra bir kısmı suçunu kabul etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁶

Önemli sanıklardan olan Laz İbrahim Hoca’nın sorgulaması sonucunda hocanın, Cumhuriyet ve devrimler aleyhinde dini propaganda yaptığı belirlendi, Laz Hoca ise geçmişte yapmış olduğu hizmetleri sıralayarak mahkemeye iyi görünmeye çalışmıştır. Diğer önemli sanıklardan Şeyh Esat, 60 senedir Nakşibendî tarikatına mensup olduğunu ama tekkelerin kapatılmasıyla beraber evinde dinlenmeye çekildiğini söylemiştir.²⁰⁷

24 Ocak 1931’e gelindiğinde sanıklardan son savunmalarının yapılması istendi, ve Nalıncı Hasan, Küçük Hasan ve Mehmet emin haricindeki bütün sanıklar suçlarını inkar ettiler. Ne halk alkışladığını kabul ediyordu, ne sigara uzatan ne ip veren ne de mehdiyim diyen, herkes suçsuzdu, her şey bir yanlış anlamadan ibaretti.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 26. maddesine göre idam hükümleri meclis onayından geçmeliydi. Kararlar 2 Şubat günü mecliste onaylandı ve karar hemen ertesi gün uygulandı. İdam sehpaları Belediye meydanı’na yani Kubilay’ın şehit düştüğü yere, Çarşı içine ve istasyon mevkiine kuruldu. Mahkûmlar asılacakları yerde araçtan birer birer indirilerek idam edilmekteydi. Bu sırada Bozalanlı Hacı İsmail oğlu Hüseyin araç içinde sırasını beklerken kelepçesini kırmış ve kaçmıştır. 13 gün boyunca da jandarmalardan saklanmayı başarmış, soğuk ve açlığın etkisiyle Alagedik Köyünde bir evde misafir olmak istemiş, ancak köylülerin askeri birliklere haber vermesi sonucunda yakalanmıştır. Bu süre içerisinde 28 Şubatta kalkması gereken sıkıyönetim Balıkesir ve Manisa merkezde kalkmış ancak, mahkemenin elindeki tüm dosyalar kapanmadığı için Menemen’de 8 Mart 1931 tarihine kadar uzatılmasına karar verildi. Bu tarihe gelindiğinde mahkeme işini bitirmiş ve Menemen’de 1 Ocaktan beri

²⁰⁶ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İçtima:4 s.91.

²⁰⁷ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İçtima:4 s.91.

süren sıkıyönetim kaldırılmış, hadiseye nokta konmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyete ve inkılâplarına baş kaldıran yobazlara şeyh Sait'ten sonra bir kez daha kanıtlanmıştır ki gerici ayaklanmalar genç cumhuriyet rejiminin karşısında duramayacaktır.²⁰⁸

3.4 Nakşibendîlik ve Şeyh Esat Efendi

Sıkıyönetim mahkemesi soruşturmalarına başladığında meselenin Nakşibendî tarikatının çalışmaları ile gerçekleştiğini öğrenmiştir. Tarikat; ideolojik fikirleri doğrultusunda şeriat devletini kurmayı amaçlamakta bu yüzden de mevcut rejimi yıkma girişiminde bulunmaktadır.

Tarikatlar aynı dinin içindeki tasavvufa dayanan ve bazı ilkelerle birbirinden ayrılan tanrıya ulaşma yolları olarak görülmüştür. Tekkeler ise tarikata bağlı kimselerin ibadetlerini zikirlerini gerçekleştirdikleri yerlerdir. Ancak Ülkemizde Cumhuriyet kurulduktan ve inkılâplar yapılmaya başladıktan sonra gericiğe teşvik ağı haline gelmiş olan tekke ve zaviyeler²⁰⁹ kapatılmıştır(30.11.1925) .

İslamiyet'in gelmesinden sonra uzun bir süre tarikat ismi altında hiçbir teşkilat gözlenmemiştir. Hatta sofi ismi bile bilinmemektedir. Hicretin beşinci asrı sonlarına doğru yer yer teşkilatlanmaya başlayan tarikatçılık Irak'ta, Mısır'da, Suriye'de, Kuzey Afrika'da, Türkistan'da (Ahmet Yesevi) yerleşmiştir. Türkler arasında yayılmış olan Bektaşî ve Nakşibendî tarikatı Yeseviye tarikatından çıkmıştır. Bunlardan Nakşibendiye'nin müessisi Buharalı Hoca Mehmet Bahattin Şah Nakşibent'dir. Bu yeni tarikat neredeyse bütün Turan'da ve Horasan'da yayılmıştır.²¹⁰

Türkiye'de ise Nakşibendîliği hızla yayan Şeyh Abdullah İlahî'dir. Bu kişi aslen Kütahya'nın Simav kasabasındandır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettiği zaman bazı manastır ve kiliseleri hemen mektebe çevirmişti. Onlardan biriside Patafranos manastırındır ki 1930'ların Türkiye'sinde Zeyrek cami olarak bilinen yerdir. Şeyh Abdullah'ta bu medreseye yazılmıştır, ancak müderris Alaattin Tusi'nin Fatih'e gücenerek Horasan'a dönmesi üzerine, Abdullah'ta hocasının arkasından gitmiş ve Kermanşehrinde birleşmişlerdir. Abdullah bir

²⁰⁸ TBMM. Z.b.C. Cilt 25. Devre:3 İçtima:4 s. 8 vd. ; Halk Dostu, Cumhuriyet 18.01.1931 ; Halk Dostu 19.01.1931 ; Cumhuriyet 20.01.1931, 21.01.1931, 22.01.1931, 23.01.1931.

²⁰⁹ Tekkenin küçüğüne zaviye denilir.

²¹⁰ Kurtoğlu, a.g.e. s.39.

süre ders dinlemiş, daha sonra da medreseyi bırakıp Semerkant'a gitmiştir. Orada Nakşibendî şeyhi Hoca Ubeydullah'ın talebesi olmuştur ve tekrar onun emri ile Türkiye'ye dönüp tarikatı kurmuştur. Ancak Anadolu'daki bazı karışıklıklar yüzünden endişelenmiş ve Zeyrek Medresesine geri dönmüştür. İstanbul'da paşadan, beyden, ağadan pek çok kişi onun çevresinde toplanmışlardır ve bu da diğer dervişlerin rahatını kaçırmıştır.²¹¹

Peki, hadisenin başrollerinden birinin sahibi olan Şeyh Esat kimdir? Dönemin Nakşibendî şeyhleri içerisinde Türkiye'dekilerin en büyüğüdür. Kendisine Nakşibendîlerin Kutbul Aktabı unvanı verilmiştir. Kendisi bütün Nakşibendîlerin başkanıdır ve onlara tavsiyelerde bulunur, hatta Şam ve Arabistan'ın bazı yerleriyle Arnavutluk'taki tekkeler üzerinde de etkilidir. Şeyh Esat Efendi aslen Erbaa'lıdır. Tekkeler kapatılmadan önce Karagümrük'te tekkesi ve müritleri vardı. Tekkelerin kapatılmasıyla birlikte Karagümrük'ten ayrılmayı ve üzerindeki ilgileri dağıtmayı uygun buldu. Bu maksat ile ikametgahını Erenköy Sahrayıcedit'te Kazasker Camii yanında satın aldığı Şevki Paşa köşküne taşıdı.²¹²

Burada kendisine adeta yarı Allah süsü veren şeyh, ününe ün kattı ve her hafta yüzlerce ziyaretçi kabul etmeye başladı. Şeyh efendi ziyaretine gelenlere "İslam olunuz, şeraite riayet ediniz" anlamlarını taşıyan nasihatlerde bulunmuş... Ve yine zengin müritlerinin kendisine hediye etmiş olduğu gayrimenkuller ile hatırı sayılır bir servetin sahibi olmuştur.²¹³

Şeyh Esat yaşı oldukça ilerlediği için görevlerini oğlu Hacı Ali ve Mehmet Efendilere devretmiş gibiydi. En az babaları kadar irtica hırsı taşıyan bu iki oğuldan biri faaliyetini Irak'ta açıktan açığa yapmaktadır. İstanbul'da da babasının şöhretinden faydalanarak ziyaretine gelen binlerce cahile bu irtica fikrini aşılamaaya çalışıyordu. Esat Efendide Halep, Şam, Irak tekkeleriyle oğlu sayesinde irtibat kuruyordu. Herhangi bir hareketten derhal oraları haberdar edebiliyordu. Diğer oğlu Hacı Ali İse Anadolu müritlerinin kontrolünden sorumluydu.²¹⁴

---

²¹¹Şeyh Abdullah İlahi'den sonra Türkiye'deki Nakşibendîlerin başına geçen şeyhler şunlardır ; Seyyit emir Ahmet Bin Mehmedünnecari, Mehmed Üssemkandi, Mehmet Muradünnecari, Ahmet Yekdast Mekii Curyani, Şeyhulharem Mehmet, Şeyh Hafız Ebusait Sahip. Cumhuriyet, 28.12.1930.

²¹² Cumhuriyet, 28.12.1930.

²¹³ Cumhuriyet, 28.12.1930.

²¹⁴ Cumhuriyet, 28.12.1930.

Şeyh Esat 27 Aralık günü hadise ile ilgisi olduğu için İstanbul'da tutuklanmıştır. Onunla beraber gene Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh İsmail Hakkı ve Şeyh Mustafa da tutuklanmıştır. Yapılan araştırma neticesinde Manisa'da Nakşibendîlerin ev ve gizli tekkelerinde Esat efendinin imzasıyla parola tarzında bazı muhaberat evrakı bulunmuştur.²¹⁵

3.5 Teğmen Kubilay

3.5.1 Kişiliği

Mustafa Fehmi Kubilay Giritli Hüseyin Efendi ve Zeynep hanımın ikinci çocuğu olarak. 1906 senesinde dünyaya gelmiştir. Ali isminde bir abisi müzeyyen adında bir kız kardeşi vardır. Osmanlı imparatorluğunda istibdat, Ermeni ve yunan mezalimleri hadiseleri yaşandığında Kubilay henüz çocukluk dönemini yaşıyordu. O, Osmanlı-İtalyan, Balkan, I. Dünya Savaşlarının ülkede meydana getirdiği durumun içinde büyüdü.²¹⁶

1920 yılında Öğretmen okuluna öğretmenlik mesleğine ise İzmir'in söke ilçesinde başlamıştır. Kubilay şehit düştüğünde Menemen 43. Piyade Alayında 1178 yaka numarası ile yedek subay asteğmendir. Aydın Gazipaşa ilkokulundan menemen Zafer ilkokuluna öğretmen olarak atanmıştır. (bu okul daha sonra Kubilay adını alacaktır.) Kubilay'ın kendisi gibi öğretmen olan eşi ile tanışması, Aydın Gazi Paşa okulunda birlikte görev aldıkları dönemde olmuştur. Kubilay ve Vedide Hanım 1928 yılında Aydın'da evlenmişlerdir. Kubilay ve Vedide Hanım'ın Aydındaki bu nikâhı Türk Medeni Kanununa göre Aydın'da kıyılan ilk resmi nikâhtır. Bunun üzerine fazla bir açıklama yapmaya gerek var mıdır? Kubilay'ın medeniyete ve Atatürk'ün açtığı çağdaş yola olan inancı ve inkılâplara olan bağlılığı kanımızca bu örnekten çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır.²¹⁷

Kubilay, askerliği sırasında haftanın birkaç gecesinde çalıştığı okulun yanındaki Türk Ocağına uğrar arkadaşlarıyla keyifli sohbetler edermiş. Ocaktan çıktıktan sonra kışlaya dönerken yürüdüğü yola da “Kışla Yolu” dermiş ve bu gidişle “Kışla yolu” isimli bir roman yazacağı dermiş. Romanın konusunu soran arkadaşlarına, romanında kendisi, arkadaşları,

---

²¹⁵ Cumhuriyet, 28.12.1930.

²¹⁶ Bilgin, a.g.e. , s.18-19.

²¹⁷ Kurtoğlu, a.g.e. s.251.

kışla yolunun geceleri ve gündüzleri var dermiş. Ancak Kubilay, Kışla yolu adlı bir roman bırakmadı ama kanıyla yazdığı devrim yolu'nda bir Menemen olayı bıraktı...²¹⁸

Kubilay Bey zeki, akılcı, yenilikçi bir insandı, milli ve toplum hayatı hakkındaki konular ilgisini çeker, yeni devlete karşı gösterilen en ufak tepkide çabuk sinirlenirdi, zaten genelinde de sınırlı bir mizacı vardı. Sporu çok sever ve İzmir'deki futbol maçlarını kaçırmazdı, kitap okumayı çok sevdiğinden kitap azlığından sık sık yakınırdı.²¹⁹

3.5.2 Basında Kubilay

24 Aralık günü Kubilay ve aynı hadisede şehit düşen iki bekçinin cenaze törenleri yapıldı. Tören öğle vakti başladı. Törene Türk ocağı üyeleri, muallimler birliği heyetinin mensupları, askeri bando, jandarma, İzmir mebusları, vali, belediye başkanı ve halk katıldı. Cenazeler, menemen hastanesinde kefenlendikten sonra tabutlanıp, bayrağa sarılmış ve mezarlığa götürülmüştür. Törende Teğmen İhsan Bey, Teğmen Bahri Bey ve Türk Ocağı adına da Muhittin Bey konuşmuştur.²²⁰

Hadiseden birkaç ay sonra Cumhuriyet gazetesinin önerisi ile devrim şehitleri için bir anıt yapılması gündeme gelir. Nihayetinde konu karara bağlanır ve 30 Ekim 1933 senesinde temel atılır, 26 Aralık 1934 de anıt tamamlanır. Granit taşlardan oluşan büyük bir bloktan sonra birbirine kenetli üç sütundan oluşan anıtın ön yüzünde Ata'nın gençliğe hitabesi bulunmaktadır. Anıta üç şehidin isimleri işlenmiştir.²²¹

Basında Kubilay'ın inkılap yolunda şehit olmasından yola çıkılarak yazılan yazılardan biri olayın ders çıkarılacak yanını ortaya koymuştur. Gazete gençliğe henüz mevki verilmediğini, gençliğin organizasyonsuz olduğunu, kendini yetiştirecek müesseselerden mahrum olduğunu vurgulamıştır. Demek ki Cumhuriyetin en büyük en ateşli cevheri dağınmıştır. Türk gençliği o kadar ateşlidir ki onun bir temsilcisi olan Kubilay tek başına bugün bir eskilikle on dört asırla dövüşmek azmini kendinde bulmuştur. Eskilikte hala imrenecek meziyetler görenler, bu azametli levha önünde kızarsalar gerekir. Gençliğe yeri verilir, organizasyon altına alınırsa nelere kadir olacağını kolaylıkla keşfedebiliriz.²²²

---

²¹⁸ Kurtoğlu, a.g.e. s.251.

²¹⁹ Kurtoğlu, a.g.e. s.252.

²²⁰ Cumhuriyet, 25.12.1930 ; Halk Dostu, 26.12.1930 ; Hür Adam, 26.12.1930.

²²¹ Hâkimiyeti Milliye, 27.12.1934.

²²² Halk Dostu, 30.12.1930.

3.6 Basında Menemen Yorumları

Basın bir ülkenin gündemini yansıtan en önemli haber alma kaynağıdır, özellikle 1930'lu yılların Türkiye'sinde insanların haber kaynağı olan iki nesne vardı, radyo ve yazılı basın. Her ne kadar dönem dönem basına müdahale olmuş olsa da eskiyi incelerken dönemin kalemlerinin konulara bakış açılarını göz önünde bulundurmak gereklidir. Neticede her olay en yoğun olarak yaşandığı yerde yaşandığı dönemin koşuluyla anlamlandırılabilir.

Menemen hadisesi hakkında karar almak için birleşen ve olaya bir isim koymaya çalışan meclisin olayın bir irtica eylemi olduğu konusunda tartışmasız mutabakata vardığını daha önce belirtmiştik. Basında da aynı mecliste olduğu gibi bir birlik vardı ve gazeteciler de büyük oranda bu konuda hemfikirdi.

Türk inkılâbına karşı gerçekleştirilmiş ve inkılâbı karalamaya yönelik olan bu hadise ülke basınında olduğu gibi Avrupa basınında da kendisine yer bulmuştur. Son gelen Fransız gazeteleri olayı tamamıyla saptırarak işlemiştir. Memleketimizin tabii hayat ve idaresi aleyhine aslına uygun olmayan propagandalara girişmişlerdir. İtalyan gazetesi “Corriere Della Sera” ise; olayı Türk basınından farksız işlemiştir. Buradan yola çıkarak anlıyoruz ki Fransa ve Fransızların memleketimize karşı dostluk beslemiyorlar. Ancak İtalya son dönemde süregelen siyasi temasların neticesinde Türk ülkesiyle yakından alakadardır. Bunların dışında Batı Avrupa gazetelerinden bir kaçı son hadise üzerine Cumhurbaşkanının görevinden çekileceğini iddia etmişlerdir, bu da olayı olduğundan çok daha büyük bir mevzumuş gibi yankılandırmak teşebbüsünden doğan uydurma bir haberdir. Zaten Anadolu ajansı; ecnebi ajanslarından gelen bu tip asılsız haberleri tezkip etmektedir.²²³

Diğer taraftan aynı dönem içerisinde bir diğer sahte haber de Menemen'deki hadisenin bir benzerinin Bergama'da da yaşandığı yönünde olmuştur, ancak bu da asılsız ve sahte bir haberdir, şüphesiz ki bu tarz asılsız haberlerle halkı korkuya düşürmek ve hükümeti zorda bırakmak istenmektedir.²²⁴

Basın yapılan soruşturmaları ve yargılamaları da günü gününe yayınlamış ve olayın gündemdeki yerini korumasına katkıda bulunmuştur.

---

²²³ Acar, a.g.e. , s.34.

²²⁴ Halk Dostu, 26.12.1930.

Hür adam gazetesi yorumunda yıkılmış irtica hadisesinden kalan molozların öneminin olmadığını bu ve bu gibi olayların inkılâbın ilerleyişine engel olamayacağını ve Türkiye’de inkılâbı kucaklayan, köylüden darülfünunluya kadar, bütün halkın açılmış gözlerinin olduğunu söylemiştir. On dört milyonluk bir milletin içinde bir avuç mürteci kafalı bulunsa bile, bunlar milletin genelinde nüfuz bulamaz. Çünkü millet yaşamak istiyor, bunun da tek yolu laik cumhuriyetten geçiyor.²²⁵

Basın hadisenin sebeplerini de kendi arasındaki atışmalar ile aramaktaydı. Halk Dostu gazetesi hadise hakkında dikkat çekici başlıklar atmıştı. “Eşkîyalar silahları nereden buldular”, “Dine davet” , “Ecnebi Parmağı” bu ilginç başlıklardan sadece birkaçıdır. Ecnebi parmağı konusunu getirip birleştirdikleri nokta Derviş Mehmet ile arkadaşlarının Çerkez Ethem ve bir ecnebi hükümeti hususi memurları ile anlaşıp ortak bir eylem planlamış olabilecekleri konusudur.

Gazete “Mehmetlerden biri anlatıyor” başlığı ile verdiği haberde de asilerin “Koroğlu ve karagöz gazetesinin daimi takipçileri olduklarını söylediklerini ve kendilerine ilham veren şeyin Burhan Cahit’in “Kan kulesi” adlı romanı olduğuna yer veriyor. Yine Halk Dostu gazetesinden Sadri Ertam olayı bir hikâyeye ile süsleyerek anlatıp, cehaletin önemini vurgulamıştır. Şeriat diye seslenenlerin aslında pek çoğunun şeriatın tam manasının ne olduğunu bilmediklerini belirtmiştir.

“Bana sarışın bir şeriat getirin...

Menemen sokaklarında kan aktı... Yüzleri sönmüş bir takımadamlar, avaz avaz bağırdılar... Şeriat isteriz... şeriat isteriz... Bu hadiseyi okurken insan bir sürü yeşil cübbeli kelimelere tesadüf ediyor. Mehdi, sancağı şerif, decal, halife, Kıtımir...

Bu kelimeleri kullanan insanlar ne değerdedir fazla düşünmeye gerek yoktur. Kabakçı Mustafa isyan bayrağını çekmiş ve menemen de olduğu gibi etrafındaki kuş beyinlilere “şerait isterik” diye sokağa fırlamış, isyan edenlerin arasında gayet cahil bir o kadar da çevresi geniş bir su başı varmış. Kabakçı Mustafa bunun nüfusundan faydalanmak istemiş ve kendisine çok iltifat etmiş. “Kuzum ağa, herkes şeriat istiyor bu şeriat kimdir?” Kabakçı Mustafa kurnaz fikri ile ağayı etkisi altına almak niyetindeymiş ve subaşının kadına olan meylini bildiğinden kulağın eğilmiş ve “sen de iste, çünkü şeriat çok güzel bir kadın ismidir” demiş ve subaşı da bunun üzerine sokaklara

---

²²⁵ Hür Adam, 27.12.1930 ; 30.12.1930.

fırlayıp şeriat isterim diyerek haykırınca etrafındaki adamları bir baş kesip subaşıya getirmişler. Ancak subaşı “ben bunu istemem bana lepiska saçlı sarışın bir şeriat getirin “ demiş ... İşte menemen hadisesini çıkardan cahil mürteciler de aynı bu hikayedeki gibi ne istediğini bilmeyen sefillerdir.. Onlara istediklerini vermeliyiz, onlara sabunlu, sehpalı, ipli bir şeriat hediye etmeliyiz.”²²⁶

H. Nabizade ise aynı gazetede yazısında Yunan Parmağı sorusuna yanıt aramıştır.

Menemen hadisesi tam bir irtica hareketidir, beş küçük cahilin kafasından çıkmadığı aşıkârdır, öyle bile olsa inkılâbın çok hassas, çok şiddetli davranması gerekir. Türkiye'nin genç inkılâbı bu yolda tecrübeler geçirmiştir. Şeyh Sait tecrübelerin başında gelir. Eğer hükümet o zaman tehlikeyi görmüş olsaydı yüzlerce Türk yavrusunun kanı dökülmeyecekti. Zayıf bütçemiz milyonlarca masrafa girmemiş olacaktı. Bugün öyle gafil değiliz ve olamayız da Beş kişilik hadisenin genişliğinin ve ustaca planlanmış olduğunun farkındayız. Anladığımız bir hakikat daha var ki eyleme ecnebi parmağı da karışmıştır. Anadolu telgraf ajansı bu ecnebi devletin ismini de belirtmiştir. “Yunanistan” ! ... Bu kadar tantana ile dostluğumuzu ilan ettiğimiz bir devletin bu kadar küçük ve adi işlere girişmekte nasıl bir fayda beklediğini düşünmek istemiyoruz. Bu olsa beklide yalnız bir takım gayri resmi komitelerin ve komitecilerin işidir.²²⁷

Anadolu gazetesi Menemen hareketinin yeni asır gazetesinde aylardan beri süren “açlık, sefalet var, halkı susturdular” başlıklarıyla vermiş olduğu haberlerden kaynaklandığını söylemiştir. Anadolu baş muhabiri Haydar Rüştü Bey, Yeni Asır baş muhabiri İsmail Hakkı Bey'e hücum ederek memleketteki şehitlerin altı mecnunun kurbanı değil, aylardan beri canlanan İrticanın şehitleridir demektedir. Hürriyet gazetesi de bu hareketlerde muhalif gazetelerin şuarsuz yazılarının etkili olduğunu vurgulayarak “efendiler, muhalif gazete değil, ihtilal beyannameleri yayınlıyorsunuz “ demektedir.²²⁸

Hâkimiyeti Milliye meselenin nedenlerini deşışmeyen zihniyetlerde ve eskinin kalıntılarında aramaktadır;

“Tekkeleri kapadık, fakat dervişler yaşıyor! Medreseleri kapadık; fakat onlardan ayrılanlar duruyor, Halifeliliği kovduk; fakat saltanat devrinin nimetleri içinde, o tatlı hatıraları hala zihinlerde. Şapkayı getirdik; fakat onu taşıyanları arasında hala bizi tekfir edenler var... Tekrar ediyoruz: Bütün bu unsurlar, inkılâp için mutlak bir tehlike teşkil etmez. En büyük tehlike; mesul

²²⁶ Halk Dostu, 26.12.1930

²²⁷ Halk Dostu, 26.12.1930.

²²⁸ Cumhuriyet, 28.12.1930.

ve gayri mesul hükümet ve inkılâp müesseselerinin kayıtsızlığından, müsamahasından, özellikle de bütün ufukları pembe gören sınırsız bir iyi niyetten doğar.”²²⁹

Burada dikkat çekilen husus olayın görünen sebepleri ve gözükten faileri değil, altında yatan amaç ve gizli faillerinin tanınıp kökünün kurutulması maksadıyla açık göz olunması, çalışılmasıdır. Ayrıca bu hareketlerin tekrarlanmaması için inkılâbın kültür kurumlarının devreye girerek sevdirmesi belirtilerek ilk kez olayın bu boyutunda fikir üretilmiştir.²³⁰

İstanbul ve İzmir’de yayınlanan gazetelerden hükümet taraflısı ile muhalifi olan gazeteler arasında Menemen Olayı konusunda ciddi münakaşalar olmuştur. İstanbul’da yayınlanan hükümet yanlısı Milliyet gazetesi ile muhalefet yanlısı Son Posta gazetesi arasında atışmalar yaşanmıştır. Milliyet baş yazarı Falih Rıfkı Atay’ın “Demokrasinin Başı” adlı yazısında; bizim demokrat, laik, liberal muhalefet çocuğunu “Balıkesir’de” bir tekkede yatırıp kaskete yarım keçe külah biçimi veren müritler büyülmeye çalışmadılar mı? (Fethi Bey’i kast ederek) sözleriyle muhalefeti Menemen olayından sorumlu tutuyordu. Son Posta gazetesi ise kendilerinin İnkılâp konusunda diğer tüm aydınlar ile aynı kanıda olduklarını yazıyordu.²³¹

İstanbul’da oluşan bir diğer basın tartışması da Vakit ve Yarın gazeteleri arasındadır. Vakit gazetesi “alakasızlık” başlığı ile verdiği haberde, Yarın gazetesine göre Menemen Olayı’nın olmadığını belirttiğini, bu gazetenin Halk fırkasına ve hükümetine karşı muhalefet yapan bir gazete olduğunu, Anadolu ajansı tarafından bildirilen hiçbir haberi bu gazete tarafından yayınlanmadığını belirtmiştir. Bütün gazetelerin gündemin en önemli konusu olan hadiseyi takip ettiğini ancak Yarın gazetesinin meseleyi nasıl bu denli ihmal ettiğini sormuştur. Yarın gazetesi ise kendilerine karşı, Milliyet, cumhuriyet, akşam gazetelerine tepki göstermiştir. Gazete; Falih Rıfkı Bey’i taşkın ruhlu imamzade olarak yorumlamıştır. Ayrıca olayın abartılacak bir hadise olmadığını altını çizmiş bu yüzden diğer gazetelerin yayımlarının abartılı olduğunu belirtmiştir.

3.7 Bölüm Sonu

²²⁹ Hâkimiyeti Milliye, 30.12.1931.

²³⁰ Hâkimiyeti Milliye, 30.12.1931.

²³¹ Milliyet 25.12.1930 ; Son Posta 27.12.1930 ; Kurtoğlu, a.g.e. s.244.

Olayın ardından çok çeşitli yorumlamalar yapılmıştır. Mesela olayın hükümet tarafından kasıtlı olarak çıkartıldığı amacın muhalefetten kurtulmak olduğu ya da Nakşibendîliği kurutmak olduğu gibi yorumlamalar yapılmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi Mustafa Kemal SCF' yi bizzat kendisi kurdurtmuştur ve kendi kız kardeşi de dâhil olmak üzere pek çok yakın dostunu partiye yönlendirmiştir. O halde bu tarz bir ihtiyacın oluşması pek mümkün görülmemektedir. Diğer taraftan gizliden çalışan tarikatın varlığı kestirildiğinde zaten meşru olamayan bir oluşumun kurutulmasını meşru bir temele dayandırmak için düzmece bir isyana ihtiyaç yoktur, rejim zaten bunu yapabilecek güçtedir.

Bir kez daha gözler önüne serilmiştir ki Türkiye devleti yapılan devrimlerden ödün vermeyecektir. Menemen olayının yaşanması ülke içindeki gericilerin varlığını sürdürdüğünü de ortaya çıkarmıştır. Bunun varlığı ülkenin henüz tam demokratik bir siyasal çeşitliliğe ulaşamayacağına kanıttır. Çünkü mevcut rejimi yıkmaya çalışan bir kitlenin varlığı ve gizlice örgütlenmeyi sürdürdükleri görülmüştür. O halde bundan sonra yapılması gereken inkılâpları halka daha iyi benimsetmenin çalışmalarına başlamaktır, yani yenilik hareketleri halk tabanına daha iyi difüzyon edilmelidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÇE EZANIN KABULÜ MESELESİ

Yeni cumhuriyet kuruluşunun ilk yıllarında yeni bir devlet olmanın gerekliliğini yerine getirmenin yanı sıra modern hayatın gereklilikleri için çalışılmış ve bu doğrultuda inkılâplar gerçekleşmiştir. Her bir inkılâp gerçekleşikten sonra onun benimsenmesi ve işlerlik kazanması için de yeni değişimler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti 700 yıllık bir devletin kalıntıları üzerine ondan kalanlarla kurulmuştur. Ancak kurulan bu yeni Türk devletini öncekilerden ayıran bir nokta, yerine kurulduğu devletten tamamen farklı bir rejimle başa gelmesi ve adeta eski devletin yıkılışının yeni devletin kuruluşuna bağlanmasıdır. Oysaki Osmanlı'nın yıkılmasının yeni kurulacak devlet ile ortak noktası bağımsız yaşamayı bir kimlik haline getirmiş Türk insanının devleti olmasıdır. Bu husustan hareketle aynı topraklar üzerine, farklı bir rejimle yeni kurulan Türk devletinin kabulü, bazıları için oldukça güç olmuştur. Çünkü insanların alışkanlıklarından vazgeçmesi zordur, dahası Osmanlı halkı ne kadar iç karmaşa yaşarsa yaşasın başlarında Osmanoğullarından başka bir yönetim lideri görmeyi akıllarından bile geçiremezlerdi, çünkü bu zihniyet kaynağını eski Türk inancı olan Gök tanrı dininden alırdı, yani hükümdara bu yetki tanrı tarafından bahşedilmişti ve aksi de düşünülemezdi.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman inkılâplara işlerlik kazandırabilmek için yoğun bir çaba harcamak zorundaydı. Çünkü her şeyden önce cumhuriyetin devamlılığını sağlamak ve konumunu sağlamlaştırmak için devleti devlet yapan temel unsur olan halkın yenilikleri benimsemesi ve yaşam biçimi haline getirmesi gerekiyordu. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti, doğal zenginlikleri ve jeolojik konumu itibariyle güçlü Avrupa ülkelerinin iştahını kabartan bir unsur olmaya devam ediyordu. Dönemin Türk halkının yumuşak karnı elbette ki din hususunda odaklanıyordu. Osmanlı devleti hükümdarı İslam ülkelerinin halifesiydi ve bu sebeple dinin koruyuculuğu Türk ülkesindeydi. Yani halk kendini, halifesine, Allah'tan gelen

bir yükümlülükle de bağlı hissediyordu. Yeni rejimin kurulması hilafet ve saltanatın kalkması, Müslüman halkı hiç şüphesiz bir paniğe sürükledi. Cumhuriyet rejimi hilafeti bünyesinde barındıramazdı bu yüzden de gerek hilafet gerekse saltanatın kaldırılması bu müesseselerin yanlıları tarafından ülke içinde çatlak seslerin oluşmasına sebebiyet verdi. Türk ülkesinin toprakları üzerinde çıkar güden Avrupalı devletler de bu dini kökenli olumsuz tutumları kendi amaçları doğrultusunda güdüleyen bir pozisyon aldılar. Böylece saflar oluşmuştu. Avrupa uzun yıllara yaydığı Türkleri yıkma zincirinin yeni halkası da kurulan genç Cumhuriyetin yoluna taş koymak olarak sürecekti

Harf inkılâbından sonra dil alanında da devrimler yapılmaya başlandı. Ancak bu inkılâpların teoride kalmaması için bunların bir biçimde hayatın içerisine kanalize edilmesi, günün içinde insanların yaşamlarında işlerlik kazanması gerekiyordu. Bu bağlamda devlet halkına “gücümü senden alıyorum ama otorite benim” mesajını vermeliydi. Bunun da en belirgin uygulamasını ezan’ın Türkçe okunması hususunda gözlemleyebilmekteyiz.

Bilindiği gibi Osmanlı ülkesinde Osmanlı’ca dediğimiz Arapça Farsça ve eski Türkçenin karışımından oluşan bir dil kullanılıyordu. Osmanlının son yıllarında dil neredeyse çıkmaz bir hal almıştı ve bu farklı uygulamaları bir potada eritmek gerekiyordu. Bu dönem içerisinde 1932 yılında ezanın Türkçe okunması gündeme geldi. Bu halkın yeniliklere açıklığını aslında bir derece ölçme, harf ve dil devrimin işlerliğini kontrol etmenin bir dışa vurumuydu. Bu yolla devrimin uygulanışının halk üzerindeki etkileri de gözlemlenmiş olacak, ne kadar benimsendiği görülecekti.

Atatürk Devrimi, yalnız siyasal, hukuksal ve sosyal bir devrim değil, aynı zamanda kültürel bir devrimdir. Halkın açlıktan ve yoksulluktan kurtarılmasının yanında, iç huzuruna da ulaşmasını ve yücelmesini göz önünde tutmuştur, Türk ulusunu dil, tarih, resim, musiki başta olmak üzere sanatın tüm dallarına yöneltmek istemiştir. Tam bağımsızlıktan söz ederken, yalnız siyasal ve ekonomik bağımsızlığı düşünmemiş, bunların yanına adalet bağımsızlığını, parasal, askersel ve özellikle kültürel özerkliği de koymuştur.

Atatürk dil sorununa da büyük önem vermiştir. Bilindiği gibi dil, bir ulusu ulus yapan değerlerin başında gelir. Ulusu simgeleyen bir öge, ulus bireyleri arasındaki ilişki ve iletişimi sağlayan bir araçtır dil. “Ülkesinin yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk ulusu, dilini

de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” Demıştır. Türkçemizin Arapça ve Acemce’den arındırılmasını amaçlamıştır. “Yabancı güçlerin yardımıyla ayakta duran bir ülkeye bağımsız denemeyeceği gibi, yabancı dillerin desteklemesiyle görevini yapmaya çalışan bir dile de bağımsız denemez” düşüncesini benimsemiştir. Bu nedenle Türk dil Kurumunu kurmuş ve onun çalışmalarına destek vermiştir.²³²

4.1 Ezan

Namaz vakitlerinin girdiğini bildirmek üzere müezzin tarafından okunan ve özel sözlerden oluşan dini bir davettir. Geleneksel kabule göre ezan, hicretten (622) sonra okunmaya başlandı kentteki Müslümanların her namaz vakti camide toplanmaları güçleşince, namaz vakitlerinin bilinmesi için Peygamber Efendimiz bazı sahabelerle toplanıp bu konuda görüştü. Ateş yakmak, çan çalmak, bayrak asmak gibi öneriler kabul görmedi, Peygamber Efendimiz; “ Çan Hıristiyanların âdeti, boru Yahudilerin adeti, ateş ise Mecusilerin adetidir.” buyurdu. Sonunda ensardan Abdullah Bin Zeyd kendisine düşünde öğretilen ezanı anlatınca, bu çağrı biçimi bütün Müslümanlarca benimsendi. Hz. Muhammed’in buyruğuyla ezanın sözleri Bilal-i Habeşi’ye öğretildi. Bilal yüksek bir yerde ezan okuyarak Müslümanları namaza çağırmaya başladı.²³³

4.2 Türkçe Ezan’a Giden Yol

4.2.1 Yeni Türk Harfleri

Türk ulusunun “Osmanlı-Türk” kültüründen, “Ulusal Türk” kültürüne geçişini noktlayan en büyük dönemeç yeni Türk harflerinin kabulüdür.²³⁴

4.2.1.1 İkinci meşrutiyet öncesi

---

²³² M.İskender Özturanlı, *Laik Devlet Sarıklı Siyaset*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003, s.69.

²³³ Anabritannica C.12 s.471997.

²³⁴ Ömer Asım Aksoy, *Atatürk ve Dil Devrimi*, Adam Yayınları, Ankara. 1963. s.9.

Bizde alfabe (elifba) konusuna dokunanların öncüsü Münif Efendi olmuştur. Münif Efendi'nin bu yoldaki fikir girişimlerini şöylece özetleyebiliriz: Antepli Münif Efendi (Sonra Paşa) 11 Mayıs 1862'de (13 zilkade 1278) kurucusu bulunduğu "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği bir konferansta alfabe konusunu ele almış, Arap harflerine yeni bir şekil vermek, yazılış ve okunuşlarını kolaylaştırmak düşüncesini ortaya atmıştır. Paşa Latin esasına dayanan imla hakkında şu fikirleri belirtmiştir: "Avrupalıların yazılarında bizimkisi gibi zorluklar olmadığı için altı yedi yaşındaki çocuklar okumayı öğrenip, yanlış yazabiliyorlar."²³⁵

Kullanılmakta olan Arap harflerinin ıslahı ile ilgili bir girişim de dışarıdan, Ahundzade Mirza Feth-Ali (Deth-Ali) tarafından yapılmıştır. Feth-Ali 1863 (1278)'de Tiflis'ten kalkıp İstanbul'a gelerek, Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'ya eserleriyle birlikte, bu konuda hazırladığı "Harflerin ıslahı" projesini sunmuştur. Fuat Paşa, Ahundzade'nin bu Farsça kitapçığı ile birlikte tasarısını da incelemek üzere "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye"ye göndermiştir. Tasarı önemle dikkate alınmıştır. Arap alfabesinin gerçekten Türkçeyi yazmaya elverişli olmadığından, ıslaha muhtaç olduğuna çoğunlukla karar verilmiştir. Ancak düzenlemenin genel olarak kabulünün olanaksız olduğu ileri sürülerek, tasarının uygulanmasından vazgeçilmiştir. Tiflis'e eli boş dönen Ahundzade Mirza Feth-Ali, bundan sonra İslam alfabesini bırakıp Latin harfleri Üzerinde durmuş, bu yolda bir çalışmaya geçmiş, bir süre sonra, ikinci bir layiha hazırlamış Sadrazam Ali Paşa'ya göndermiştir. Mirza Feth-Ali, Sadrazama gönderdiği bu yeni tasarısında Latin harflerinin kabulünün gerekliliği üzerinde durmuştur. Ancak bundan da olumlu bir sonuç elde edememiştir.²³⁶

1869'da İbrahim Şinasi, 1884'te Ebuzziya Tevfik basımda kullanılan Arap harflerini oldukça ıslah etmişler, Ebuzziya 519 olan harf ve işareti 110 sayısına indirmiştir.²³⁷

---

²³⁵ y.a.g.e. , s.10.

²³⁶ Burada şunu da açıklamak gerekmektedir. Münif Efendi ve Feth-Ali'den bir süre önce, büyük Türk bilgini Ahmet Cevdet Efendi(Paşa) , 1851 yılında yazıp yayımladığı ünlü kavâid-i Osmaniye kitabında, Türkçemizde bulunup da Arap harfleriyle gösterilemeyen sesler için bir yazı yolu aramak gerektiğini önemle belirtmiştir. Bunun üzerine , "Encümen-i Dâniş" de bu konu üzerinde durmuş ve 1863-1864 ders yılı kitaplarında Arap yazısı harekeli (üstün, esre,ötreli) olarak kullanılmıştır. M.Şakir Ülkütaşır *Atatürk ve Harf Devrimi*", Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1998, 55.

²³⁷ Ülkütaşır, a.g.e., s.56.

4.2.1.2 İkinci meşrutiyet devri ile Cumhuriyetin ilk yılları

1908 (10 Temmuz 1324) II. Meşrutiyet ilanından kısa bir süre sonra , “harf” ve “imla”yı ıslah yolunda resmi ve özel girişimler, yapılmıştır.1912 (1328)’ye gelindiğinde Harf ıslahı meselesi iyice hararetlenmiştir. Mili Mücadele zaferle sonuçlandıktan ve TBMM Hükümeti kurulduktan sonra 21 Şubat 1923 tarihinde İzmir’de Kazım Karabekir Paşa’nın başkanlığı altında toplanan İzmir İktisat kongresi bir kalkınma çalışmasıyla, ekonomik ve sosyal birçok meselenin müzakeresine yol açmıştı. İşte bu müzakereler sırasında “Latin harfleri’nin kabulü hakkında, kongrenin işçi delegelerinden İzmirli Nazmi ile iki arkadaşı tarafından bir önerge verildi. Kazım Paşa bu önergeyi okumaya bile lüzum görmez. 5 Mart 1923 günlü Hâkimiyeti Milliye gazetesinde “Latin Harflerini Kabul Edemeyiz” başlıklı bir demeci yayınlanır. Bu bir takım tartışmaları başlatan bir demeç olmuştur. Arap yazısının bırakılmasını istemeyenleri yüreklendirirken, Arap yazısının atılıp Latin yazısının getirilmesini isteyenlerin de sesinin yükselmesine neden olur.²³⁸

Cumhuriyet döneminde de beş yıldır tartışılmıştır alfabe meselesi. Bu konuda söyleyecek sözü olan herkes düşüncesini açıklamıştı. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal bu tartışmaları özgür bırakmıştı. Eylül 1922’de gazeteci Hüseyin Cahit yalçın’ın “neden Latin harflerini almıyoruz” biçimindeki sorusunu zamansız bulmuş ve geçiştirmiştir. Ondan sonra da harf devrimine kadar Gülhane’deki o mühim konuşmaya kadar konuşmamıştır.²³⁹

1926 yılında yazı tartışmalarının kızıştığı günlerde de Atatürk, hep susmuş, tartışmaları izlemekle yetinmiştir. Ancak 1928’de resmen Dil encümeninin kurulmasından sonra Atatürk, kendi düşüncesini belli etmeye başlar. 4 Haziran 1928 günü Ankara’dan İstanbul’a yola çıkmadan önce Dil komisyonuna²⁴⁰ kişisel düşüncelerini bildirir. İstanbul’dan encümenin çalışmalarını sürekli olarak izler.

---

²³⁸ Ülkütaşır, a.g.e. , s.56.

²³⁹ Atatürk çeşitli dönemlerde çevresindekilerin harf inkılâbı ile ilgili ağzını yoklardı, bir keresinde Çankaya köşkünde Yahya Kemal Beyatlı’ya “bu kitaplar çok güzel ama bütün halkımıza okutmak çok zor, bu harfleri öğretmek güç, Latin harflerini kabul etmeli.” demiştir. Yahya Kemal ise bu düşünceye karşı çıkmış ve bunun zengin geçmişimize zarar vereceğini söyler. Mustafa Kemal kendisi ile bir tartışmaya girmez sadece fikrini öğrenmiştir. Mustafa Kemal’in devrimlerinin başarıya ulaşmasının bir nedeni de budur. O tesadüflerden ziyade daima planlı adımlar atarak doğru zamanda doğru atılımları yapmıştır.

²⁴⁰ 20 Mayıs 1928 de büyük millet meclisinde uluslar arası rakamın kabulü görüşülürken yeni harfler meselesi de ortaya atılmıştır. “maarif Vekilliğinin teklifi üzerine dilimizde Latin harflerinin kullanılabilirliği üzerine araştırma yapılması için bir dil encümeninin kurulması Bakanlar Kurulunun 23 Mayıs tarihli toplantısı ile kabul edildi. Kurul derhal çalışmaya başlatılmıştır. Çalışmaları daha yakından izlemek isteyen Mustafa Kemal, üyeleri

Cumhuriyet Hükümeti, harf devriminden önceki kısa zaman içerisinde kullanmakta olduğumuz rakamları değiştirmek, Latin kökenli olan yeni rakamları kabul etmek ile yenileşmeye başladı.²⁴¹

3 Kasım 1928 günü yürürlüğe giren Türk harfleri yasası gereğince, Türk basını 1 Aralık 1929 da yeni yazıya geçmek zorundaydı. Ama gazetelerden baktığımız örnekler göre zaten bir süreden beri zaman zaman çeşitli başlıklar bilinen şiirler Latin alfabesi ile veriliyordu ve bu yasal zorunluluktan önce de Latin harfleri pek çok gazetede kullanılmaya başlanmıştı.

1928 yılı içinde, yaşamsal önemdeki devrimler, daha doğrusu değişimler, çok kısa aralıklarla birbirini izledi. Türk ulusu, İslamiyet'e girdiğinden beri, yavaş yavaş İslam kültürünü benimsemişti. Din kitapları yolu ile etkili olan Arap kültürü ve Arap yazı dili ile birlikte, doğal olarak, Arap harflerin (abecesini) de almıştı.

Atatürk kamuoyunun yeterli ölçüde hazırlanmış olduğuna inandıktan sonra , yeni bir fonetik harf sistemi oluşturmak üzere İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında aylarca durmaksızın çalıştı. Nihayetinde Halk Partisi, 8 Ağustos 1928'de Sarayburnu parkında bir eğlenti düzenlemişti. Gece yarısına doğru, halk, Atatürk'ün eğlentiye onurlandırmak üzere parka geldiğini öğrendi. Bir aralık, hiç beklenmediği bir sırada, ortaya bir kürsü koydurttu ve konuşma yaptı.

“Arkadaşlar, güzel dilimizi anlatmak için yeni Türk harflerini benimsiyoruz.

Arkadaşlar, Bizim, güzel, uyumlu, zengin, dilimiz yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Yüzyıllardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız belirtilen işaretlerden kendimizi kurtarmak zorundayız. Dilimizi anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle bunu yapacağız, ben inanıyorum.

Yurttaşlar, yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz, Bütün Ulusa köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu yurtseverlik ve ulusçuluk görevi biliniz. Bu görevi yaparken düşününüz ki bir ulusun, bir toplumun yüzde sekseni okuma yazma bilmezse, bu ayıptır”²⁴²

---

1 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'a çağırılmış ve son hazırlıklarla birlikte yeni alfabe kullanıma hazır hale getirilmiştir.

²⁴¹ 1928 yılı mayıs sonlarında hükümet TBMM'ye şu önergeyi sundu. “ madde 1 – Devlet, vilayet, şehremaneti gibi resmi yerlerin yazı işlerinde beynelmilel rakamların kullanılması mecburidir... Madde 2 – Bu kanun 1 Haziran 1928 tarihinden itibaren geçerlidir. Madde 3 – Bu kanunun ahkâmını icraya İcra Vekilleri Heyeti (bakanlar Kurulu) memurdur. Ülkütaşır. A.g.e. S.58.

İşte harf devrimi de ulusa seslenen Atatürk'ün kendisince başlatılmış bulunuyordu. Mustafa Kemal hitap ettiği kalabalığa arkadaşlar diyerek sesleniyordu bu onun halkçılığını vurgulamaktaydı, bunun dışında konuşmadan çıkan bir diğer sonuçta harf devriminin dil devriminin bir ön koşulu olduğudur. Yani aslında bu girişim Dil Devriminin habercisiydi.²⁴³

Atatürk'ün Sarayburnu'ndaki tarihi nutkundan sonra 11 ağustos 1928 günü, Dolmabahçe Sarayı'nda yeni Türk harfleri üzerine, ilk uygulama dersi açılmış ve böylece bir alfabe seferberliği başlamıştı. Bu ilk derste bazı mebuslara, Cumhurbaşkanlığı maiyetindeki memurlar ve başka büyükler katılmıştır. Bu derste yeni harf şekilleri ve bunların delalet ettiği sesler açıklanmış, örneklerle uygulamalar yapılmıştır. Ders iki hafta kadar sürmüştür.²⁴⁴

Yani Cumhuriyet hükümeti, yazı devrimini artık hayata geçiriyordu ve dil devrimine doğru da bir adım kalıyordu. Başvekil İsmet İnönü imzasıyla, 26 eylül 1928 günü bakanlar kuruluna şu genelge gönderildi.

“Umum dairelerde Arapça ve Acemce terkiplerle isim alan makamlara yeni dil ve harflerimize göre unvanlarını tespit ve neticesini bir proje halinde Başvekalete tevdi eylemeleri lüzumunun tebliğini rica ederim efendim.”²⁴⁵

Baş bakanlığın bu emri üzerine müsteşarlar ve dil encümeni üyelerini toplayarak. Makam adlarını incelediler. Eskiden kullanılan adların yeni karşılıklarını saptadılar. 175

---

²⁴² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Atatürk Araştırma Merkezi , I. Ankara 1945, s.345.

²⁴³ Mustafa Kemal Paşa'nın “Bizim zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir .Büyük Türk milleti, cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline aynen böyle bir vasıta ile sıyrılabilir.” sözleri dil devriminin yaklaşmakta olduğunun kanıtıdır. O halde anlıyoruz ki Mustafa Kemal yapmış olduğu her işte belirli bir plan ve program izleyip yaptıklarını yapacaklarına ön koşul olacak biçimde düzenlemiştir. 1922 Eylülünde Latin yazısı için daha zamanı gelmemiştir demiştir. Çünkü Türkiye’de harf devriminden önce yapacağı başka önemli işler vardı. Bunlar zamana göre sıralanacaktı. Nitekim harf inkılabının zamanı geldikten sonra Mustafa Kemal bunu da gerçekleştirmiştir ve Harf devrimi başladıktan birkaç ay sonra, Atatürk, halk okulları öğrencisini, yani bütün ulusu denetlemek üzere dolaşmaya çıkmıştır. Dödüğünde Arap harfleri okuma yazma bilmeyenlerin Türk harflerine hemen alıştıklarını gördüğünü söylemiştir. Henüz ortada yetkililerin onayından geçmiş bir kılavuz olmadan, henüz okul öğretmenleri göstermeye başlamadan Yüce Türk ulusunun yararlı olduğuna inandığı bu yazı konusunda bu denli yüksek bilinç ve anlayış, özellikle çabukluk göstermekte olduğunu görenin kendisi için gerçekten büyük bir mutluluk olduğunu söylemiştir. Kısaca Mustafa Kemal devrimlerinin hem hazırlayıcısı, hem uygulayıcısı ve işlerliğinin takibatını bizzat kendisi üstlenmiştir. Bilal N. Şimşir , *“Türk Yazı Devrimi”* Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara, 1992. s.223.

²⁴⁴ M.Şakir Ülkütaşır, , *“Atatürk ve Harf Devrimi”* , Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1998, s.13.

²⁴⁵ Şimşir, a.g.e , s.223.

kalemlik bir liste ortaya çıktı.²⁴⁶ Makam isimlerindeki değişiklikler ile devrim sosyal hayata izdüşümünü yaşıyordu. Eski adlar yenileştiriliyordu.

Harf değişikliğinin görüşülmesi üzerine toplanan mecliste İsmet Paşanın konu hakkında yaptığı konuşma aslında meselenin temel açıklamasını yapıyordu, Paşa “işin esası şudur ki amacımız milleti cehaletten kurtarmaktır...” diyordu.²⁴⁷ Büyük millet meclisi toplanıp da, harf devrimine ilişkin yasayı görüşüp onayladığında yeni abece yürürlüğe girmiş bulunuyordu.²⁴⁸ 3 Kasım 1928 de ise Resmi Gazete ile yayımlanan ve yürürlüğe giren 1353 sayılı bu kanun, devlet dairelerinde, okullarda, basılacak eserlerde, levha ve tabelalarda yeni harf kullanılmasını emreder.²⁴⁹

4.2.1.3 Devrimin İşleyişinin Kontrolü

Yeni harfler kullanılmaya başlandıktan sonra yeni uygulamanın uyumlaşma sürecinde aksaklıkların yaşanacağı bilinmekteydi. Hatta bir süreliğine gazetelerin ve yazışmaların bir yanının Osmanlıca diğer yanının ise Latin harfleri ile yazılması insanların bu şekilde bu süreci atlatmaları önerisi yapılmış, ancak Mustafa Kemal bunun olanaksızlığını belirtmiştir, çünkü herkes eski harfleri okuyacak yeni harfler sadece görüntüde kalacaktı, yani devrimin işlerlik kazanması o süre boyunca öte atılmış olacaktı.

Bu fikirden sonra resmi yazışmaların tümü Latin harfleriyle yapılırken ordunun içinde bile İsmet Paşa'nın bazı hükümet binalarını teftişlerinde eski yazı ile yapılmış yazışmalara rastlamış olması gerçekten önemsenmiş bir durumdu. Çünkü sadece daireye gelen yazılar değil daireden gönderilen yazılarında eski harfler ile yapılmıştı. 1932'nin sonuna gelene kadar bu tip bir uygulamalar ile karşılaşmak gerçekten yerine oturmayan bir şeylerin varlığını gösteriyordu.²⁵⁰ Yine aynı dönem içerisinde yapılan kontrollerden orta ve yüksek okullarda okuyan öğrencilerin ders notlarını Arapça harfler ile yazdıkları tesbit edilmiş, hocaların da buna müdahale etmediği hatta pek çoğunun da eski sistemi kullandığı anlaşılmıştır.²⁵¹

²⁴⁶ Örneğin; Kalem-i Mahsus (hususî kalem) , Divân-ı Riyaset (Riyaset Divanı) , Müessesat-ı Diniye Müdüriyeti (Dini Müesseseler Müdürlüğü) olarak karşılık bulmuştur.

²⁴⁷ TBMM Z.b.C. C.5 , Devre: III , İctima II. 11.11.1928.

²⁴⁸ Çetin Yetkin, “*Kemalizm*”, Otopsi yayınları, İstanbul,2004. s.128.

²⁴⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atatürk ve Dil Devrimi*, Adam yayınları, Ankara 1963, s.18.

²⁵⁰ BCA, (Kur Kod. 030.10 / Yer No. 144.32.14.) 28.11.932. , (Kur.Kod. 030.10 / Yer No. 144.32.9.) 14.01.930.

²⁵¹ BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 144.32.10.) 25.04.931.

Yine harflerin uygulanmaya başlamasının hemen ardından gizli gruplar halinde din ile yazıyı bağdaştıran çevreler kendi aralarında eğitim verirken eski yazıyı kullanmak istemişlerdir.²⁵² Ya da Kula'da yaşanan basit protesto benzeri çeşitli önemsiz olaylar yaşanmamış değildir. Ancak halkın büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmiyor olması yeni yazının öğrenimi kolaylaştırdığından olsa gerek gericiler bu alanda pek ciddi bir tecavüz gerçekleştirememişlerdir. Fakat kullanmış oldukları basın aracılığı ile kışkırtan propaganda içerikli yazılar yazmayı da ihmal etmemişlerdedir. Örneğin Paris'te çıkartılan Haraç gazetesi olayı öyle bir dramatize ederek anlatmıştır ki sanki ülke Latin harflerine geçtiği için dinini kaybetmiştir.

“Türkiye’de Latin Harflerine karşı vasi bir hareket baş göstermiştir. Ordu da bile bir hoşnutsuzluk vardır. Eski sadrazam İzzet Paşa, Kamil Paşanın mahdumu Sait, Tevfik paşanın mahdumu, Arap İzzet’in hafidi, Ankara müftüsü ile üçüncü kolordudan 300 zabıt derdest edilmiştir... İslam dinine karşı cephe almış Mustafa Kemal Kura'nı intişar ederek sadece 30 bap bırakmıştır. Camilerde peygamber ile halifelerin namlarını Latin harfi ile yazmak konusundaki karar büyük bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Daha vahim hadiselerin olmasından korkulmaktadır...”²⁵³

14 Ocak 1929 sabahı Manisa Kula çarşı caminin karşısındaki bir duvara Süleyman Nuri imzalı, Türk harfleri aleyhinde bir beyanname yapıştırılmıştır. Yazının kunduracı İbrahim oğlu Kâmil denilen şahsın yazısı olması sebebiyle adliyeye sevk edilmiştir.

“Biz yeni yazıyı okuyacak olursak hiçbir vakit adam olamayız. Eğer Kuranikerim okuyacak olursak her milletten üstte oluruz ve Allah bize kıymet verir ve her hangi bir millet karşımıza çıkarsa biz hepsinin üzerine çıkarız. Biz bu yeni çıkanları bırakalım eskisi gibi namazda kuran okuyalım. Allaha dua edelim. Mustafa Kemal şöyledir. Bizi her işe sokan odur. Millet akıllarınızı başınıza toplayınız her işe merak vermeyiniz Allaha dua ediniz. Allah’ı unutmayınız. Allah sizin karnınızdaki gibi verir kuranı kerimi aklınızdan çıkarmayınız.”²⁵⁴

Okunduğunda tamamıyla cehalet niteliği taşıdığını, aslında kötü niyetle yazılmadığını doğru bildiğini insanlara ulaştırmaya çalışan bir kimsenin satırları olduğunu anlıyoruz. En başında açıkladığımız gibi irtica ve gericilik arasındaki fark burada dikkati çekiyor.

²⁵² BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 24.81.15.) 23.12.931.

²⁵³ BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 83.547.20.) 15.12.928.

²⁵⁴ BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 102.668.3.) 24.1.930.

4.2.2 Türk Dili

Osmanlıca Arapça ve Farsçadan yola çıkarak oluşturulmuştur. Yabancı sözcük alımının geçerli bir nedeni yoktur. Anadilin boşluklarını yabancı öğelerle doldurmak bile söz konusu değil. Ayrıca bu tutum yüzyıllar boyunca, kesintisiz bir biçimde sürüp gider. Böylece ister istemez Türkçe sözcüklerin gittikçe enderleştiği, gittikçe daha zor tanındığı ve sonunda Türkçeden çok Arapça ve acemce sesi vermeye başladığı farklı bir yazı diline daha kapsamlı bir melez dile ulaşılmıştır. Bu dilin Türk tarihinde önemli bir yeri olduğu şüphesizdir ancak vurgulamak gerekir ki Türkçenin bir evresi değildir.

1860'a doğru, Tanzimat döneminde başlayan ve Cumhuriyet döneminde 30'lu yıllarda Mustafa Kemal'in öncülüğünde, çok daha düzenli, çok daha kapsamlı ve daha etkin bir biçimde Türk devrimi başlatılmıştır. Gerçekçi Osmanlı aydınları olan ilk gazeteciler ellerinin altındaki etkin dilini kullanmayı sürdürdükleri sürece, geniş kitlenin kendilerini anlamasının olanaksız olduğunu anlamakta gecikmezler.²⁵⁵

Bunun sonucu olarak, bir yandan Batı kökenli yeni kavramları aktarabilmek için,- ama hep Arapça ya da Farsçadan yola çıkarak, yeni kavramlar üretirler bir yandan, kitlece daha kolay anlaşılacak umuduyla, fazla zor buldukları kimi Osmanlıca sözcüklerin yerini halk kökenli sözcüklere verirler. Bu dilsel karışım yerli öğeler kadar Osmanlıca öğeler yüklenmiştir, birincisinden daha kötü bir yazı diline sebep olunmuştur. Osmanlıcanın bu yeni biçiminin Türk yazı dili gibi görme eğilimi bu dönemde başlar yani 19. yy sonu, 20. yy başı. Böylece bu dönemde yapılan yabancı kökenli pek çok sözcük kimilerince ulusal akımdan sayılır ve şiddetle savunulur. Bu açıdan bakınca, çok sayıda Osmanlıca ögenin konuşulan Türkçeye doğru giden bu geçiş döneminde sızdığını 1923'te bile tüm ülkede okuryazar oranının yüzde beşi geçmemesine karşın, Osmanlıcanın bu dönemde "Türkçeleştiğini" söylemek abartılı olmaz.²⁵⁶

Tercüman-ı Ahval'in kurucusu (1860) ve devrimin başlatıcısı Şinasi'nin bile yazılarında en fazla yüzde otuz üç oranında Türkçe sözcük kullanabilmesi bu dönemde Osmanlıcanın yazı diline ne denli egemen olduğunu ortaya koymaya yeter.

---

²⁵⁵ Tahsin Yücel, *Türkçe'nin Kurtuluş Savaşı*, İstanbul.2000. s.17 vd.

²⁵⁶ y.a.g.e., s.18.

Cumhuriyet; dilsel sorunları bu durumda bulur. Osmanlı yazı dilinin çağdaş bilimlerin ve çağdaş felsefenin kavramlarını üstlenmekte yetersiz kaldığı saptanır.

1928’de gerçekleştirilen harf devrimi Özellikle sesliler açısından çok yetersiz olan Arap yazısının yerine Latin alfabesinden yola çıkılarak Türkçenin ses düzenine kesinlikle uyacak biçimde hazırlanan yeni Türk abecesinin benimsenmesidir. Kimilerine göre bu değişiklik bizi geçmişimizden koparan kısır ve zararlı bir girişimdir, oysa önemli sonuçlar sağlar; ülkede okuryazarlığın artısını dolayısıyla öğretimin gelişimini kolaylaştırdı,²⁵⁷

Türkiye’nin ulusal dili İstanbul Türkçesi’dir ancak İstanbul’da iki o dönem içerisinde iki Türkçe vardı. Biri konuşulup da yazılmayan²⁵⁸ İstanbul lehçesi, öbürü yazılıp da konuşulamayan Osmanlı dili. Dildeki yenileşmenin fikir adamı Ziya Gökalp bu ikili durumu değerlendirip şu soruyu soruyor. “Acaba, ulusal dilimiz bunlardan hangisi olacaktır? İstanbul’da gördüğümüz bu ikilik bir dil hastalığıdır. Her hastalık iyileştirilmelidir. Öyleyse bu hastalığında iyileştirilmesi gerekecektir.”²⁵⁹

Yeni Türkçenin kültür dili olması için; halk dilinde Türkçe eş anlamlısı bulunan Arapça ve Farsça sözcükleri atmak, bütünüyle eş anlamlı olmayıp da küçük bir anlam ayrımı olanları dilimizde korumak gerektiğini savunur, gerçekten de bu tutum ile dil daha zengin bir hal alır. Yeni terimler aranacağı zaman öncelikle halk dilindeki sözcükler arasında aramak, bulunamazsa, Türkçenin kurallı ekleriyle ve kurala uygun olarak tamlama ve çekim yollarıyla yeni sözcükler yapmak ve gene olmuyorsa Arapça ve Farsçadan tamlamasız olmak koşulu ile yeni sözcükler almak.

---

²⁵⁷ .y.a.g.e. , s.18.

²⁵⁸ Türkçeyi Arap harfleri ile yazıyorduk. Oysa Türk dilinin birtakım sesleri Arap alfabesinde yoktur. Arap alfabesinde sadece şu üç uzun sesli vardır: “a, i,u”. Yani Türkçenin “e, ı, ö, ü” seslileri Arap alfabesinde yoktur. Bu tüzde Türkçedeki “O, ö, u, ü” sesleri sadece “u” ile gösterilirdi. bir de bunların dışında “u” nun “v” , “i” nin de “y” görevi vardı. Türkçenin “ı ve i” si hemen hemen gösterilmez ya da “i” ile gösterilirdi. Bazı yerlerde de bu ses için Arapçanın “h” harfi görevlendirilirdi. Kısacası bu durumlardan dolayı, Arap harfleriyle “bul” biçiminde yazılan bir sözcük, “bul” dan başka “bol” , “böl” okunabilir, hatta Arapça “bevl” sözcüğü de bu biçimde yazılırdı. Bunun verebileceğim başka bir misal de ince “k” ile “kur” biçiminde yazılan bir sözcük ise “kör” , “gör” , “gür” diye okunabilirdi. Aynı muallaklar s, z,d seslerindedede yaşanırdı... ayrıntılı bilgi için Aksoy, a.g.e., Ank. 1963. , Ali Kemal Belviranlı, *Osmanlıca Rehberi* İstanbul.1996, Abdülmecid Mutaf *Temel Osmanlıca*, Akademi Yayınları, İzmir 2002.

²⁵⁹ Gökalp,Ziya, *Türkçülüğün Esasları* , Toker Yayınları, İstanbul 2001. , s.98.

Türk halkının bildiği ve kullandığı her sözcük Türkçedir. Halk için alışılmış olan ve yapma olmayan her sözcük ulusaldır. Bir ulusun dili, kendisinin cansız köklerinden değil, canlı kullanımlarından oluşan canlı bir organizmadır. ²⁶⁰ Ziya Gökalp, Türkçeye önem vermeyi "halka doğru" bir girişim olarak görüyor²⁶¹

4.2.2.1 Türk Dili Tetkik Cemiyeti

Dört yıl önce yapılan harf inkılâbı, Büyük Gazi'nin dil yolundaki ilk ve geniş hamlesiydi. O zaman yazı ve imla üzerinde yapılan inkılâp, bugün dil üzerinde yeniden canlanmaktadır. Bu amaçla oluşan TDTC oluşumu Eylül sonlarında bir kurultay kuracaktır. Kurultay Başkanlığına Çanakkale Mebusu Rıfat Bey yardımcılığına da Afyon Mebusu Ruşen Eşref Bey getirildi. ²⁶²

I. Türk Tarihi Kurultayı'nda seçilen Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) Merkez Heyeti üyelerinden Âfet (İnan), Yusuf (Akçura), Sâmih Rifat (Horozcu), Sadri Maksudî (Arsal), Hâmit Zübeyir ve Macar Prof. Zayti Ferenç, Cumhurbaşkanı ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin de kurucu ve koruyucu başkanı Gazi Mustafa Kemal tarafından 11 Temmuz günü Çankaya Köşkü'ne davet edilirler. Türk tarihiyle ilgili konular görüşüldükten sonra Gazi, şu soruyu sorar; "Dil işlerini düşünme zamanı da gelmiştir. Ne dersiniz?" Düşüncesinin sevinçle karşılanması üzerine, "Öyle ise Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı, Türk Dili Tetkik Cemiyeti olsun der"

Toplanacak olan kurultay çalışmalarına hemen başlar ve ilgili bir tebliğ yayınlanır. Tebliğ şu esasları içermektedir:

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisliğinden;

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Reisliği bütün azaya bildirir ki:

1-Türk dili tetkik Cemiyetinin ilk kurultayı 1932 Eylül'ünün son günlerinde İstanbul'da Dolmabahçe sarayında yapılacaktır.

2-Kadın, erkek her Türk yurttaş (TDTC) nin azasıdır, kendisini kurultaya aza saymalıdır.

²⁶⁰Y.a.g.e. , s.120-121.

²⁶¹ "Türkçüler, seçkinlere yalnız uluslarının adını öğretmekle kalmadılar, onlara ulusun güzel dilini de öğrettiler. Ancak verdikleri ad gibi, bu öğrettikleri güzel dil de halktan alınmıştı. Çünkü bunlar yalnız halkta kalmıştı. Seçkinler takımı ise, şimdiye değin bir uyurgezer hayatı yaşıyordu. Uyurgezerler gibi iki kişilik sahibi olmuştu. Gerçek kişiliği Türk olduğu halde uyurgezerlik kuruntusu içinde kendini Osmanlı sanıyordu. Öz dili Türkçe olduğu halde, uyurgezerler gibi hastalık sonucu olarak yapay bir dil kullanıyordu."

²⁶² Hakimiyeti Milliye,14.07.1932.

3-Ancak kurultayda doğrudan doğruya çalışmak ve konuşmak üzere gelebileceklerin sayısı anlaşılmalı ve kendilerine davet kartı gönderebilmek için onların şimdiden isimlerini ve adreslerini cemiyetin Umumi katipliğine bildirmeleri rica olunur. Umumi Katiplik bürosu Dolmabahçe sarayındadır. Yalnız dinlemek üzere gelecek azaya da Saray Kapısında ayrıca giriş kartı verilecektir.

Kurultayın müzakerelerini umuma dinletmek için radyo tertibatı alınacaktır.

4-Herhangi millete mensup olursa olsun, arzu eden dil uleması TDTC'nin bu kurultayına aza olarak iştirak edebilir.

5-Kurultayda konuşulacak mevzular TDTC nizamnamesinin teşekkül maksadını bildiren madde de yazılır.

Bu maksat şudur;

(TÜRK DİLİNİ MENŞELERİNE; İLMİ, MEDENİ İHTİYAÇLAR VE MÜSTAKBEL İNKİŞAFLARINA GÖRE TETKİK VE TESBİT ETMEK)

6-Bundan başka kurultayda Türk dilinin etimolojik noktadan Hindî Öropen dillerle ve başka dillerle münasebeti hakkında bir konferans vermek isteyenlerin hazırlayacaklarını kurultayın açılmasından en az beş gün önce umumi katipliğe göndermeleri lazımdır.

7-Kurultay azasının mühim bir işi de TDTC'nin Ankara'da çalışacak umumi merkez heyetini seçmek ve cemiyetin bütün yurda şamil teşkilatını kurmak olacaktır.

8-Kurultayın toplanacağı gün ve saat ajansla, radyo ile ve gazetelerle bildirilecektir.

9-Türk dili Tetkiyk Cemiyetinin hâmi reisi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri kurultayda dinleyici olarak bulunacaklardır²⁶³

Dil milletin en kuvvetli ve belirli ölçüsü olduğu için bütün millet de bu kurultayın azasıdır. Milletten kuvvet alarak çalışmalarına başlayacak olan cemiyetin geniş bir çalışma alanı vardır.

Kurultayın hedefleri üç noktada toplanıyor;

1-Türk dilinin menşelerine göre tetkiki

2-Türk dilinin ilmi ve medeni ihtiyaçlara göre tetkiki

3-Türk dilinin müstakbel inkişafına göre tetkiki.²⁶⁴

Kurultay toplanmadan önce uzunca bir süre basında yankıları sürmüştür. Dilimiz ile ilgili yapılacak olan yenileşmenin bizzat halkın gözünün önünde halkın katılımı ile oluşması istenmiştir. Çünkü dil yaşayan bir kültür unsurudur. Bu yüzden gazeteler kurultay öncesi gün gün gelişmeleri bildirmiş, halkın ilgisini uyandırmayı amaçlamıştır. Gene teşvik amacı ile

²⁶³ BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 80.526.11.) 4.9.932 ; Hakimiyeti Milliye,03.09.1932.

²⁶⁴ Hakimiyeti Milliye, 04.09.1932.

konu ile alakalı olarak söyleyeceği önemli önerileri olanlar ya da savunulacak tezleri bulunanlar, Dolmabahçe sarayındaki kurultay bürosuna kurultayın başlamasından bir hafta öncesine kadar sunacakları konuyu yollamaları istenmiştir ve konuşma yapacak olanlar gene gazetede yayınlanmıştır. Türk Dil Kurumu Tetkik Cemiyeti umumi Kâtibi Afyon Mebusu Ruşen Eşref Bey 'in gazetelere yaptığı açıklamaya göre de saraya bu hususta pek çok başvuru gelmekteydi.²⁶⁵ Listeler hâkimiyeti milliye de yayınlanır²⁶⁶ konuşmacı olmak isteyenlerin meslek dağılımına baktığımızda çoğunluk, muallim, avukat ve mebuslardan oluşmuştur. Bunun dışında dinleyici olarak da katılmak isteyenle kurultay günü Saraya gelerek kimliklerini alıp dinleyici koltuklarındaki yerlerini alabileceklerdir. Gene Dil gelişiminin benimsetilmesi ve halka tam olarak mal edilmesi esasından yola çıkıp, bunun öneminin kavratılabilmesi için önemli yerlere kurulacak radyo yayını ile kurultay pek çok şehirden dinlenilebilecekti.

Kurultayın kesin tarihi başlarda belli olmasa da eylül ayı sonunda bir tarihte yapılacağı biliniyordu, nihayetinde beklenen açıklama bir bildiri ile birlikte geldi, kurultay 26 Eylül günü yapılacaktı.

4.2.2.2 Kurultay ve Sonuçları

Kurul ilk toplantısında açılışın ardından başkanını seçti. Reisliğe; Kazım Paşa, reis vekilliklerine Reşit Galip ve Samih Rıfat Beyler seçildi.

26 Eylül 1932'de toplanan Birinci Türk Dili Kurultayı'nda amaç ve yöntem belirlenirken, dilde devrim yapıp yapılamayacağı fikri tartışmalara neden olmuştu. Başta Hüseyin Cahit Yalçın olmak üzere kimi üyeler dilde ancak "doğal bir evrim"in geçerli olabileceği görüşünü savunmuşlar, buna karşın birçok üye de Türkçe için devrimden başka bir yol olamayacağını fikrindeydiler. Bu arada konuşan Fuad Köprülü, Türkçe yönünden ve dilin zenginliği ile bağımsızlığı açısından son yüzyıllarda ileriye doğru bir gelişmektense gerilediğini söylemiştir. Köprülü, konuşmasının sonunda 26 Eylül tarihini "Ulusal Rönesans'ımızın başlangıcı" olduğunu söyleyerek konuşmasını sonlandırmıştır.²⁶⁷ Maarif Vekili ise kurultaydaki konuşmasında artık inkılâpların kültürel safhasına geçildiğini, Sarayburnu konuşmasından bu güne kadar geçen dört yıllık süreç içerisinde Millete verilen

²⁶⁵ Hakimiyeti Milliye,05.09.1932.

²⁶⁶ Hakimiyeti Milliye, 10,11,12,13,15,16.09.1932.

²⁶⁷ Cumhuriyet, 27.09.1932.

sözün tam anlamıyla henüz yerine gelmediğini, sözün tutulmasının dilimizi “yabancı dillerin çizmesinin altından” kurtarıp asıl benliğine kavuşturmak ile mümkün olabileceğini söylemiştir.²⁶⁸

Kurultay kapanırken son gündeki son konuşmalar; Samih Rıfat, Ruşen Eşref, Reşit Galip ve Kazım Paşa tarafından yapıldı.²⁶⁹ Kurultayın en büyük sonucu da **Dil İnkılâbı**’nın resmen başlamış olmasıdır yani İnkılâbın dışında olan dil, inkılâbın içine alındı... Kurultayın halka açık olarak yapılmış olması ve konuşulan konulardan, yapılan tartışmalardan herkesin haberdar olmasının sağlanması şüphesiz ki yobazların dildeki yenileşmeyi gerici faaliyetlerine alet etmelerine engel olmayı amaçlayarak yapılmıştır. Kurultayın ardından inkılap işinin yürütülmesi ve çalışmaları bu iş için kurulan cemiyet aracılığıyla yapılmıştır.²⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa 3 Kasım Günü Büyük Millet Meclis’inin açılışında konu ile ilgili olarak şu yorumlamayı yapmıştır.

“...milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini, Türk Cumhuriyetinin temel direği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, alakalı olmasını isteriz...”²⁷¹

4.3 Türkçe Ezan

4.3.1 Türkçe Ezanın Hazırlık ve Uygulama Safhası

Ezanın Türkçeleşmesi fikri ilk olarak Ziya Gökalp’a aittir. İlk kez vatan adlı şiirinde ibadetin Türkçeleşmesinden söz etmiştir. Gotthard Jaeschke’nin şeriata açık olarak meydan okumak diye yorumladığı şiir şu şekildedir.

*“Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar manasını, namazdaki duanın
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur’an okunur*

²⁶⁸ Cumhuriyet, 28.09.1932.

²⁶⁹ Konuşmaların tam metni için bkz. Hakimiyet-i Milliye, 07.10.1932.

²⁷⁰ Türk Dili heyeti kurultay sonrası derhal çalışmalara başlamış ve üçüncü toplantıda cemiyet altı çalışma koluna ayrılmış ve alışmalara daha planlı ve programlı bir şekilde devam etmiştir. Lengüistik ve filoloji: Hamit Zübeyir Bey, Etimoloji: Hasan Ali Bey, Gramer ve sentaks: Ahmet Cevat Bey, Lugat ve İstilah: Celal Sahir Bey, Derleme: Ragıp Hulusi Bey, Neşriyat: İbrahim Nemci Bey ... Detaylar için bkz. Hakimiyeti Milliye, 04.10.1932.

²⁷¹ Hakimiyeti Milliye, 03.10.1932.

*Küçük büyük herkes bilir buyurduğunu Huda'nın
Ey Türk oğlu işte orasıdır senin vatanın.”*

Aslında anlaşıldığı üzere Gökalp sadece Türkçe ezanı değil ibadetinde Türkçeleşmesini istiyordu. Yani Türkçe Kur'an fikrini ortaya atıyordu. Türkçülüğün esasları kitabında Türkçe yapılan ilahi, zikir ve mevlidi şerif'i örnek gösterip Türkçe okunmasını istediklerinin bir listesini yapıyordu.

- 1-İbadette okunanlar (tilavet) dışında Kuran'ın okunuşu
- 2-Bütün dua ve ibadetlerden sonra okunan dua ve münacatlar (yakarışlar).
- 3-Hutbeler.²⁷²

Ziya Gökalp'ın düşünceleri, Cumhuriyet'in kuruluşu ve özellikle de 3 Mart 1924 devrimlerinden sonra Mustafa Kemal'in aklını meşgul etmişti. Ziya Gökalp bir “dinsel reform” olarak bunları düşünmüş olsa da Atatürk için dini hayat ve ibadetlerdeki reformlar, dinsel reform olmaktan öte “kültürel reformdu”.

20 Haziran 1918 İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesinde “İslamiyet Islahı” projesini hazırlatan Mustafa Kemal Atatürk, “Kültürel Reform” un temellerini atmış bulunuyordu. Bu projenin kapsamı; İbadetin dilinde, ibadetin şeklinde, ibadetin sıfatında, ibadetin fikriyatında olmak üzere dört ana başlık altında ibadetlerdeki reformları başlatmayı içeriyordu.

Atatürk'ün ibadetlerin Türkçeleştirilmesindeki hedefleri;

- 1-Tekbir, ezan, kamet ve salâtın Türkçeleştirilmesi
- 2-Hutbenin Türkçe okunması
- 3-Namazın Türkçe Kuranla Kıldırılması
- 4-Halkın ilgisini arttırmak için camilerin sıhhi ve bedîî bir hale getirilmesi.

İlk üç konu üzerine yoğunlaşan Mustafa Kemal Paşa, ibadetin Türkçeleştirilmesi işinde kendilerinden en çok faydalanabileceği kişileri etrafında toplamaya başladı ve Dolmabahçe Sarayında bu kişilerle aylar süren bir çalışma başlattı. Dolmabahçe Sarayında

---

²⁷² Gothard Jaeshke, *Modern Türkiye'de İslamlık*, Ankara 1972, s.43.

bizzat Atatürk'ün başkanlığında ve gözetiminde yürütülen ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi çalışmalarına katılan hafızlar şunlardı: Beşiktaşlı Hafız Rıza, Hafız Burhan, Hafız Saadettin Kaynak, Enderunlu Hafız Yaşar Okur, Sultan Selimli Hafız Ali Rıza Sağman, adliye'deki Hafız Fahri, Galatasaray Muallimi Hafız Nuri ve tüm hafızlara başkanlık etmek üzere Üsküdarlı Hafız Cemil.

Bu dokuz seçme hafız din inkılâbı için yapılacak değişikliklerde ve özellikle ibadetin Türkçeleştirilmesinde çalışmak için 1931 yılı Ramazan ayının ortasından itibaren Sarayda çalışmaya başladılar. Hafız Saadettin Kaynak yürütülen bu çalışmaların organizatörüydü.²⁷³

Ezan ilk kez 3 Şubat 1932'de Ayasofya camisinde teravih namazından sonra okundu.²⁷⁴ 21 Kasım 1932 günü Diyanet işleri reisliği tarafından seçilmiş hafızlar heyetine Türkçe ezan'ın birer kopyası verilmiştir. Bu hafızlar 23 Kasım 1932 günü tekrar toplanarak ezan ve kametin makamlarını seçmişler ve bir hafta sonra da camileri dolaşarak çoğaltmış oldukları listeleri müezzinlere dağıtmışlardır.

Diyanet işleri reisliğinin tercüme ettirdiği Türkçe ezan sureti şu şekildedir;

- 1- Tanrı uludur.
- 2- Şüphesiz bilirim tanrıdan başka yoktur tapacak
- 3- Şüphesiz bilirim, bildiririm Tanrının elçisidir Muhammed
- 4- Haydin namaza
- 5- Haydin Felaha
- 6- Namaz uykudan hayırlıdır(sabah ezanında)
- 7- Tanrı uludur, Tanrıdan başka yoktur tapacak.²⁷⁵

Bestesi için Konservatuardan İhsan memur edilmiştir. Uğraşlara rağmen bütün müezzinlerin 1 Ramazanın 1341 (29 Aralık 1932) ye yetiştirilmeleri mümkün olmayınca ezanın çeşitli yerlerde Arapça okunmasına geçici olarak izin verilmiştir. Buna rağmen basın ezanın ülke genelinde Türkçe okunduğunu söylemektedir. Ancak daha sonraki tarihlerdeki

---

²⁷³ Hasan Hüseyin Ceylan, *Kemalizmin Türkçe Ezan Hikayesi*, (Basım yeri ve yılı belirtilmemiş) , s.10 vd.

²⁷⁴ Jaeshke, a.g.e. s.45.

²⁷⁵ Son Posta, 22.11.1932 ; 27.11.1932 ; Cumhuriyet, 20.12.1932.

haberler incelenince Türkçe Ezana geçişin çeşitli yerlerde farklı tarihlerde olduğunu görmekteyiz. Zaten asıl karmaşaya neden olan da bu uygulama farklılığıdır.

Müezzinlere İstanbul'da Pertevniyal, Eyüp, Dolmabahçe ve Kızıltoprak Camilerinde devam eden dersler ayın yirmi yedisine kadar tamamlanmıştır. Bu dersler ünlü müezzinler tarafından verilmekte olup, her gün saat dokuzdan on ikiye kadar olmak suretiyle üçer saat sürmüştür. Burada görüyoruz ki Müslümanlar için kutsal dönemlerden olan ramazan ayının birleştirici özelliği aslında burada özellikle tercih edilmiştir. Ramazan ayında insanlar her zamankinden fazla camilerde olacaklarından yeni uygulamada bu yolla daha çabuk benimsenecekti.

Ezanın hemen ardından tekbir ve salâvat-ı şeriflerin Türkçeleştirilmiş şekilleri de Diyanet işleri reisliğince bütün müftülüklere gönderildi. Tebliğde şunlar yazılıdır.

Türkçe olarak camilerimizden ve minarelerimizden okunmaya başlayan Türkçe ezan'ın ahengini sağlamak ve milli devlet politikalarına aykırı düşmemek üzere tekbir ve Salâvat-ı şerifler de aşağıdaki şekilde Türkçeleştirilmiştir. Salâvat için Müftülüklerin seçimine bağlı olarak üç şekil bildirilmiştir.

Salâvat-ı Şerife “Ey Tanrının elçisi Muhammed, Salâvat sana, selam sana. ya da; (senin üzerine olsun rahmet ve selamet ey Muhammed) veya; (Ey Tanrının sevgilisi Muhammed salavat sizindir, selam sizindir.)

Tekbir için “tanrı uludur, tanrı uludur, tanrıdan başka tanrı yoktur. Tanrı uludur tanrı uludur, hamd ona mahsustur.”²⁷⁶

Tekbir ve salâvat-ı Şerifeler için bu yeni şeklin kullanılmaması halinde Türk Ceza Kanununun 526. maddesi gereğince ceza öngörülmüş böylece ibadetteki Türkçeleştirmenin uygulanışı yasayla güvence altına alınmıştır.

Türkçe okunan ilk Hutbe 1923 senesinde bizzat Mustafa Kemal tarafından Balıkesir Paşa Cami'inde olmuştur.

---

²⁷⁶Hafız Yaşar Okur, *Atatürk'le 15 Yıl*, Sıralar Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş) , 1962, s.14. ; Ceylan, a.g.e., 32.

"Ey millet! Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selameti, atıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenabı Hak tarafından insanlara dini hakikatleri tebliğe memur ve resul olmuştur. Koyduğu esas kanunlar cümlemizce malumdur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz son dindir, temel dindir. Çünkü dinimiz akla mantığa hakikate tamamen uyuyor. Eğer akli mantığa, hakikate uymamış olsaydı bununla diğer ilahi ve tabii kanunlar arasında aykırılıklar olması gerekirdi. Çünkü bütün kanunları yapan Cenabı Hak'tır."²⁷⁷

Bu ilk hutbeden sonra Türkçe hutbenin gündeme gelişi muhakkak ki harf ve dil inkılabını takiben olacaktır. Türkçe kuran okunması ilk kez ramazanın son cuması Süleymaniye'de gene Mustafa Kemal'in emriyle yapılmıştır. Ramazan'ın son cumaları bir rivayete göre Süleymaniye de bulunmak ve namaz kılmak çok büyük sevaptır, cami en yoğun günü yaşamaktadır, bu yüzden burası bu iş için en uygun yer olarak seçilmiştir.²⁷⁸ Gene ilk Türkçe Hutbe de hafız Sadettin tarafından burada okunmuştur. Ancak deneme bu şekilde kalmıştır. Diyanet işleri başkanlığı bu iş için yeniden herhangi bir talimatname çıkarmadı, Büyük Millet meclisi'nde, ezan'ın Türkçeleştirilmesinin tersine olarak, hutbelerde Arapçanın kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkarmadı.

1931 senesinin Ramazanının 15'inden itibaren Dolmabahçe'ye gelip çalışmalarına başlayan hafızlara kuran tefsiri hediye edilmiştir. İlk tefsir Arapçadan Fransızcaya, Fransızcadan da Türkçeye çevrilmiş olduğu için pek başarılı değildir. Ama Mustafa Kemal Atatürk en kısa süre daha güzel bir tefsirin yapılacağını müjdelemiştir. Devamını Hafız Rıza Salman Şöyle nakletmektedir.

"Atatürk'ün bu emri ile görevlerimizi üstlenmiştik. Kimin nerede, hangi saatte, hangi ayetleri okuyacağı ertesi günkü gazetelerde yayımlanmıştı. Ben ikinci namazından sonra Beyazıt caminde kütüphane kapısının önünde okuyacaktım. O gün camiye vardığımda her günkü gibi birkaç misli kalabalığın beklediğini gördüm. Heyecanlıydım; o ana kadar yapmadığım bir işi yapacaktım..."²⁷⁹

Kalabalığın her zamankinden fazla olması aslında daha evvelinde okuyup dinlediği ve anlamadığı dinlerinin temelini teşkil eden kitabın ayetlerinin ne mahiyete geldiğini anlamak için halkın istekli olduğunun göstergesidir. Pek çoklarının söylediği gibi doğrudan Türkçe kuran fikri reddedilmemiştir hatta memnuniyetle karşılanmıştır. Sadece Bursa Ulu Cami olayı bu güzel inkılabı gölge düşürmeye çalışanlar tarafından yapılmıştır.²⁸⁰

²⁷⁷ Sadri Bolak, *Atatürk ve Din*, ist.1996. s.33. Ceylan, a.g.e. , 34.

²⁷⁸ Ceylan, a.g.e. , s.37.

²⁷⁹ Son Posta, 22.12.1932.

²⁸⁰ Son Posta, 22.12.1932.

22 Aralık tarihinde Türkçe ezanın uygulanışı henüz ülke genelinde başlamamışken Babaeski’de okunmaya başlandı ve ezan ile ilgili ilk haber son posta gazetesine düştü. Haberde 20 Aralık gününden başlanarak Babaeski’de Türkçe ezan uygulamasının yapıldığı belirtilmişti ve devamında;

“... 60 seneden beri beş vakit namazını kılan bir sofunun “Esselâtu hayrûn mi nen nevm” cümlesinin “ namaz uykudan hayırlıdır” manasına geldiğini bugün anlamakta ve hayretlerini saklayamamaktadır...” deniliyordu.²⁸¹ Bu da dil inkılâbının aslında ne kadar anlamlı ve yerine ulaşmış olduğunu kanıtlıyordu.

4.4 Ezan’a Tepki (Bursa Olayı)

Ziya Gökalp’ın gündeme getirdiği ve daha sonra’da Dolmabahçe Sarayında Atatürk gözetimindeki hafızlar grubu eşliğinde düzenlemeleri yapılan Türkçe Ezan, Kamet ve Tekbir ve Salâvat-ı şerife ilk kez ramazan ayında 3 Şubat 1933 tarihinde okundu. (tekbirler ve salâvatlar da teravîh namazında okunmaya başladı).

İlk dil kongresinden sonra da vakıflar genel müdürlüğü Ocak 1932’den itibaren, bütün cami ve din görevlileri amiri sıfatıyla önce Diyanet işleri Reisliği’ne ve sonrada Vakıflar genel Müdürlüğü makamına bağlı bütün cami ve mescitlerde Türkçe ezan için her türlü hazırlığın yapılmasını emretti. ²⁸² Nihayetinde meyzinleri hazır olan yerlerde Türkçe ezan okunuyordu ancak tarihler 1 Şubat 1933’ü gösterdiğinde inkılâbın karşıtları gene iş başındaydı.

4.4.1 Bursa Ulu Cami

Yıldırım lakabıyla anılan Beyazıt Han, 1389 yılında babası Murat Hüdavendigâr şehit düşünce onun yerine Osmanlı devleti’nin dördüncü padişahı olarak başa geçmiş ve 1402 Ankara Savaşına kadar devletin başında kalmıştır.

Yıldırım Beyazıt Han’ın Balkanlardaki faaliyetleri, bütün Avrupa ülkelerini, Haçlı ittifakına yöneltmiş ve Türkleri Balkanlardan atmak isteyen Haçlı Ordusu ile 1936 yılında Niğbolu Savaşı yapılmıştı.

---

²⁸¹ Son Posta, 22.12.1932.

²⁸² Jaeshke, a.g.e. s.45 ; Ceylan a.g.e. s.31.

Bu savaş öncesi bir rivayete göre Yıldırım Beyazıt Han, zafer kazanırsa yirmi camii yaptıracığı vaadinde bulunmuş, Beyazıt bu niyetini damadı olan Seyyid Emir Sultan'a açtı. Emir Sultan "Hünkârım yirmi yerde yirmi cami yerine, müminlerin toplanmasına vesile olacak Cuma namazının kılınacağı yirmi kubbeli bir cami yaptırırsanız..." deyince padişah bu teklifi uygun bulmuştur.

Emir Sultan'ın caminin nasıl ve nerede olacağını belirlemesinden sonra Yıldırım Han'ın emriyle caminin inşasına başlanır. Anadolu'daki bütün Ulu Camilerin en büyüğü ve en görkemlisi olan Bursa Ulu Cami'nin yapılış tarihi hakkında farklı görüşler vardır. Fakat üzerinde karar verilen tarih Niğbolu Savaşından sonra yapılmış olmasıdır. Caminin yapımına başlama tarihi olarak kaynaklar hicri 799 (1397) tarihini verirler.

Caminin mimarı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar yeşil Cami'yi yapan Hacı İvaz'ı gösterirken, bazıları da Ali Neccar ismi üzerinde dururlar. Cami inşasının bitiş tarihi üzerinde ise anlaşmazlık yoktur. Bu tarihi, caminin minberinin taç kapısına yazılmış kabartma yazıdan öğreniyoruz. Bu yazıda caminin "Murat Han Oğlu Yıldırım Han'ın emriyle 802 senesinde" tamamlandığı ifade edilmektedir. Bu tarih miladi takvime göre 1399 senesidir.

Ulu Cami, ibadete açıldıktan kısa bir süre sonra, kötü bir durumla karşılaşacaktır. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt Han Timur'a yenilince, Osmanlı devleti dağılma tehlikesi geçirdiği gibi, ülke toprakları maddi ve manevi bakımdan büyük tahribat görür. Devletlerarası savaşın beraberinde getirdiği olumsuzluklar bir şekilde Ulu Cami üzerinde de etkisini gösterir. Çünkü bir süre sonra Timur'un Moğol komutanları tarafından ot ambarı ve ahır olarak kullanılmış ve Bursa'yı terk etmeden önce de, Timur'un adamları camiyi yakarak tahrip etmiştir. Ondan sonrada Karamanoğlu II. Mehmet'in 1411'de Yapmış olduğu Bursa işgalinde cami yine zarar görmüştür.

1855 depremi sonrası Sultan Abdülmecit han hazineden para aktarmış ve büyük bir tamirat geçiren Cami üç yılda düzenlenebilmiştir.

1959-61 yılları arasında yapılan restorasyonla caminin dış sıvaları sökülmüş , bugünkü vaziyete getirilmiştir. Kubbelere yağmur sularının içeriye sızması nedeniyle hem yazıları

hem iç sıvaları bozulan Camii son tamiratı 2002 senesinde kubbelerindeki kurşunlarının yenilenmesi sureti ile geçirmiştir.²⁸³

4.4.2 Olayın Seyri

Takvimler 18 Aralık tarihini gösterdiğinde Bursa'da Ulu Camide Cuma namazı kılınacağı sırada; hutbe okuyan hafız Tefvik isminde bir adam ezanın Türkçe okunmasının caiz olamayacağını söylemiş, camide hazır bulunan binlerce vatandaşın bu hutbeye öncelikle hayret, sonrada nefret içerisinde buldukları ardından ise mabedi terk ettikleri haber olarak geçilmiştir. Yine aynı cemaat camiden çıkınca Bursa gazeteleri idarehanelerine gitmişler ve Türkçe Ezan uygulaması hususundaki bu olumsuz cüretin sahiplerinin cezaya çarptırılması için adliye tarafından yapılmakta olan takibat hakkında bilgi almak istemişlerdir.²⁸⁴ Ancak bunun pek bir etkisi olmamıştır ve asıl olay 1 Şubat Tarihinde patlak verince Hafız Tefvik bu kez tutuklanacaktır.

1 Şubat tarihinde Bursa Ulu Camide bir grup gösterici Türkçe ezanı protesto etti. Türkçe ezanı protesto eden göstericiler kısa sürede dağıtıldı ezanın Arapça okunmasını isteyerek gösteri yapanlar da yakalandılar.²⁸⁵

“Bursa’da 1 şubatta Türkçe ezan ve kamet sebebiyle hadis olan hadise şöyle cereyan etmiştir.

Şubatın birinci günü öğleden sonra Hoca Yahya oğlu Kazan’lı Tatar İbrahim, İslam oğlu elektrikçi Seyfettin, Mehmet oğlu kuyumcu şahin, kasap Hafız Mustafa, Yusuf Çavuş oğlu köy imamı Hafız Mustafa, Mehmet oğlu Hafız Ali, Mehmet oğlu kilimci Salih, Kayapa Köyünden Ömer, Ömer oğlu Kaya Ali, hasan oğlu7 Mustafa, Hilmi Aziz oğlu Ali, Mustafa oğlu Halil, Abdülmümin oğlu Abdülkadir’in teşvikiyle 30 kadar şahsın camiye muttasıl Evkaf müdürlüğüne müracaat ile ezan ve kametin İstanbul ve diğer taraflarda olduğu gibi Bursa’da da Arapça okunmasını gürültülü bir suretle talep etmiştir. Evkaf müdürü Diyanet işleri riyasetinin ve Evkaf umum müdürlüğünün emirlerini bozmak iktidarına malik olmadığı yolundaki cevabı üzerine hükümet dairesine gitmişlerse de polis kuvvetleri tarafından dağıtılmışlar, müşevviklerle ön ayak olanlar yakalanarak tahkikat başlamıştır.”²⁸⁶

Olayın gelişimine bakılırsa; 29 Aralık tarihinde başlayan Türkçe ezan uygulaması bayrama yakın bozulmaya başlamış ve orijinalliğini kaybetmiştir. Bunun üzerine müezzinlere

²⁸³ Zafer İhtiyar, *Bursa Ulu Camii*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul.2005. s.9 vd.

²⁸⁴ Cumhuriyet, 18.12.1932.

²⁸⁵ Cumhuriyet, 06.02.1933.

²⁸⁶ Cumhuriyet, 06.02.1933.

uyarı yollanarak ezanı usulüne uygun olarak okumaları bildirilmiştir. Uyarı alanlar görevlerine gelmemek sureti ile düzeni bozma teşebbüsünde bulunmuşlardır. Hadise günü de vazifesine gelmeyen Ulu Camideki müezzinin yerine cemaatten Topal Halil namında birisi ezanı Türkçe yerine Arapça okumuş, bunu gören sivil polis Hamdi Efendi, Halil'in ismini tespit etmiştir.

Bu küçük mesela cemaat arasında dedikodu uyandırmış ve bu dedikodudan sonra cami içerisinde de kamet gene cemaatten Tatar İbrahim tarafından Arapça okunmuş, namaz kılınmış fakat polis memuru Hamdi Bey'in not alışını bahane eden bir kişi küfür içeren bazı sözler söylemiştir. Sözü söyleyen tam olarak belli olmamasına rağmen şüpheler Tatar İbrahim üzerinde toplanmıştır.

Öğleden sonra saat bir buçuğa doğru, cemaat camiden çıkarken “Allah’ını seven evkaf müdüriyetine gelsin” sesleri arasında caminin yanındaki evkaf müdüriyetinin önünde toplanmıştır. Bunlardan 80 kadarı Evkaf müdürlüğüne girmişler ve aralarından birkaçı Evkaf müdürlüğüne hitaben; halkın Türkçe ezan istemediğini ve bu maksatla aşağıda toplandıklarını haber vermişlerdir Bu esnada dışarıdaki kalabalıktan “istemeyiz” sözleri duyulmuştur. Evkaf müdürü Faik Bey vaziyetin bu şekli aldığını görünce kendisinin yetkisinin olmadığını bir dertleri varsa vali beye anlatmalarını söylemiştir. Böylece kalabalık yolda kendilerine katılan meraklılarla birlikte büyüyerek vali konağına doğru yürümüştür. Evkaf müdürü kalabalığı gönderir göndermez hadiseyi telefonla polise bildirmiştir. Ancak istediği kuvvet gelmemiştir.²⁸⁷

Diğer taraftan saat ikiye doğru olayı haber alan belediye başkanı Muhittin Bey, zabıta memurlarına bazı tertibat aldirmiş kendiside otomobille valinin evine gitmiştir. Olayın devamını Muhittin Bey şöyle nakletmektedir.

“...belediye zabıtası müdürü Rıfki Bey koşa koşa gelip bana olayı bildirdi. Camiden çıkan kalabalık, diğer meraklılar ile birlikte hükümet meydanına doğru yürüyordu. Vali Bey’e telefon ettim. Evinde istirahataymış. Otomobile binip şoförüne kalabalığın olduğu yere çekmesini

---

²⁸⁷ Camiden boşalan cemaat 10-15 kişilik kabileler halinde müdüriyet binasına doğru geliyorlardı. Derhal polise telefon ettim. Ancak telaştan mı anlatamadım onlar mı anlamadılar istediğim kuvvet gelmedi. Camiden gelenlerin 18 20 kadarı odama geldi. Ne istediklerini sordum.”Biz Türkçe Ezan istemeyiz” diyerek bağırılmaya başladılar. Bu sırada telefon çaldı,istenilen kuvveti nereye yollayalım dediler. Evkaf müdürlüğüne yollamalarını belirttim, odama gelenlere ise Valiye gitmelerini konunun benim görev dahilimde olmadığını söyledim. Bana haklı olduğumu söylediler ve gittiler. Cumhuriyet, 08.02.1933.

emrettim. Vaziyetin nasıl olduğu bilmiyordum, beklide kendimi büyük bir tehlikeye atıyordum. Ancak başka çare yoktu. Meydana doluşanlar yavaş yavaş arabaya yol açıyorlardı. Bir kısmı hükümet konağının merdivenlerine oturmuş, bir kısmı içeriye girmişti, bir kısmı da meydanda oturarak Vali Bey'in makama gelmesini bekliyorlardı. Oradaki memura kalabalığı dağıtmasını oyalanmamasını söyledim ve Vali Bey'in evine hareket ettim...»²⁸⁸

Hükümet önüne gelenlerden bir kısmı valiyi beklemek istemişlerse de polis duruma müdahale etmiş ve bu kalabalığı dağıtmıştır. Halk olaya karışmamış sadece seyirci kalmıştır. Bu Menemendeki hadiseden alınmış olan dersi gösteriyor olsa gerek.²⁸⁹

Kalabalık sebebiyle Vali Fatin Bey, Bursa'da bulunan Tümen Komutanından acil yardım ister. Tümen komutanı da o sıralar İzmir'de bulunan Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa'ya durumu şifreli telgrafla bildirince mesele daha da karmaşık bir hal alır. Çünkü kolordu komutanı Ali Hikmet Paşa, kendisine "Bursa olayı" telgrafı geldiğinde Atatürk'le beraber öğle yemeğindedir. Kolordu komutanı Ali Hikmet Paşa yaverinin sol omuzu üzerinden uzattığı Bursa'dan gelen "şifre" yi okuyordu. Gazi Mustafa Kemal Paşa soruyordu: "Nedir?" Ali Hikmet Paşa için şifreyi Mustafa Kemal'e uzatmaktan başka çare olmadığında şifreyi ona uzatır. Ali hikmet Paşa Gazinin yanında savaşmıştı ve onu çok iyi tanıyordu. Bu yüzden, Bursa'dan gelen şifrenin yemeği de noktalandığının farkındaydı. Mustafa Kemal Paşa kâğıdı masaya koyarken ayağa kalkıyor ve talimatı çok kısa oluyordu: "Yemek bitti... Şimdi hareket..."

"Vali bey ile birlikte hükümet konağına döndüğümüzde polis kuvvetleriyle gelmiş ve kalabalığı dağıtmıştı, meydan bomboştu. Saat üçe geliyordu. Belediye meclisinin bu saatte toplantısı vardı. Belediyeye gidip arkadaşlarıma olanları izah ettim. Yakalanan kişilere bakarak anlıyordum ki hadiseye önyak olanlar Bursalı değillerdi. Daha önemli bir maksattan kaynaklanan bir mesele olduğu ortadaydı. Bunun Bursa'nın alınma bir leke olarak sürülmemesi lazımdı... Ertesi gün öğleden sonra tutuklananların serbest kaldığını duyduğumda zaten hayrete düştüm. Ben bir kanun adamı değilim belediye reisiyim bu yüzden durumun hukuki boyutunu irdeleyemeyeceğim. Hemen ardından halk fırkası vilayet idare heyeti Ankarada fırka namına katibi umumiliğe izahat vermeme kararlaştırdı. Vali bey'e de haber vererek hükümeti vaziyetten haberdar etmek üzere Ankara'ya gittim."²⁹⁰

²⁸⁸ Cumhuriyet, 08.02.1933.

²⁸⁹ Hakimiyet-i Milliye, 06.02.1933 ; Cumhuriyet, 08.02.1933.

²⁹⁰ <http://www.tempoergisi.com.tr/dergi>, 04.05.2006.

Olayın yankıları İzmir de duyulurken, Bursa'da polis duruma hâkim olmuş ve tutuklamalara başlamıştı. Vilayetin dışında toplananlar dağıtılmış, işgalciler ise gözaltına alınmıştı fakat ertesi gün gözaltına alınanları bırakılması savcının görevden alınmasına sebep olacaktır. Zaten kontrolü sağlam yapmadığı için Bursa Müftüsü de değiştirilmiş yerine Kavalalı Mehmet Ali Efendi atanmıştı.

İstanbul gazeteleri, meseleyi ve tutuklamaları manşetten veriyorlardı. Orhan cami müezzini vekili Hüseyin, Demirtaş camii müezzini vekili İsmail, Ulu cami müezzini kalaycı Mahmut hadiseye önyak oldukları gerekçesiyle tutuklanmışlardı. Savcı Sakıp Bey de görevden alınmıştı. Sakıp Bey olayın gazetelerde yayımlanmasına engel olmuş; bu yüzden 1 Şubat günü gerçekleşen hadise ancak Mustafa Kemal'in Bursa'ya gelip durumu incelemesiyle basındaki yerini alabilmiştir. Bu baskıcı tutumu onun görevine noktayı koymuştur. Hatta Yunus Nadi köşesinde olayı Bursa'dan gelen bir telgraftan öğrenmiş olmalarına rağmen Sakıp Bey'in bunu yasaklamış olması sebebi ile işin aslını tam olarak öğrenemediklerinden yayınlamakta geciktiklerini söylemiştir. Ancak temyiz mahkemesine giden Sakıp Bey mayıs ayı içerisinde suçsuzluğunu ispatlamış, beraat etmiş ve görevine dönmüştür.²⁹¹

Bu sırada Hükümet İsmet Paşa başkanlığında olağan üstü olarak toplanmıştı ve olay görüşülüyordu. İçişleri bakanı Şükrü Kaya ile adalet bakanı Yusuf Kemal Beylerin Bursa'ya giderek meseleye yerinde el koymaları kararlaştırıldı. Ancak İsmet Paşa'nın asıl çekincesi Mustafa Kemal'in de bizzat Bursa'ya gidiyor olmasıydı. Her ne kadar hükümet de, en az Mustafa Kemal Paşa kadar kararlı bir yol izlese bile onun sertliğinden ve inkılâba karşı gerçekleştirilen bu olaya vereceği tepkiden çekiniyordu. Bu yüzden 5 Şubat 1933 de ona Afyon'da yetişiyordu. Bu sırada Dâhiliye vekili Şükrü Kaya, Adliye vekili Yusuf Kemal ile Emniyet-i Umumiye Müdürü Tevfik Hadi Beyler de Bursa yolundaydılar. Bilecik'e varıldığında, İsmet Paşa Ankara'ya dönüyor, Mustafa Kemal de otomobile Bursa'ya geçiyordu.²⁹²

Mustafa Kemal Bursa'ya varınca olayın ayrıntılarını öğrenmiş, Şükrü Kaya ile Kemal Beyleri bekliyordu. İç işleri Bakanı ile Adalet Bakanı'nın Bilecik üzerinden Bursa'ya gelişleri öğleyi bulmuştu. Gazi köşküne çağrıldıklarında karşılarında oldukça sakin bir Mustafa Kemal

---

²⁹¹ Cumhuriyet, 11.05.1933.

²⁹² Cumhuriyet ; Hakimiyet-i Milliye, 07.02.1933.

buluyorlardı. Bakanların gerekli bilgileri vermelerinden sonra Atatürk Anadolu ajansı muhabirinin içeri alınmasını istemiş ve muhabire şu açıklamayı yazdırmıştır.

“Bursa’ya geldim. Hadise hakkında alakadarlardan malumat aldım. Hadise haddizatında fazla ehemmiyetli değildir. Herhalde cahil mürteciler, Cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve herhangi bir tahrikle vesile etmeye asla müsamaha etmeyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin önemi milli dili ve milli benliği bütün hayatında hakim ve esas kalacaktır.”²⁹³

Mustafa Kemal Atatürk Anadolu ajansı aracılığıyla yayımlanmış olduğu bu demecinde asıl meselenin din değil dil olduğunu vurgulamıştır.

Bursa’da Ezan ve Kamet’in Türkçe okunması pek çok yerde olduğu gibi ramazanda başlamıştı. Yobazların bu uygulamaya karşı olduğu zaten bilinen bir gerçektir yani şaşırtıcı bir olay yoktu. Ancak inkılâba karşı gelenlerin sonlarının ne olduğu bilinmesine ve tarih bu husustaki ibretlerle dolu olmasına rağmen bu tip bir teşebbüste bulunmak elbette kara cehaletin en büyük ürünlerindendi. Kaldı ki yobaz grubunun sayısı pek fazla değildi ve görevlilerden pek çoğu da onlara katılmıyordu.

Hadisenin yaşanması bile gösteriyor ki Türkçe ezan uygulamasında gevşeklikler vardır. Yani alınan ve uygulatılan karara yeterince sahip çıkılmamıştır ki eskinin tabiriyle cahil mürteciler gericilik adına ayaklanabilmiş ve dil devrimine muhalefet edebilmişlerdir. Bundan sonra dil devrimine karşı duranlar için iki tutum vardır; ya kanunlar aracılığı ile ağır yaptırımlar uygulanacak ya da mevcut kurumlar aracılığıyla devrimi benimsetilmeye çalışılacak.

Diyanet İşleri başkanlığı halkın gözünde saygınlığı olan bir kurumdu, bu yüzden dil devriminin din üzerindeki uygulamalarını takibattan ve uygulamalardan birebir sorumluydu. Bursa olayının hemen ardından Diyanet İşleri başkanlığı, “Herkes kesinکه Türkçe ezan okuyacak, aksine davrananlar mutlak suretle cezalandırılacaklardır.” Diye bir tamim göndermiştir.

4.4.3 Göstericilerin Tutuklanması ve Yargılamalar

---

²⁹³ Cumhuriyet ; Hakimiyet-i Milliye, 07.02.1933.

Adliye vekili Yusuf Kemal Bey Bursa'dan İstanbul'a döner dönmez, konu ile ilgili açıklama yapıp yapmayacağını soran gazetecilere Mustafa Kemal'in gerekli açıklamayı yaptığını onun dışında bir açıklamanın lüzumlu olmadığını söylemiştir. Gazetecilerin Yusuf Kemal Bey'e yönelttikleri bir diğer soru yargılamaların adliye mahkemelerinde mi yoksa İstiklal Mahkemelerinde mi yapılacağı konusunda yoğunlaşıyordu. Adliye vekili olay sonrası sıkı yönetim ilan edilmediğine göre İstiklal Mahkemelerinin kurulmasına kesinlikle lüzum olmadığını ve yargılamaların adliye mahkemelerinde yapılacağını söylemiştir.²⁹⁴

Tevkif edilip salıverilenlerin evlerinde yapılan incelemelerde olayın planlanarak yapıldığını kanıtlayan belgeler elde edilmiştir. Özellikle Tatar İbrahim olduğu sanılan hatıra defterinde Türkçe ezan ile ilgili önemli notların kaydedildiği bir hatıra defteri bulunmuştur. Notlar olayın planlandığını ve cebren halkın kullanılmak suretiyle bir eylem gerçekleştirmenin hazırlıklarının yapıldığını anlatmaktadır. Bunun dışında olaydan önce kimliği belirsiz kişiler tarafından Evkaf müdürlüğüne iki tehdit mektubu gönderildiği belirtilmiştir. Gönderilen mektuplar Evkaf Müdürü tarafından zabıtaya teslim edilmiştir.²⁹⁵ Mektubun üzerinde Bursa damgası vardır ve bozuk bir Arapça ile yazılmıştır.²⁹⁶

Hadisenin sanıkları; Tefvik Hoca (Süleyman oğlu Hafız Tefvik) Mehmet oğlu İsmail, İbrahim oğlu Cemal, Ali oğlu Yusuf, Eyüp oğlu hacı Yusuf, İslam oğlu Seyfettin, Muin oğlu Abdülhakim, İsa oğlu İbrahim (Tatar İbrahim) , Mahmut oğlu Şahin, Ahmet oğlu salim, Hasan oğlu Mustafa Hilmi, Ömer oğlu ali, Mehmet oğlu Hafız Ali, aziz oğlu Ali, Mehmet oğlu Osman, Abdülaziz oğlu Eşref, Mustafa oğlu Halil, İsmail oğlu Hüsnü, Mustafa oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mustafa, Hasan oğlu Süleyman, Haşim oğlu Mehmet, Gaffar oğlu Mehmet ve Hacı Emin.²⁹⁷

Tefvik hocanın yargılanma konusu 17 aralık tarihinde vermiş olduğu hutbede Türkçe ezan okumanın caiz olmadığını söylemesinden kaynaklanmaktadır. Bu hutbe üzerine cemaat

---

²⁹⁴ Cumhuriyet, 09.02.1933.

²⁹⁵ Hakimiyet-i Milliye, 06.02.1933.

²⁹⁶ “ Bana bak! Ben Bursa'lıyım. Seninle Vali'nin Bursa'yı karıştırdığımızı biliyorum. Ben İstanbul'dan geldim, orada Arapça ezan okunuyor ve kamet veriliyor. Yarından itibaren burada da Arapça ezan okunmaz ise büyük bir felaket ile karşılaşacaksınız. Bundan başka hayatınız da tehlike de olacaktır, Bunları Valiye de söyle...” Cumhuriyet.07.02.1933.

²⁹⁷ Hâkimiyet-i Milliye, 23.02.1933.

camiyi terk etmiş ve tavrını belli etmiştir.²⁹⁸ Tefvik hoca 8 Şubat tarihinde İstanbul'da tutuklanıp Bursa'ya gönderilmiştir.²⁹⁹

Tefvik hoca (Ulu Cami hatibi) sorgulamasında olayın seyrini anlattıktan sonra “Cami büyüktür Arapça daha iyi duyulur diye Arapça okudum” bahanesiyle sorgulamasına nokta koymuştu.³⁰⁰

Tatar İbrahim; Türkçesini bilmediğini bu yüzden Arapça okuduğunu gerisinin de iftira olduğunu söylemiştir. Ancak evinde yapılan inceleme sonucu ele geçen defterlerde cumhuriyetin, ve şapkanın aleyhinde yazılar bulunduğu söylenince sanık “fikrimdir , yazdım” demek mecburiyetinde kalmıştır.

Sanıkların ilk ifadelerine göre tıpkı Menemen olayında olduğu gibi suçlarını inkâr etmişler, art niyetlerinin bulunmadığını söylemişlerdir. Bir kısmı rica üzerine orada bulunduğunu bir kısmı da kalabalığı görüp merak ettiklerini veyahut da vecde gelip ne yaptıklarını bilemediklerini kusurlarına bakılmamasını söylemişlerdir.

Sanıklar mahkeme edilmek için Çorum'a gönderilmeden önce Bursa'da bir kez daha sorgulandılar. Bu sorgulamada ramazan ayı içerisinde bir sabah namazı öncesi Hacı Emin'in gerçekten camiye gelenlere “müjdeler olsun, gözünüz aydın, ezan Arapça okunacaktır” deyip demediği sual edilmiştir. Sanıklardan 16'sı olayı bizzat düzenleyip gerçekleştirme (fail), 7'sinin suça iştirak, biri de Türkçe ezan aleyhinde tehdit suçundan mahkemeye verilmiştir.³⁰¹

Sırasıyla ifadeleri alınanlar şunlardır; Hoca Mahmut, Meyzin Akif, Meyzin Ahmet, bakkal Hasan oğlu Süleyman, Ulu cami civarındaki fırında işçi Mehmet, aynı fırından Bekir, tezgâhtar Mustafa, İmam Hafız Mehmet, kavaf İbrahim, Emir Sultan Cami meyzini Kâmil, kavaf Mehmet oğlu Nazif, Meyzin İskender, Yıldırım cami meyzini Halil oğlu İbrahim, kalaycı Ahmet oğlu Hüseyin, Cami şerif kayyumu Ahmet Nuri, Silahçı Ali oğlu Vahit ve Ahmet Kadri.³⁰²

---

²⁹⁸ Son Posta, 18.12.1932.

²⁹⁹ Cumhuriyet,09-10.02.1933.

³⁰⁰ Cumhuriyet,19.04.1933.

³⁰¹ Cumhuriyet, 16.02.1933.

³⁰² Cumhuriyet,13.03.1933.

Bu şahıslar teker teker sorguya çekilmiş, alınan ifadeler neticesinde çoğunluk Hacı Emin'in bu sözleri sarf ettiğini söylemiştir. Ancak bir kısmı bu sözü başkalarından duyduğunu söyleyip birbirini tutmayan ifadeler vermiştir. Ancak içlerinden bir tekinin ifadesi konuya farklı bir renk getiriyordu o da Hırdavatçı Ahmet Kadri'nin ifadesiydi. Ahmet Kadri sorgulamasında şöyle diyordu:

“Bir ramazan günü kahvede bir İstanbul gazetesi okuyordum. Yanımda da Hacı Emin oturuyordu. Bu gazetede “ İstanbul’da Türkçe Ezan” başlıklı bir yazı vardı. Yazıda İstanbul’da 1200 müezzinin imtihan edildiğini imtihan neticesinde pek çoğunun tam not aldığını ancak sonuçların Evkaf umum müdürlüğüne gönderildiğini ama henüz cevap gelmemesinden dolayı ezan’ın bir süre daha Arapça okunmaya devam edeceği yazılıydı.”³⁰³

Ahmet Kadri sözlerinin devamında haberi yüksek sesle okuduğunu ve yanında oturan Hacı Emin'in de bunu duyduğunu ve belki de bundan cesaret alarak ya da duyduklarını yanlış anlamış olarak bu biçimde bir teşebbüse girişmiş olabileceğini söylemiştir. Ancak olay sonrası sanıkların evlerinde yapılan incelemeler olayın planlı bir eylem olduğunu doğrular nitelikte olduğu için Ahmet Kadri'nin bu iyi niyetli düşüncesinin yersiz olduğu ortadadır.

Hacı eminin mahkemeye sevk ediliş nedeni yalan haber uydurmaktı. Baş Savcı Tahsin Bey sanığın 163. maddeye göre cezalandırılmasını istedi. Hacı Emin böylelikle 1 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmış oldu.³⁰⁴

Bigalı Ali; Zengin bir adam olan Ali bağcılık yapmaktaydı. Ferit Paşa hükümeti tarafından bir defa divanı harbe çekilmiş ve de tutuklanmıştı. Fakat Tevfik Paşa iktidara gelince serbest bırakılmıştır.

Şapkayı vesile ederek halkı hükümet aleyhine davranmaya teşvik etmiştir. Mesele şu şekilde gelişmiştir. Oğluna borcu olan yirmi kişiden borçlarını istemiş, ancak borçlarını ödeyecek durumda olmadıkları için bu yirmi kişiyi icraya vermiştir. Ardından da Sakarya mahallesindeki Bicanoğlu Mustafa Efendinin kahvesine giderek “kimse borcunu vermiyor, halk şapka giydiğinden beri dini, vicdanı unuttu” diyerek kahvedekileri şapka aleyhinde kışkırtmaya çalışmıştır. Kahveci bu esnada ayağa kalkıp “şapka taktık da gâvur mu olduk”

---

³⁰³ Cumhuriyet,13.03.1933.

³⁰⁴ Cumhuriyet, 14.04.1933.

diye bağırarak Ali'ye olan tepkisini gösterir. Ali ise hâkime dönüp “insanlar değişti reis bey, olayları saptırıyorlar, kendisinin de bana borcu var iftira ediyor” demiştir.

Ali'ye neden şapkasız gezdiği sorulduğunda şu cevabı vermiştir. İlk çıktığı gün şapka giydim ama polisler melon giyeceksin diyerek bana bağırdılar, küçük düştüm ve gücüme gitti, altı ay sokağa çıkmadım bu yüzden de bir daha şapka takmadım demiştir.

Baş Savcı Tahsin Bey “millet şapka geldi bozuldu, Allah'ı unuttu” demekle resmen şapkasız gezmekle fiilen dini hissiyatı alet ederek halkı şapka aleyhinde tahrik etmiştir diyerek suçun 163. maddeye uygun olduğunu belirtmiştir.

Ali aleyhindeki suçlamaları reddederek İstiklal harbinde Kuva-yı Milliye'ye yardım için silah topladığını hükümet aleyhinde olmadığını söyleyerek dokuz kişilik yeni bir şahit listesi uzattı. Ancak Baş savcı Tahsin Bey bunun reddini talep etti. Ve Bigalı Boşnak Ali bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ancak 68 yaşını geçmiş olduğu için cezası indirildi.

Sonuç olarak; Mehmet oğlu İsmail, İbrahim oğlu Cemal, Ali oğlu Yusuf, Eyüp oğlu Yusuf, Eyüp oğlu hacı Yusuf beraat etmiştir.

İslam oğlu Seyfettin, Muin oğlu Abdülhakim, İsa oğlu İbrahim (Tatar İbrahim) , Mahmut oğlu Şahin, Ahmet oğlu salim İkişer sene hapis cezasına ve ikişer yıl da emniyeti umumiye nezareti altında bulunmaya; Hasan oğlu Mustafa Hilmi, Ömer oğlu Ali, Mehmet oğlu Hafız Ali, aziz oğlu Ali, Mehmet oğlu Osman, Abdülaziz oğlu eşref altışar ay hapse; Mustafa oğlu Halil, İsmail oğlu Hüsnü, Mustafa oğlu Mehmet, Mehmet oğlu Mustafa, Hasan oğlu Süleyman, Haşim oğlu Mehmet, Gaffar oğlu Mehmet ise bir yıl hapis ve birer yıl da emniyeti umumiye nezareti altında tutulmaya mahkum oldular.

Süleyman oğlu Hafız Tevfik ise iki buçuk yıl ağır hapis ve iki buçuk yıl müddeiumumîye nezaretinde kalama cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca 4800 kuruş olan mahkeme masrafları da sanıklara paylaştırılmıştır.³⁰⁵

4.4 Olaya Tepkiler

---

³⁰⁵ Cumhuriyet, 02.05.1933.

9 Şubat akşamı toplanan halkevi edebiyat, dil, tarih şubesi üyeleri Bursa'da gerçekleştirilen gerici eylemin Türk diline yapılan bir hakaret olduğunu bu yüzden Ankara gençliği olarak inkılâba bağlılıklarını göstermek için 11 Şubat günü halk evinin büyük salonunda konuyla ilgili bir toplantı düzenleyip irticai hareketlere karşı olduklarını, inkılâbın koruyucusu olduklarını bir kez daha göstermişlerdir.³⁰⁶

Bunun dışında olayın Gemlikte duyulması ertesinde halk, esnaf ve memurlar işlerini bırakıp Belediye meydanı önünde toplanıp olayı protesto etmişlerdir.³⁰⁷ Yine diğer irtica olaylarında olduğu gibi Gazi Paşaya, hükümete ve gazetelere yollanan “irtica hareketlerine lanet” telgrafları Anadolu ajansı aracılığıyla yayımlanıyordu.³⁰⁸ Bunların Dışında yetkili isimlerden İzmir belediye reisi Behçet Kozlu olayı protesto eden bir telgrafi tüm İzmirliiler adına Mustafa Kemal'e yollamış ve gericileri ağır bir dille eleştirmiştir.

“Büyük ve kudretli şefimiz Mustafa kemal Hazretlerine;

Ezan ve kamet sebebiyle Bursa'da çıkarılmak istenen can sıkıcı Vaka'yı resmi tebliğden öğrenen İzmir, heyecan ve asabiyet içinde kalmış ve bu çirkin vakanın aptal muhataplarını tel'in etmiştir. Türk inkılâbına yan bakanların dahi mevcudiyetine tahammül edemeyen İzmirliiler, bu güzel ve saf topraklarda, az da olsa inkılâbın asil yürüyüşüne engel olabiliriz gibi ahmakça düşünceler ve hareketleri görmekle pek mütecessirdir.

Türk inkılâbı gençler ile daha da kuvvetlenecektir. Bu feci hadisenin sorumluları ise pek yakında layık oldukları akıbetleri pek yakında görecek olmalarıyla teselli bulan İzmirliiler 'in sarsılmaz tenzimlerini yüksek ve müstesna huzurunuzun sunarım efendim.”³⁰⁹

Ayrıca Divrik, İzmir, Menemen, Yalvaç, Zonguldak, Safranbolu, Aydın, Karadeniz Ereğlisi, Amasra, Salihli, Bolu, Ulukışla, Denizli, Çaycuma, Çorum, Kayseri, Antalya, Diyarbakır, Erzurum, Maraş ve Ankara'dan kınama telgrafları gelmiş, telgrafları gelmiştir. Pek çoğu olayı kınarken bir teki kısa ve öz bir biçimde dil inkılâbına yapılan çirkin saldırıyı net bir biçimde özetliyor. O da İzmir Eczacı Kalfaları Cemiyeti başkanı Mehmet Bey'in telgrafıdır. Mehmet Bey telgrafında pek çok telgraflarda olduğu gibi uzun uzadıya süslü ve övücü tabirler kullanmak yerine dönemin Türk gencinin zihniyetini açıkça ve net bir biçimde betimlemiştir.³¹⁰

³⁰⁶ Hakimiyet-i Milliye, 10.02.1933 ; 12.02.1933.

³⁰⁷ Cumhuriyet, 07.02.1933.

³⁰⁸ Hakimiyet-i Milliye, 18-19-21.02.1933.

³⁰⁹ Cumhuriyet, 08.02.1933.

³¹⁰ Cumhuriyet, 09-10.02.1933.

“Dini alet ederek dilimize ve inkılâbımıza kastedenlerin hareketlerini tiksinti ile karşılar, gösterdiğiniz yolda daima ve en önde yürümeye hazır olduğumuzu saygıyla sunarız”³¹¹

4.5 Bölüm Sonu

Bugün bulunduğumuz yerden geriye baktığımızda devrimlerimiz içinde amacına en ulaşmış olanının en az anlaşılmış devrim olan dil devrimi olduğunu söyleyebiliriz. Türk dil devriminin amacı neredeyse halkın tamamına yakınının algılayamadığı aktif olarak kullanamadığı yapay dilin kullanımını bırakıp halkın içinden gelen geçmişinden gelen ve öz benliği ile oluşturduğu dilin kullanımına geçiştir. Bazılarına göre bu geçiş doğal olanı bozup yapay bir dil yaratmış olmaktadır.

Atatürk ve ekibi dil devrimi ile kişisel iktidarlarını güçlendirmek değil halka kendi dilini geri vermek, Türkçeyi yazıdan, bilime her alanda aktif ve geçerli bir dil düzeyine getirmek niyetindeydiler.

Bursa’daki olay tanımını en başında verdiğimiz gibi hafif dereceli bir irtica eylemidir ve devrimin tam olarak kavranılamamış olmasından ileri gelmektedir ya da olayın Menemen hadisesinden hemen sonra yaşanmış olması devletin irtica karşısında takındığı tutumun belleklerde taze olmasından dolayı da olay hafif atlatılmış olabilir.

---

³¹¹ Cumhuriyet, 09.02.1933.

SONUÇ

Türk İnkılabı, laik ve demokratik Cumhuriyet, Mustafa Kemal'in öncülüğünde Kurtuluş Savaşı ardından da eski rejim kalanlarının arınması ve hızlı bir geçişle yeni düzenin toplumda benimsetilmesi üçgenini kapsar.

Var olan alışkanlıkları değiştirmenin çok zor olduğu bir gerçektir. Her ne kadar insan yaradılışı iyiye ve güzele yönelmiş olsa da din tanımı adı altında halkın gözünde sosyal bir üstünlüğe sahip olan sınıfın imtiyazlarını kaybediyor olma çekincesi elbette gericilik faaliyetlerini planlayanların işini kolaylaştırmıştı.

Savaştan yeni çıkmış bir devlet, sosyal statüsünü kaybetmekten korkan, toplumda saygın bir yeri olan dini bir zümre, padişahına ve halifesine yürekten bağlı bir halk... Mustafa Kemal Paşa devrimlerini işte böyle bir ortamda uygulamaya çalışmıştır. Bu da tepkilerin oluşmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Bu toplumsal dönüşümün sağlanması için olağanüstü hal önlemlerinden, ölüm cezalarına kadar pek çok yaptırım uygulanmak zorunda kalmıştır. Bazı çevreler bunu diktatörlükle tanımlamaya çalışsa da Türk Devletinin o dönem içinde bulunduğu hal itibari ile farklı bir sistemin uygulanması hem olanaksızdı hem de görüldüğü gibi bir diktatörlük uygulaması yoktu. Tek yapılan şey demokrasinin sağlanması yolunda kararlı adımlarla ilerlemek ve karşı çıkan her gücü egale etmektir.

Bu noktada, Cumhuriyet'in verdiği ilk ciddi sınav Şeyh Said ayaklanması olmuştur. Gene dini motifler taşıyan ikinci önemli olay Menemen Olayıdır. Bu iki konu üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen halen anılmaktadır.

1930 yılı ve öncesinde Doğu illerimiz ciddi bir tehdit ile karşılaşmıştır. Bu tehlike doğu illerimizin sınırları dahilinde kurulmak istenen bir Kürt devletidir. Gayet örgütlü ve planlı bir biçimde çalışmış olmalarına rağmen istediklerini elde edememişlerdir. Ne yazık ki 1930'larda hatta daha öncesine gidilirse 1926 da temelleri atılmış olan bu çalışma halen devam etmektedir.

Ağrı ve çevresindeki olaylar hem askeri güçlerimizi meşgul etmiş, hem de büyük bir savaştan çıkmış zayıf ekonomili Türk devletinin maliyesine zarar vermiştir.

Menemen olayına döndüğümüzde ; öncesinde gerek iç gerekse dış politikada bir takım problemler ve ekonomik sıkıntılar hakimdi. 1929 Dünya ekonomik buhranının çiftçi üzerinde yarattığı olumsuz etki kurulan muhalefet partisi ile çiftçinin içinde bulunduğu mutsuz durum yeni partiye yönelimlere neden oldu.

Menemen olayı her ne kadar S.C.F. ile ilgili olmasa da bizlere ülke içinde çok partili bir rejimin işleyişini sağlayacak toplumsal bir tabanın henüz oluşmadığını göstermiştir.

Teokratik sistemin yıkılmasıyla halk üzerindeki sürükleyici etkilerini yitiren ve bunlara yeniden kavuşmayı arzulayan şeyh ve derviş ismindeki kişiler insanları etkilemeye çalışmışlardı , Menemendeki olay işte böyle bir platform üzerine yaşandı. Olaydan alınan ders ise Cumhuriyet rejiminin bu tarz gerici eylemleri hoş görmeyeceği ve karşılıksız bırakmayacağı oldu.

Son olarak gelişimin, değişimin benimsenmesi ve yüceltilmesi için hayati önem taşıyan dil devrimidir. Titiz ve kapsamlı bir çalışma yürütüldü, bu çalışmaların içinde Kur'an halkın anlaması için tercüme edildi. Dil devriminden doğan farklı bir uygulamada Ezanın Türkçe olarak okunmaya başlanması oldu. Bu olay gerici kesimin ilgisini çekti ve protesto ile halkı meşgul etmek için çalışmakta çok gecikmediler. Ancak faaliyetlerin örgütsüzlüğü , yerel oluşu ve de Menemen de yaşanan tatsız olayın hala belleklerde olması halkın bazı gerçekleri daha net görmesine ve bu faaliyete ortak olmamasına ve olayın büyümeden kapanmasını ve Bursa'daki bu yürüyüşün küçük bir gösteri olarak tarih sahnesindeki yerini almasıyla son buldu.

KAYNAKÇA

Eserler:

Acar, Bahriye: “*İzmir Basınında Menemen Olayı*”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997

Akdağ, Talat: *İslam ve İrtica* , Konya 1968

Aksoy, Ömer Asım: *Atatürk ve Dil Devrimi* , Adam Yayınları, Ankara, 1963

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, I. Ankara, 1945

Atatürk, Mustafa Kemal: *Nutuk* , Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2003

Aybars, Ergün: *İstiklal Mahkemeleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982

Aytunç, Altındal: *Laiklik Enigma'ya Dönüşen bir Paradigma*, Alfa Yayınları, İstanbul 2004

Bahçeci, Ahmet: “*Atatürk ve İrtica*”, Forum Dergisi, 15. Haziran 1961

Belviranlı, Ali Kemal: *Osmanlıca Rehberi* , Marifet Yayınları, İstanbul, 1996

Bilgin, Yusuf Ziya: *Menemen İrtica Olayı ve Sonucu*, Ankara 1923

Bingöl, Sedat: “*Ömer Fevzi Bey'in Müdâfaanâmesi ve Mesut Fani'nin Hoybun'a İlişkin Bilgileri*” , Toplumsal Tarih, Şubat 1999. , C.XI, S.62

Bolak,Sadri: *Atatürk ve Din*, İstanbul.1996

Bozdağ, İsmet: *Kürt İsyancıları*, Truva yayınları, İstanbul 2004.

Ceylan, Hasan Hüseyin: *Kemalizmin Türkçe Ezan Hikayesi*, (basım yılı ve yeri belirtilmemiş)

Ceylan,Yasin: *“İrtica Konusuna Felsefi bir Yaklaşım”* , Doğu Batı Dergisi Ankara 1997, C.1

Çağlayan,M. Muhtar: *“Din Cemiyet Teşkilî ve Din Propagandası”* Adalet Dergisi, S.9-12 / Eylül Aralık, Ankara 1964

“Din nedir? İrtica nedir?” Belgelerle Türk Tarihi Dergisi S.5. Temmuz 1985

Durmuş, Koray: *Neden Atatürk? Niçin Laiklik*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları,İstanbul 2003

Goloğlu,Mahmut : *Devrimler ve Tepkiler* , Ankara. 1972

Gökalp,Ziya: *Türkçülüğün Esasları* , Toker yayınları,İstanbul 2001

Gökalp,Ziya: *Türk Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Hazırlayan: Şevket Beysaoğlu, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992

Gözübüyük, Faik: (yazı adı belirtilmemiş) Türk Yurdu, Mayıs 1960

İhtiyar, Zafer: *Bursa Ulu Cami*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul 2005

Jaeshke, Gothard: *Modern Türkiye’de İslamlık*, Ankara 1972

Kalman, M. : *Belge ve Tutanaklarıyla Ağrı Direnişi*, İstanbul 1997

Karpat, Kemal: *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yayıncılık, İstanbul. 1996

Kırçak, Çağlar: *Meşrutiyetten Günümüze Gericilik*, İmge yayınevi, Ankara. 1994

Koloğlu, Orhan: *Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılı 1933-1938*, Boyut Yayınları, İstanbul 1999

Kurtoğlu, İsmail: *"Menemen Olayı"*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2000

Mumcu, Uğur: *Kürt İslam Ayaklanması*, Um:Ag Vakfi Yayınları, Ankara 1999

Mutaf, Abdülmecid: *Temel Osmanlıca*, Akademi Yayınları, İzmir 2002

Naci, Fethi: *100 Soruda Atatürk'ün Temel Görüşleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1984

Okur, Hafız Yaşar: *Atatürk'le 15 Yıl*, Sıralar Matbaası, (basım yeri belirtilmemiş), 1962

Özakıncı, Cengiz: *United States of İrtica 1945-1999*, Otopsi yayınları, İstanbul 2003

Özturanlı, M.İskender: *Laik Devlet Sarıklı Siyaset*, Toplumsal dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003

Tanfer, Vehbi: *"İrtica Olayları Karşısında Atatürk"* Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara, C.VI. Mart. 1990

Timur, Taner: *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İmge Kitapevi Yayınları, 2003

Toker, Tahran: *Ağrı Dağı*, Kars, 1961

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972

Türkiye'nin 77 Yılı (1923-2000), (Tempo Dergisi), İstanbul 2001

Soyak,Hasan Rıza: *Atatürk'ten Hatıralar* , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004

Şimşir ,Bilal N. : *Türk Yazı Devrimi* Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 1992

Ülkütaşır, M.Şakir: *“Atatürk ve Harf Devrimi”* , Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1998

Yeşil, Ahmet: *Türkiye’de Çok Partili Siyasete Geçiş* ,T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2001

Yetkin,Çetin: *SCF Olayı* , Otopsi yayınları, İstanbul.1982

Yetkin ,Çetin: *Kemalizm*, Otopsi Yayınları, İstanbul,2004

Yücel, Tahsin: *Türkçe'nin Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 2000

Gazeteler, Arşiv Belgeleri ve Meclis Tutanakları

Cumhuriyet: 1930,1931,1932,1933

Hakimiyet-i Milliye: 1931,1932, 1933

Halk Dostu: 1930,1931

Hüradam: 1930

Milliyet:1930,1931

Son posta:1930,1932

BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 83.547.20.) 15.12.928
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.04.) 31.03.929
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.03.) 01.04.929
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.01.) 30.03.929
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.07.) 15.08.929
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 113.771.09.) 12.07.929
BCA, (Kur Kod. 030.10 / Yer No. 144.32.9.) 14.01.930
BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 102.668.3.) 24.1.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.05.) 10.07.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.08.) 14.07.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.09.) 14.07.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 83.549.10.) 17.07.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.30.) 26.10.930
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.26.) 11.02.1931
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.32.) 11.02.1931
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 82.536.30.) 11.02.1931
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 144.32.10.) 25.04.931
BCA, (Kur Kod.030.10 / Yer No. 24.81.15.) 23.12.931
BCA, (Kur Kod. 030.10/ Yer No. 80.526.11.) 4.9.932
BCA, (Kur Kod. 030.10 / Yer No. 144.32.14.) 28.11.932

TBMM Z.b.C. C.5 , Devre: 3, İctima 2

TBMM. Z.b.C. C.21, Devre.3 , İctima.3

TBMM,Zb.C. C:21, Devre: 3, İctima:4 , Türkiye Cumhuriyeti ile İran Hükümeti arasında akdedilen hudut hattının tayini hakkındaki itirafnamenin tasdikine dair 1/323 numaralı kanun lâyihası ve Hariciye, Milli Müdafaa ve Dahiliye encümenleri mazbataları”

TBMM. Z.b.C. C:24, Devre:3 İctima:4

TBMM.,Z.bC. C.25 Devre 3, İctima 4,“Menemen hadisesini ika ve teşkilatı esasiye kanununu cebren tağyire teşebbüse edenlerden 37 şahsın ölüm cezasına çarptırılması hakkında 3/564 numaralı Başvekâlet tezkeresi ve Adliye Encümeni mazbatası”

İnternet Siteleri ve Ansiklopediler

<http://www.belgenet.com/1930/kubilay-02.html> 02.05.2006

<http://www.tempodergisi.com.tr/dergi>, 04.05.2006

<http://www.yenisafak.com.tr/diziler/hamidiye/index.html> 20.08.2006

Anabritannica C.12, 20,21

EKLER

EK 1 : 08.07.1930 CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN İRAN HÜKÜMETİNİN GÖNDERMİŞ OLDUĞUMUZ NOTAYA HENÜZ CEVAP VERMEDİĞİNİ BİLDİREN HABER

etl...
niz
ami
di

Ankara 7
raya gelen
Ağrı dağda
mız devam
etrafında t
relerimiz
kıtâatımız
şakiler mü
te ve çok tel
Bunların bu
lerimiz tara
olan saha n
mekte, muh
tikçe darlaş
Vaziyet ta
diyor. İki g
ticenin alın
birler tama
olacaktır.
Alınan ted
meldir. Sü
kat'i addedi

Van 6 (A.
habirimizden
zağı Yekmel
re şimali ga
üzerinde bu
lerine gelere
rini İran içe
lerdir.

Van 6 (A.
habirimizden
rinden Halil
lu aşiretleri
şakilere yar
Bulakbaşı he
sındaki A
İran aşiretler

Van 6 (A.
habirimizden
kâtı esnasında
şakiler
Kuçük İbrah
met oğlu T
Gaffar ve M
sında Çubuk
ler arasında

Bayazıt 6
mahabirimizden
linde ve Ağrı
aşiretlerinin
yardım edebili

İran hükûmeti notamıza hâlâ cevap vermedi

Askerî harekâtımız devam ediyor, şakiler büyük bir telâş içindedirler

Ankara muhabirimizin ve Anadolu Ajansı muhabiri mahsusunun kısmı mahsusumuzda münderiç telgrafnamelerinden anlaşıldığı veçhile, Ağrı dağındaki eşkiyanın tenkil harekâtı, büyük bir muvaffakiyetle ilerlemekte ve iki güne kadar kat'i netice alınması kuvvetle muhtemel bulunmaktadır.

Şakiler, pek müşkül bir vaziyette, kıtaatımızın demirden çemberi içinde kalmış bulunuyorlar. Harekâtın henüz ilk safhasında hayli zayıyat veren aşiretler efradı arasındaki ölümler meyanında bazı kabail rüesasının cesetleri de Erciş muntakasında teşhis edilmiştir.

Dağlara tahassus eden şakiler, tayyarelerimizin müessir bombardımanları tesirile büyük bir telâş içindedirler.

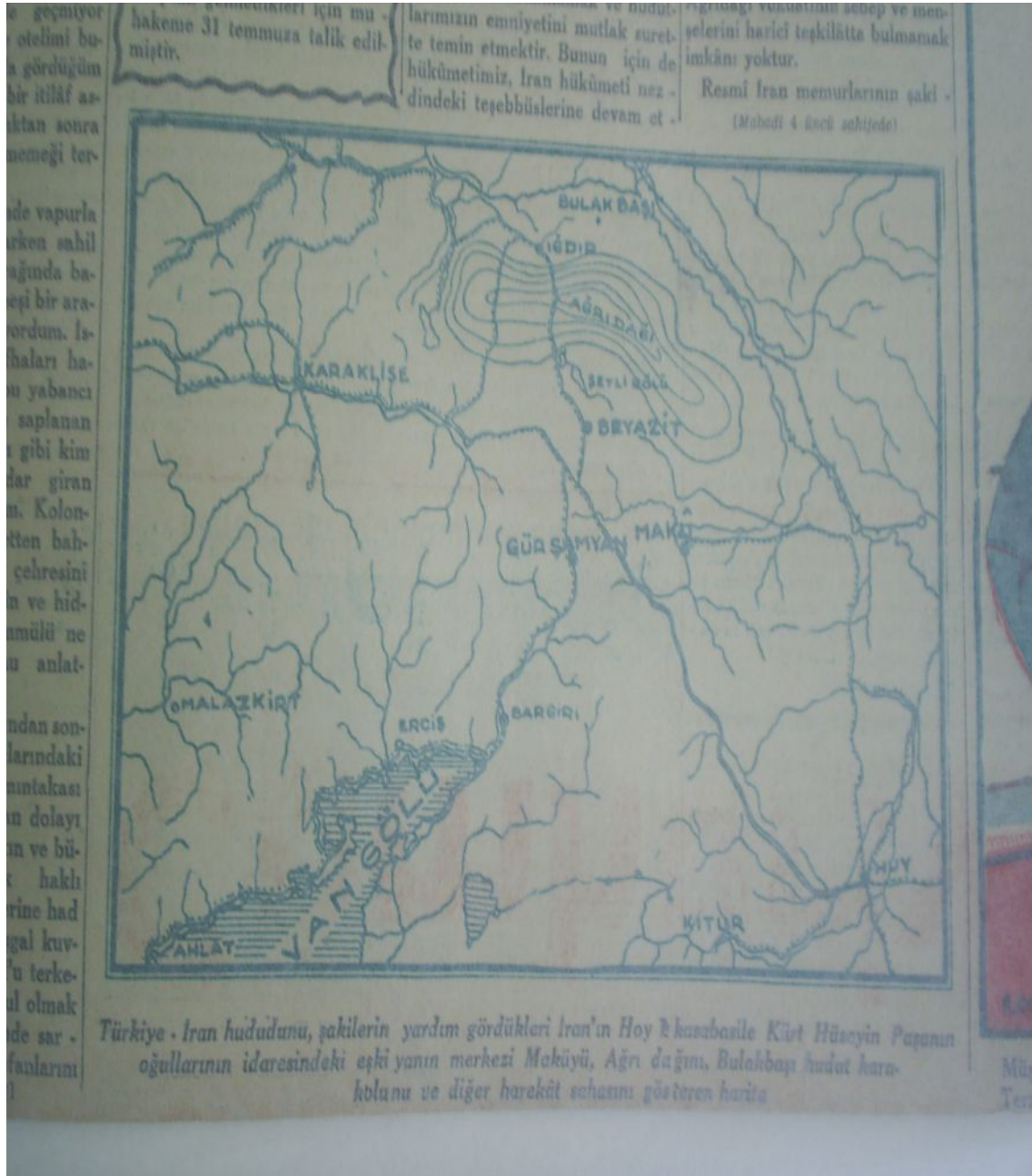

Furuği Han
İran Hariciye Nâcırı eski İstanbul seffiri
dimanları tesirile büyük bir telâş
(Mubaddi 3 ilinâh sahifede)

Dünkü müthiş bora

iz
emalet
Alman
c. Ke
sile ko
su beya
kaldık
rek hü
sta bu
niyetimi
stanbul'a
nan tay
htemel
m değıt
mız pek
va'ya gi
ziyaret

EK 2 : 09.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN İRAN'IN HOY KASABASI, MAKÜ, AĞRI DAĞI, BULAK BAŞI HUDUT KARAKOLU VE HAREKAT SAHASINI GÖSTEREN HARİTA

**EK 3 : 10.07.1930 CUMHURİYET GAZETESİ'NDE YAYIMLANAN 08.07.1930
TARİHLİ HAREKAT PLANINI GÖSTEREN HARİTA**

**EK 4 : 13.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN
12.07.1930 TARİHLİ HÜKÜMET TEBLİĞİ**

Hükümetin tebliği
Zeylân nahiyesindeki siyasî ve irticaî kıyam hitam bulmuştur
İran'dan geçen çetelere karşı asker bulunmayan yerlerde Cumhuriyeti bizzat vatandaşlarımız müdafaa etti

Ankara 12 (A.A.) — «Resmen tebliğ olunmuştur» İran hududundan 20 haziranda geçen kuvvetli çetelerin faaliyeti ve tahriki ile Zeylan nahiyesinde vukua gelen siyasî ve irticaî mahiyetteki kıyam hadisesi hitam bulmuştur. Asiler, bu zaman zarfında Muradiye, Bayazitağa, Patnos ve bilhassa Erciş merkezlerine taarruz etmişler ve kıtaat bulunmayan yerlerde bizzat ahali Cumhuriyeti müdafaa etmiştir. Erciş'in kahramanlığı zikre sayandır.

Anlaşıldığına göre kıyamcılar jandarma ve asker bulunmadığını zannettikleri ve asiretlerinin rüesası İran'da bulunan bu muntakayı intihap etmişler ve bilhassa Erciş'i ele geçirerek kıyama tevsi etmeği ümit etmişlerdir. Gerek İran ve Ağrıdaki ele başların ve gerek dahile girenlerin ifsatlarına halk Cumhuriyete sadakat ile mukabele ettiğinden tahrikât Zeylan nahiyesine münhasır kalmıştır. Kanun dinlemeyen asilerin kanuna itaatlerinin temini askeri kıtaata havale edilmesi zaruri bir hale geldiğinden tedip ve tenkil için kıtaat 5 temmuzda harekete başlamış ve 10 temmuz akşamı asilerin tedip ve tenkilini hitama erdirmiştir.

Hariçten ve dahilden olan asilerin yekünü 1500 ü geçiyordu. İran'ın Halikahlı asiretinden 20 kişi Erciş'te ve 60 kişi Zeylan'da maktuller arasında olduğu bildiriliyor. Pek çok rüesa ve ekkiye kâmile inha edilmiş ve tahmine göre çetelerin az efradı İran'a kaçabilmişlerdir.

Temizlik başladı **Gazi Hz.**

EK 5 : 15.07.1930 TARİHLİ MİLLİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN ASKERİ KUVVETLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ ESNASINDA ÇEKİLMİŞ BİR FOTOĞRAF

EK 6 : 31.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYIMLANAN VE
“ŞARK VİLAYETLERİNDE YAPILACAK OLAN İSKANI” BİLDİREN HABER

memnundur. Notaların neşredilip edilmemesi hakkında hükümetçe bir karar verilmediğinden muhteviyatı hakkında bir şey söyleyemem. Notamız şu suretle hulâsa edilebilir: Çok ciddi ve samimi.

niyette bakılabilir. Ve arzu edilen de budur.»

İstihbarata göre noktamız telsizle Tahran'a bildirilmiştir. Orada Elçiliğimiz tarafından İran Hariciye Nezaretine tevdi edilmektedir.

Hükûmet aşiretleri iskâna karar verdi

Şemdidan'a saldıran çete tenkil ediliyor. Musul sınırı takviye edildi

Salih Pş. harekâtı 1 ayda bitirecektir

Ankara 30 (Telefonla) — Hükümet Şarkta umumî bir temizlik yapmağa karar vermiştir. İskân edilmemiş bir aşiret bırakmıyarak göçebeliği tamamen kaldıracak, bu kütle arasında devlete karşı kabahatli olanlar tedip olunacaktır. Bu suretle kabile hayatı Şark havâlisinde son günlerini yaşıyor. Türkiye tek bir nizam etrafında toplanmış, fesattan âri, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır.

Karaköse 30 (Hu.Mu.)— Cenuptan saldıran eşkiyanın bir bölük askerimizi muhasara ettiği, fakat yetişen falk kuvvetlerimizin yardım ile bölüğün kurtarıldığı hakkında buraya malûmat gelmiştir.

Dün yeni bir çete Irak'tan Şemdidan mıntakasına tecavüz etmiş, müfrezeler tarafından karşılanarak müsademeye girişilmiştir. Taarruz edenlerin tenkiline devam ediliyor. Musul hududu takviye edilmiştir.

Yeni teçhizat

Ağrı'daki vaziyet, dün bildediğim şe-

Büyük Ağrı vadilerinden küçük Ağrı'ya bir nazar kıldedir. Büyük Ağrı'nın sisten görünümüne yüksek zirvelerinde deheçti kar [Lâtfen sahifeyi çeviriniz]

esinin
sı mu-
lîgi re-
ümüz -
te kü-
bergide
ara ait
leri teş-
adı için

**EK 7 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDE YAYINLANAN
“MUSTAFA KERMAL’İN MENEMEN OLAYI SONRASI ORDUYA SUNDUĞU
TAZİYEYİ” BİLDİREN HABER**

Reisicumhur Hz. orduyu taziyet ettiler

“ ... Kubilây Bey temiz kanı ile Cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır ,”

İstanbul : 27 (A. A.) — Reisicumhur Hazretleri bugün Büyük Erkân Harbiye Reisi Müşür Fevzi Paşa Hazretlerine şu mektubu göndermişlerdir:

“ Menemen’de ahiren vukua gelen irtica teşebbüsü esnasında zabıt vekili Kubilây Beyin vazife ifa ederken duçar olduğu akıbetten cumhuriyet ordusunu taziyet ederim.

Kubilây Beyin şahadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemendeki ahalden bazılarının alkışla tasvipkâr bulunmaları, bütün Cumhuriyetçi ve vatanververler için utanılacak bir hadisedir. Vatanı müdafaa için yetiştirilen, dahili her politika ve ihtilâfın haricinde ve fevkünde muhterem bir vaziyette bulunan Türk zabıtının mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi, vatandaşlar tarafından yalnız

hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemende ahalden bazılarının hataları bütün milleti mütecellim etmiştir.

İstilânın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman zabıtvekilinin uğradığı tecavüz milletini bizzat cumhuriyete karşı bir suikast telâkki ettiği ve mütecasirler ile müşevvikleri ona göre takip edeceği muhakkaktır.

Hepimizin dikkatimiz, bu meseledeki vazifelerimizin icabatını hassasiyetle ve hakkile yerine yetirmeğe matuftur.

Büyük ordunun kahraman genç zabiti ve cumhuriyetin mefkûreci muallim heyetinin kıymetli urvu Kubilây Bey temiz kanı ile cumhuriyetin hayatiyetini tazelemiş ve kuvvetlendirmiş olacaktır.

Reisicumhur
Gazi M. Kemal

EK 8 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDEN MENEMEN OLAYINA İTAFEN BİR FOTOĞRAF

**EK 9 : 30.12.1930 TARİHLİ HÜR ADAM GAZETESİNDEN İRTİCAİ TEMSİL EDEN
BİR ÇİZİM**

**EK 10 : 31.01.1931 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDE YAYINLANAN
MENEMEN OLAYI SONRASI YAPILAN DARÜLFÜNUN MİTİNGİNDE ÇEKİLMİŞ
BİR FOTOĞRAF**

**EK 11 : 05.05.1933 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN,
“BURSA’DA TÜRKÇE EZAN ALEYHİNDE PROTESTO YAPMAKTAN ÇORUM
MAHKEMESİNDE YARGILANANLARIN” FOTOGRAFLARI**

EK 14: MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BURSA NUTKU

Türk Genci, devrimlerin ve Cumhuriyetin sahibi ve bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Yönetim biçimini ve devrimleri benimsemiştir. Bunları güçsüz düşürecek en küçük ya da en büyük bir kısırtı ve bir davranış duydu mu, "Bu ülkenin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adalet örgütü vardır" demeyecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla; nesi varsa onunla kendi yapıtını koruyacaktır.

Polis gelecek, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, "Polis henüz devrim ve cumhuriyetin polisi değildir" diye düşünecek, ama hiç bir zaman yalvarmayacaktır. Mahkeme onu yargılayacaktır. Yine düşünecek, "demek adalet örgütünü de düzeltmek, yönetim biçimine göre düzenlemek gerek"

Onu hapse atacaklar. Yasal yollarla karşı çıkışlarda bulunmakla birlikte bana, başbakana ve meclise telgraflar yağdırıp, haksız ve suçsuz olduğu için salıverilmesine çalışılmasını, kayrılmasını istemeyecek. Diyecek ki, "ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Araya girişimde ve eylemimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı ortaya koyan neden ve etkenleri düzeltmek de benim görevimdir."

İşte benim anladığım Türk Genci ve Türk Gençliği!

Mustafa Kemal Atatürk

Bursa, 5 Şubat 1933

ÖZGEÇMİŞ

Deniz Güner 8 Ocak 1982 de İskenderun da doğdu.

1987 yılında İstanbul Hadımköy İlköğretim Okulunda İlköğretimine başlamıştır. Orta Öğretimini Ankara Yalçın Eskiapan ilköğretim okulunda tamamlamıştır. 1995 yılında Elazığ Özel Bilgem Lisesine başlamış ve 1999 yılında Elazığ Balak Gazi Lisesi'nden mezun olmuştur.

Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programına başlamış ve 2003 yılında mezun olmuştur. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı yüksek lisans programından mezun olmuştur.

EKLER

EK 1 : 08.07.1930 CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN İRAN HÜKÜMETİNİN GÖNDERMİŞ OLDUĞUMUZ NOTAYA HENÜZ CEVAP VERMEDİĞİNİ BİLDİREN HABER

etl...
niz
ami
di

Ankara 7
raya gelen
Ağrı dağda
mız devam
etrafında t
relerimizin
kitaatımızın
şakiler müte
te ve çok tel
Bunların bu
lerimiz tara
olan saha m
mekte, muh
tikçe darlaş
Vaziyet ta
diyor. İki g
ticenin alın
birler tama
olacaktır.
Alınan ted
meldir. Sü
kat'i addedi

Van 6 (A.
habirimizde
zağı Yekmel
re şimali ga
üzerinde bu
lerine gelere
rini İran içe
lerdir.

Van 6 (A.
habirimizde
rinden Halil
lu aşiretleri
şakilere yar
Bulakbaşı ke
şündaki A
İran aşiretle
Van 6 (A.
habirimizde
kâti esnasını
ında şakiler
Kuşuk İbrah
met oğlu T
Gaffar ve M
ında Çubuk
ler arasında
Bayazıt 6
mahabirimiz
linde ve Ağrı
aşiretlerinin
yardım edebi

İran hükümeti notamıza hâlâ cevap vermedi

Askerî harekâtımız devam ediyor, şakiler büyük bir telâş içindedirler

Ankara muhabirimizin ve Anadolu Ajansı muhabiri mahsusunun kısmi mahsusumuzda münderic telgrafnamelerinden anlaşıldığı veçhile, Ağrı dağındaki eşkiyanın tenkil harekâtı, büyük bir muvafakiyetle ilerlemekte ve iki güne kadar kat'i netice alınması kuvvetle muhtemel bulunmaktadır.

Şakiler, pek müşkül bir vaziyette, kitaatımızın demirden çemberi içinde kalmış bulunuyorlar. Harekâtın henüz ilk safhasında hayli zayıf veren aşiretler efradı arasındaki ölümler meyhanında bazı kabail rüesasının cesetleri de Erciş muntakasında teşhis edilmiştir.

Dağlara tahassus eden şakiler, tayarelerimizin müessir bombar-

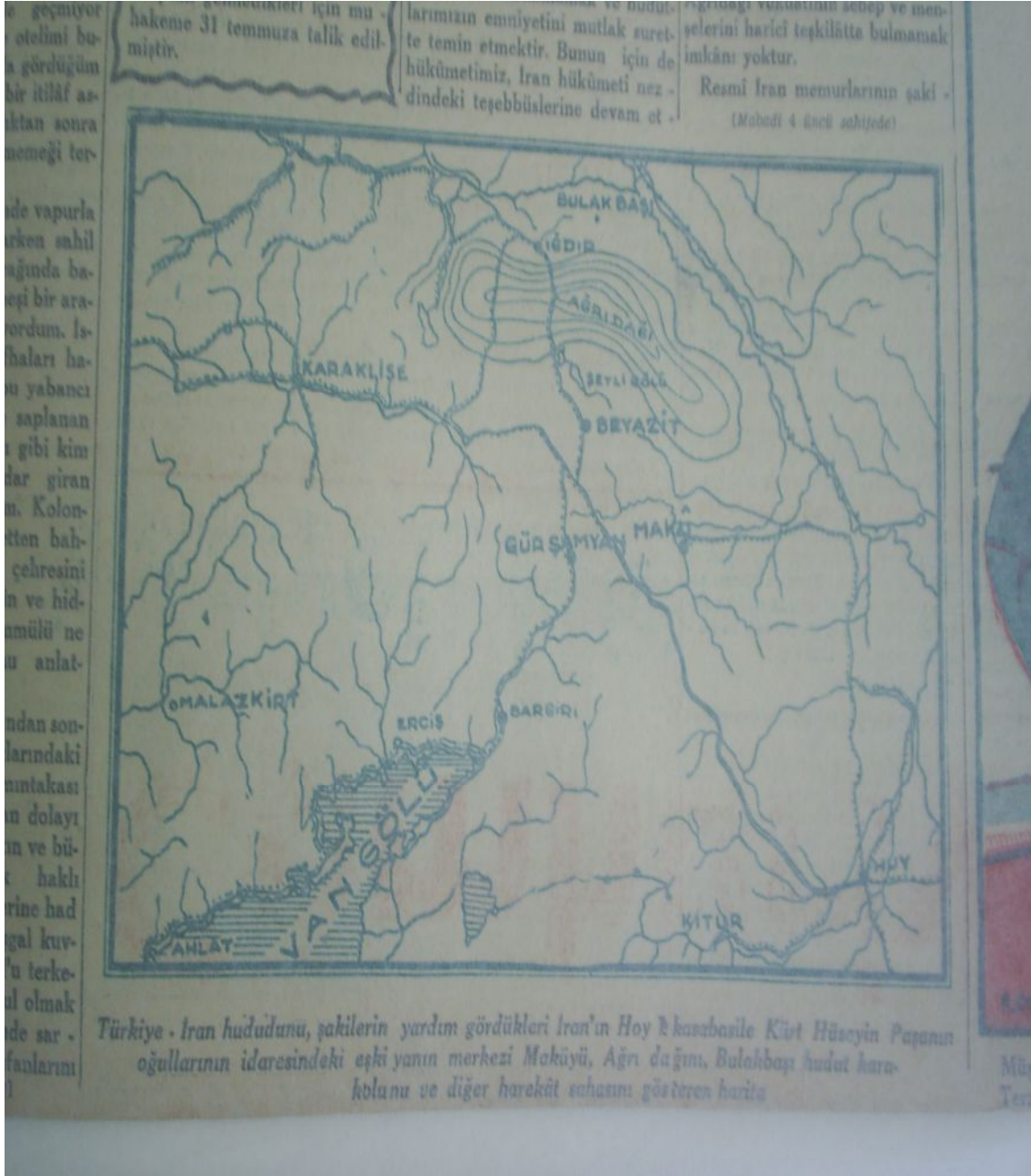

Furuğî Han
İran Hariciye Nâcırı eskî İstanbul sefiri
dimanları tesirile büyük bir telâş
(Mabadi 3 üncü sahifede)

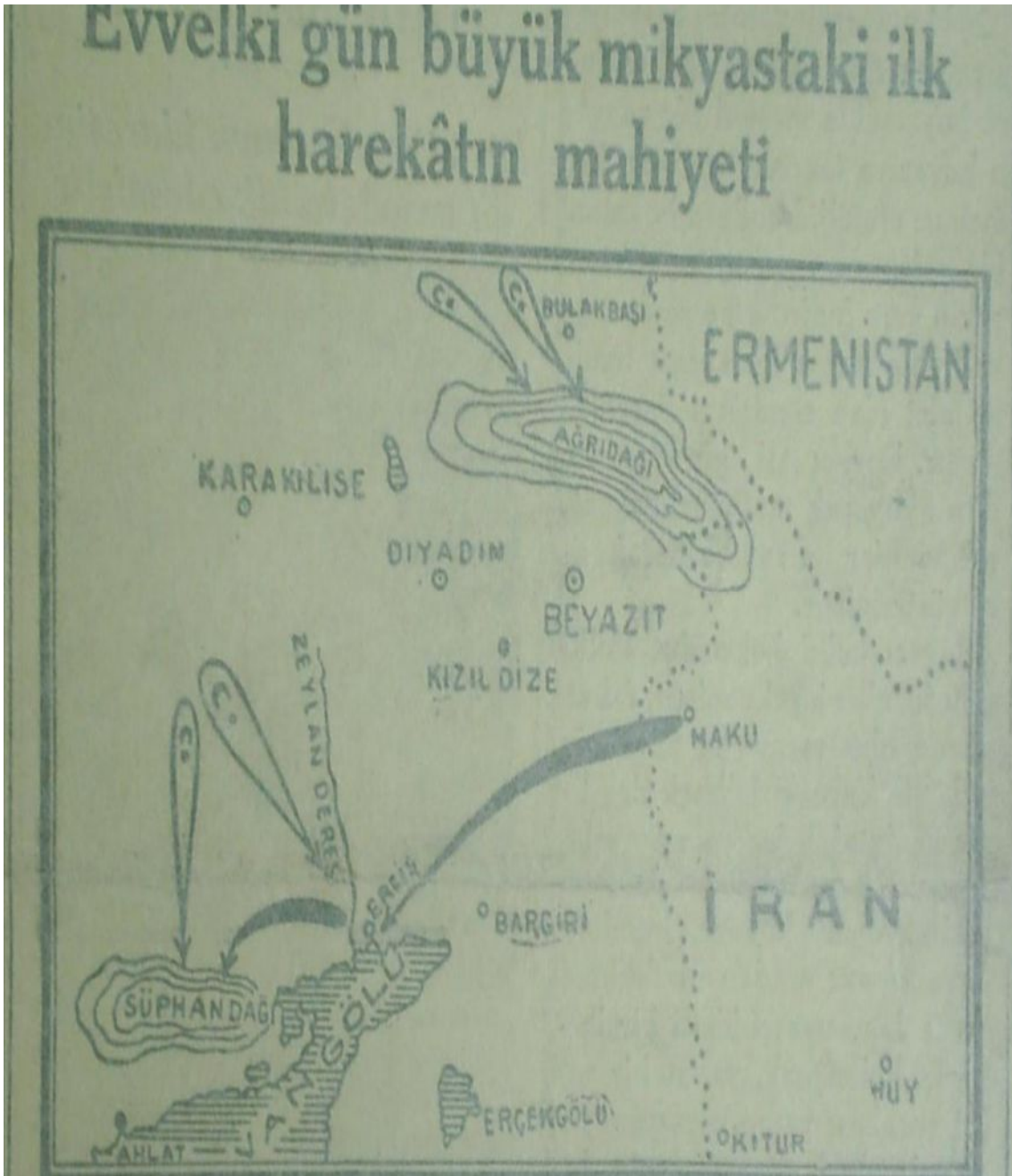
Dünkü müthiş bora

iz
emalet -
Alman -
c. Ke -
sile ko -
su beya -
kaldık -
rek hü -
ista bu -
miyetimi
stanbul'a
nan tay -
htemel -
m doğu -
untuz pek
ya'ya gi -
ziyaret

EK 2 : 09.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN İRAN'IN HOY KASABASI, MAKÜ, AĞRI DAĞI, BULAK BAŞI HUDUT KARAKOLU VE HAREKAT SAHASINI GÖSTEREN HARİTA

**EK 3 : 10.07.1930 CUMHURİYET GAZETESİ'NDE YAYIMLANAN 08.07.1930
TARİHLİ HAREKAT PLANINI GÖSTEREN HARİTA**

**EK 4 : 13.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN
12.07.1930 TARİHLİ HÜKÜMET TEBLİĞİ**

Hükümetin tebliği
Zeylân nahiyesindeki siyasî ve irticai kıyam hitam bulmuştur
İran'dan geçen çetelere karşı asker bulunmayan yerlerde Cumhuriyeti bizzat vatandaşlarımız müdafaa etti

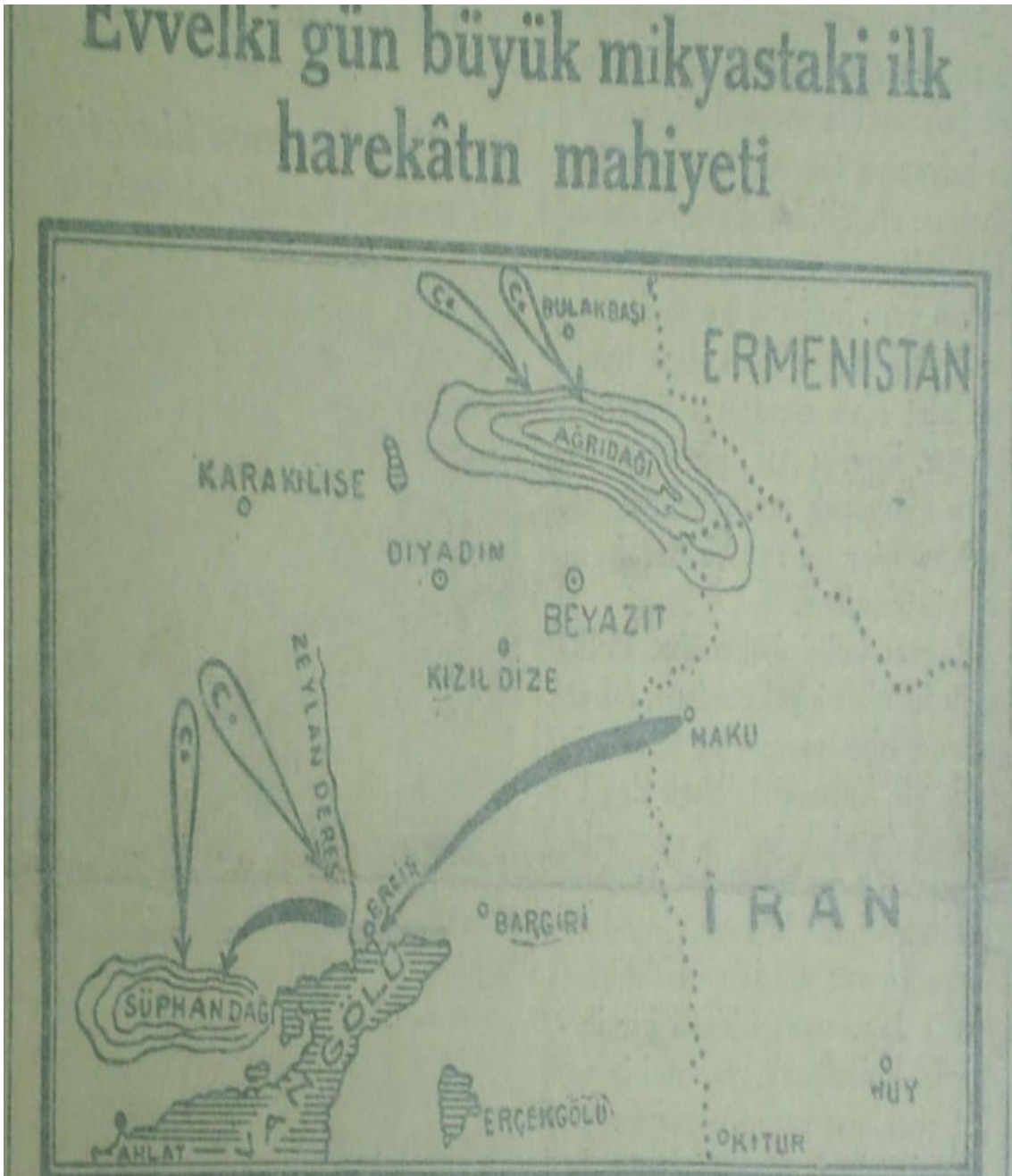
Ankara 12 (A.A.) — «Resmen tebliğ olunmuştur» İran hududundan 20 haziranda geçen kuvvetli çetelerin faaliyeti ve tahriki ile Zeylan nahiyesinde vukua gelen siyasî ve irticai mahiyetteki kıyam hadisesi hitam bulmuştur. Asiler, bu zaman zarfında Muradiye, Bayazitağa, Patnos ve bilhassa Erciş merkezlerine taarruz etmişler ve kıtaat bulunmayan yerlerde bizzat ahali Cumhuriyeti müdafaa etmiştir. Erciş'in kahramanlığı zikre sayandır.

Anlaşıldığına göre kıyamcılar jandarma ve asker bulunmadığını zannettikleri ve asiretlerinin rüesası İran'da bulunan bu muntakayı intihap etmişler ve bilhassa Erciş'i ele geçirerek kıyama tevsi etmeği ümit etmişlerdir. Gerek İran ve Ağrıdaki ele başların ve gerek dahile girenlerin ifsatlarına halk Cumhuriyete sadakat ile mukabele ettiğinden tahrikât Zeylan nahiyesine münhasır kalmıştır. Kanun dinlemeyen asilerin kanuna itaatlerinin temini askeri kıtaata havale edilmesi zaruri bir hale geldiğinden tedip ve tenkil için kıtaat 5 temmuzda harekete başlamış ve 10 temmuz akşamı asilerin tedip ve tenkilini hitama erdirmiştir.

Hariçten ve dahilden olan asilerin yekünü 1500 ü geçiyordu. İran'ın Halikahlı asiretinden 20 kişi Erciş'te ve 60 kişi Zeylan'da maktuller arasında olduğu bildiriliyor. Pek çok rüesa ve ekkiye kâmile inha edilmiş ve tahmine göre çetelerin az efradı İran'a kaçabilmişlerdir.

Temizlik başladı **Gazi Hz.**

**EK 3 : 10.07.1930 CUMHURİYET GAZETESİ'NDE YAYIMLANAN 08.07.1930
TARİHLİ HAREKAT PLANINI GÖSTEREN HARİTA**

**EK 4 : 13.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN
12.07.1930 TARİHLİ HÜKÜMET TEBLİĞİ**

Hükümetin tebliği
Zeylân nahiyesindeki siyasî ve irticaî kıyam hitam bulmuştur
İran'dan geçen çetelere karşı asker bulunmayan yerlerde Cumhuriyeti bizzat vatandaşlarımız müdafaa etti

Ankara 12 (A.A.) — «Resmen tebliğ olunmuştur» İran hududundan 20 haziranda geçen kuvvetli çetelerin faaliyeti ve tahriki ile Zeylan nahiyesinde vukua gelen siyasî ve irticaî mahiyetteki kıyam hadisesi hitam bulmuştur. Asiler, bu zaman zarfında Muradiye, Bayazitağa, Patnos ve bilhassa Erciş merkezlerine taarruz etmişler ve kıtaat bulunmayan yerlerde bizzat ahali Cumhuriyeti müdafaa etmiştir. Erciş'in kahramanlığı zikre sayandır.

Anlaşıldığına göre kıyamcılar jandarma ve asker bulunmadığını zannettikleri ve asiretlerinin rüesası İran'da bulunan bu muntakayı intihap etmişler ve bilhassa Erciş'i ele geçirerek kıyama tevsi etmeği ümit etmişlerdir. Gerek İran ve Ağrıdaki ele başların ve gerek dahile girenlerin ifsatlarına halk Cumhuriyete sadakat ile mukabele ettiğinden tahrikât Zeylan nahiyesine münhasır kalmıştır. Kanun dinlemeyen asilerin kanuna itaatlerinin temini askeri kıtaata havale edilmesi zaruri bir hale geldiğinden tedip ve tenkil için kıtaat 5 temmuzda harekete başlamış ve 10 temmuz akşamı asilerin tedip ve tenkilini hitama erdirmiştir.

Hariçten ve dahilden olan asilerin yekünü 1500 ü geçiyordu. İran'ın Halikahlı asiretinden 20 kişi Erciş'te ve 60 kişi Zeylan'da maktuller arasında olduğu bildiriliyor. Pek çok rüesa ve ekkiye kâmile inha edilmiş ve tahmine göre çetelerin az efradı İran'a kaçabilmislerdir.

Temizlik başladı **Gazi Hz.**

EK 5 : 15.07.1930 TARİHLİ MİLLİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN ASKERİ KUVVETLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ ESNASINDA ÇEKİLMİŞ BİR FOTOĞRAF

EK 6 : 31.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYIMLANAN VE
“ŞARK VİLAYETLERİNDE YAPILACAK OLAN İSKANI” BİLDİREN HABER

memnundur. Notaların neşredilip edilmemesi hakkında hükümetçe bir karar verilmediğinden muhteviyatı hakkında bir şey söyleyemem. Notamız şu suretle hulâsa edilebilir: Çok ciddi ve samimi.

niyete bakılabilir. Ve arzu edilen de budur.»

İstihbarata göre noktamız telsizle Tahran'a bildirilmiştir. Orada Elçiliğimiz tarafından İran Hariciye Nezaretine tevdi edilmektedir.

Hükûmet aşiretleri iskâna karar verdi

Şemdidan'a saldıran çete tenkil ediliyor. Musul sınırı takviye edildi

Salih Pş. harekâtı 1 ayda bitirecektir

Ankara 30 (Telefonla) — Hükûmet Şarkta umumî bir temizlik yapmağa karar vermiştir. İskân edilmemiş bir aşiret bırakılmıyarak göçebelîği tamamen kaldıracak, bu kitle arasında devlete karşı kabahatli olanlar tedip olunacaktır. Bu suretle kabile hayatı Şark havâlisinde son günlerini yaşıyor. Türkiye tek bir nizam etrafında toplanmış, fesattan âri, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır.

Karaköse 30 (Hu.Mu.)— Cenuptan saldıran eşkiyanın bir bölük askerimizi muhasara ettiği, fakat yetişen falk kuvvetlerimizle yardımla bölüğün kurtarıldığı hakkında buraya malûmat gelmiştir.

Dün yeni bir çete Irak'tan Şemdidan mıntakasına tecavüz etmiş, müfrezeler tarafından karşılanarak müsâdemeye girilmiştir. Taarruz edenlerin tenkiline devam ediliyor. Musul hududu takviye edilmiştir.

Yeni teçhizat
Ağrı'daki vaziyet, dün bildirdiğim şe-

Büyük Ağrı vadilerinden küçük Ağrı'ya bir nazar
kıldedir. Büyük Ağrı'nın sisten görülmeyen yüksek zirvelerinde dehşetli kar
[Lâiften sahifeyi çeviriniz]

EK 5 : 15.07.1930 TARİHLİ MİLLİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN ASKERİ KUVVETLERİN YER DEĞİŞTİRMESİ ESNASINDA ÇEKİLMİŞ BİR FOTOGRAF

EK 6 : 31.07.1930 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYIMLANAN VE
“ŞARK VİLAYETLERİNDE YAPILACAK OLAN İSKANI” BİLDİREN HABER

memnundur. Notaların neşredilip edilmemesi hakkında hükümetçe bir karar verilmediğinden muhteviyatı hakkında bir şey söyleyemem. Notamız şu suretle hulâsa edilebilir: Çok ciddi ve samimi.

niyete bakılabilir. Ve arzu edilen de budur.»

İstihbarata göre noktamız telsizle Tahran'a bildirilmiştir. Orada Elçiliğimiz tarafından İran Hariciye Nezaretine tevdi edilmektedir.

Hükûmet aşiretleri iskâna karar verdi

Şemdidan'a saldıran çete tenkil ediliyor. Musul sınırı takviye edildi

Salih Pş. harekâtı 1 ayda bitirecektir

Ankara 30 (Telefonla) — Hükûmet Şarkta umumî bir temizlik yapmağa karar vermiştir. İskân edilmemiş bir aşiret bırakılmıyarak göçebelîği tamamen kaldıracak, bu kitle arasında devlete karşı kabahatli olanlar tedip olunacaktır. Bu suretle kabile hayatı Şark havâlisinde son günlerini yaşıyor. Türkiye tek bir nizam etrafında toplanmış, fesattan âri, namuslu vatandaşların memleketi olacaktır.

Karaköse 30 (Hu.Mu.)— Cenuptan saldıran eşkiyanın bir bölük askerimizi muhasara ettiği, fakat yetişen falk kuvvetlerimizin yardımı ile bölüğün kurtarıldığı hakkında buraya malûmat gelmiştir.

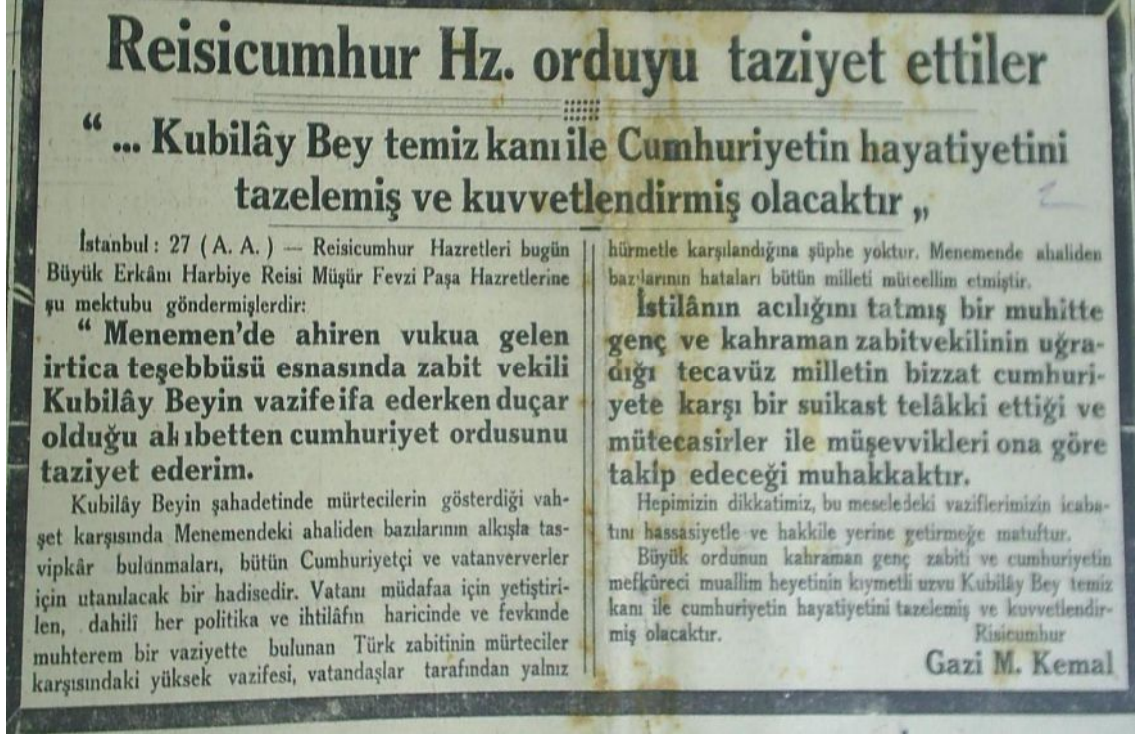
Dün yeni bir çete Irak'tan Şemdidan mıntakasına tecavüz etmiş, müfrezeler tarafından karşılanarak müsâdemeye girilmiştir. Taarruz edenlerin tenkiline devam ediliyor. Musul hududu takviye edilmiştir.

Yeni teçhizat
Ağrı'daki vaziyet, dün bildirdiğim şe-

Büyük Ağrı vadilerinden küçük Ağrı'ya bir nazar
kıldedir. Büyük Ağrı'nın sisten görülmeyen yüksek zirvelerinde dehşetli kar
[Lâzifen sahifeyi çeviriniz]

**EK 7 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDE YAYINLANAN
“MUSTAFA KERMAL’İN MENEMEN OLAYI SONRASI ORDUYA SUNDUĞU
TAZİYEYİ” BİLDİREN HABER**

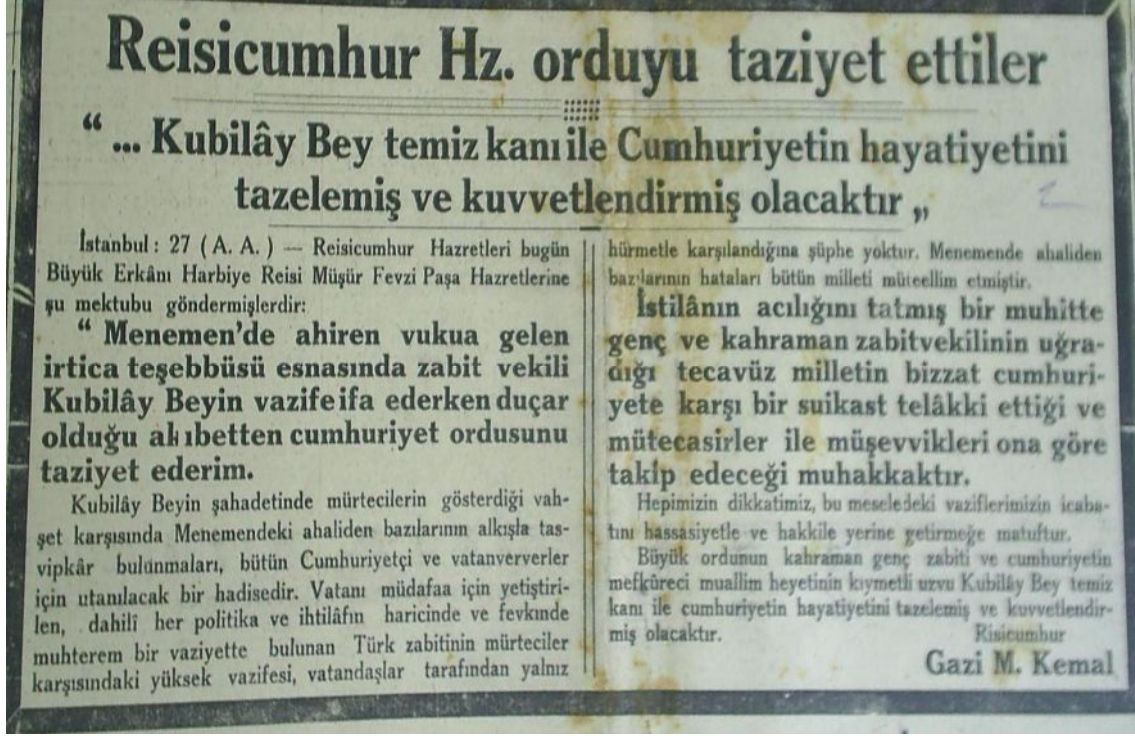
EK 8 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDEN MENEMEN OLAYINA İTAFEN BİR FOTOĞRAF

EK 9 : 30.12.1930 TARİHLİ HÜR ADAM GAZETESİNDEN İRTİCAİ TEMSİL EDEN BİR ÇİZİM

**EK 7 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDE YAYINLANAN
“MUSTAFA KERMAL’İN MENEMEN OLAYI SONRASI ORDUYA SUNDUĞU
TAZİYEYİ” BİLDİREN HABER**

EK 8 : 28.12.1930 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDEN MENEMEN OLAYINA İTAFEN BİR FOTOĞRAF

EK 9 : 30.12.1930 TARİHLİ HÜR ADAM GAZETESİNDEN İRTİCAİ TEMSİL EDEN BİR ÇİZİM

**EK 10 : 31.01.1931 TARİHLİ HALK DOSTU GAZETESİNDE YAYINLANAN
MENEMEN OLAYI SONRASI YAPILAN DARÜLFÜNUN MİTİNGİNDE
ÇEKİLMİŞ BİR FOTOĞRAF**

**EK 11 : 05.05.1933 TARİHLİ CUMHURİYET GAZETESİNDE YAYINLANAN,
“BURSA’DA TÜRKÇE EZAN ALEYHİNDE PROTESTO YAPMAKTAN
ÇORUM MAHKEMESİNDE YARGILANANLARIN” FOTOGRAFLARI**

EK 14: MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BURSA NUTKU

Türk Genci, devrimlerin ve Cumhuriyetin sahibi ve bekçisidir. Bunların gereğine, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Yönetim biçimini ve devrimleri benimsemiştir. Bunları güçsüz düşürecek en küçük ya da en büyük bir kıpırtı ve bir davranış duydu mu, "Bu ülkenin polisi vardır, jandarması vardır, ordusu vardır, adalet örgütü vardır" demeyecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla; nesi varsa onunla kendi yapıtını koruyacaktır.

Polis gelecek, asıl suçluları bırakıp, suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç, "Polis henüz devrim ve cumhuriyetin polisi değildir" diye düşünecek, ama hiç bir zaman yalvarmayacaktır. Mahkeme onu yargılayacaktır. Yine düşünecek, "demek adalet örgütünü de düzeltmek, yönetim biçimine göre düzenlemek gerek"

Onu hapse atacaklar. Yasal yollarla karşı çıkışlarda bulunmakla birlikte bana, başbakana ve meclise telgraflar yağdırıp, haksız ve suçsuz olduğu için salıverilmesine çalışılmasını, kayrılmasını istemeyecek. Diyecek ki, "ben inanç ve kanaatimin gereğini yaptım. Araya girişimde ve eylemimde haklıyım. Eğer buraya haksız olarak gelmişsem, bu haksızlığı ortaya koyan neden ve etkenleri düzeltmek de benim görevimdir."

İşte benim anladığım Türk Genci ve Türk Gençliği!

Mustafa Kemal Atatürk

Bursa, 5 Şubat 1933

ÖZGEÇMİŞ

Deniz Güner 8 Ocak 1982 de İskenderun da doğdu.

1987 yılında İstanbul Hadımköy İlköğretim Okulunda İlköğretime başlamıştır. Orta Öğretimini Ankara Yalçın Eskiapan ilköğretim okulunda tamamlamıştır. 1995 yılında Elazığ Özel Bilgem Lisesine başlamış ve 1999 yılında Elazığ Balak Gazi Lisesi'nden mezun olmuştur.

Aynı yıl Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği programına başlamış ve 2003 yılında mezun olmuştur. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı yüksek lisans programını tamamlamıştır.